

V. HUGO

ANILAR

69

VICTOR HUGO

ANILAR

YANKI YAYINLARI

Seri No : 69

Dizgi Gül Matbaası Baskı Kardeş Matbaası
İSTANBUL — 1974

VİKTOR HUGO

A N I L A R

Türkçesi
ŞİAR YALÇIN

Y A N K I Y A Y I N L A R I

XVI. LOUIS'NİN İDAMI

XVI. Louis'nin idamı ile ilgili olarak, hiç kimse, aşağıda bir görgü tanığının (*) ağzından ilk kez anlatacağım karakteristik ayrıntılar üzerinde durmamıştır.

Giyotin, genellikle sanıldığı gibi, alanın orta yerine, bugün obeliskin bulunduğu noktaya değil, geçici Yürütme Kurulunun şu açık-seçik deyimle belirlediği yere kurulmuştu: «Kaide ile Champs-Elysées'nin arasına.»

Neydi bu kaide? Bu kadar şeyler görüp geçirmiş, bunca heykelin yıkıldığını, bunca kaidenin devrildiğini görmüş olan bugünkü kuşaklar, bu kadar belirsiz bir tarifi nasıl kavrayacaklarında kuşkuya düşebilirler ve

(*) Bu, 1972 Aralığında Bourges'dan Paris'e gelerek XVI. Louis'nin idamına tanık olan Leboucher adında birisi idi. (Yayımcının notu).

Devrimin Yürütme Kurulunun kısaca «kaide» diye tanımladığı sır dolu taşın hangi anıta kaide görevi gördüğünü bilmeyebilirler. Oysa, bu kaide bir zamanlar XV. Louis'nin anıtını taşı-mıştı.

Birbiri arkasından XV. Louis Alanı, Devrim Alanı, Concorde Alanı, XVI. Louis Alanı, Garde-Meuble Alanı ve Champs-Élysées Alanı diye adlandırılan bu alanın, adlarından hiç birini saklayamadığı gibi, hiç bir anıtı da koruyamadığını belirtelim. XV. Louis'nin anıtı yok oldu; alanın ortasındaki kanı temizlemesi için yapılması düşünülen Kefaret Çeşmesinin ilk taşı bile konmadı; bir ara 1814 Anayasasını kutlamak için bir anıt dikilmesi düşünüldü, fakat bunun da ancak tabanını görebildik. Nasıl ki, 1814 Anayasasını simgeleyen tunç bir anıtın dikilmesine karar verildiği sırada Temmuz Ayaklanması patlak verdi ve 1830 Anayasası yürürlüğe girdi. XVIII. Louis'nin kaidesi, XV. Louis'ninki gibi kayıplara karıştı. Şimdi bu yere Sesostri's'in dikili taşını koyduk. Büyük sahrada otuz yüzyılda yarı yarıya kuma gömülmüştü; bakalım Devrim Alanında bütün bütün gömülmesi için kaç yıl gerekecek?

Cumhuriyetin I. yılında, Yürütme Kurulunun «kaide» diye adlandırdığı şey tek başına şekilsiz ve korkunç bir taşı. Eski ve devrik krallığın bir çeşit uğursuz simgesi hükmündeydi. Mermer ve tunç kısımları koparılmış, çırılçıplak kalan taş yığını çatlamış ve yarılmıştı...

İşte sehpa bu yıkıntının bir kaç adım ötesine kurulmuştu. Çatıyı gizleyen çaprazlama örülmüş uzun kalaslarla kaplanmıştı. Arka tarafına, ne korkuluğu ne tırabzanı olan bir tahta merdiven dayanmış, meşin kaplı silindir biçimi bir sepet kralın başının düşeceği sanılan noktaya yerleştirilmişti. Bir köşede, merdivenin sağ tarafında da kralın bedeni için hazırlandığı anlaşılan uzun bir hasır sandık duruyordu; cellâtlardan biri kralı beklerken üzerine şapkasını koymuştu.

Şimdi alanın orta yerinde bir kaç adım ara ile duran bu iki korkunç şeyi, yani bir yandan XV. Louis'nin kaidesini ve öte yandan XVI. Louis'nin sehpasını, diğer bir deyişle ölü krallığın yıkıntısı ile canlı krallığın yokedilişini gözünüzün önüne getirin bu iki şeyin etrafına dört sıra silâhlı adam koyun ve büyük bir kalabalığın ortasında büyük bir boş kare düşünün; sehpanın solunda Champs-Élysées'yi, sağında bir yıkıntı haline gelmiş olan Tuileries sarayını gözünüzün önüne getirin; bu hazin yapıların, bu siyah ve yapraksız ağaçların, bu karanlık kalabalığın üzerine bir kış sabahının kapalı ve soğuk gökyüzünü kondu-run. İşte o zaman, Fransa Kralı'nın, 21 Ocak 1793 günü saat onu birkaç dakika geçe ölmek üzere, Paris belediye başkanının arabası ile, beyazlar giyinmiş, elinde mezamir kitabı olduğu halde geldiği Devrim Alanı'nın o günkü görünüşü hakkında iyi kötü bir düşününüz olabilir.

Burada herkesin bildiği ayrıntılardan söz etmeyeceğiz. Sadece bilinmeyenler üzerinde duracağız. Cellâtlar dört tane idi; sadece ikisi infazı yaptılar; üçüncüsü merdivenin başında durmuş, dördüncüsü ise kralın ölüsünü Madeleine Mezarlığı'na götürecek olan ve sehpanın yanbaşıda beklemekte olan iki tekerlekli yük arabasının üzerindeydi.

Cellâtlar kısa pantolonla, Devrim'in değiştirdiği Fransız modası kuyruklu ceket giymişlerdi, başlarında da millî renkli kocaman kokartlarla bezenmiş üç köşeli şapkalar vardı. Kralın başını keserlerken şapkalarını başlarından çıkarmadılar, ve baş cellât XVI. Louis'nin kesilmiş başını saçlarından tutup halka gösterirken o da şapkalı idi. Sehpanın üzerine bir süre kanlar damlayıp durdu.

Halk, bir yandan, kralın yukarda söylediğimiz gibi beyazlar giyinmiş ve hâlâ elleri arkasında olarak kalasın üzerine uzanmış ölüsünü, ve öbür yandan Tuileries'nin sisli ve sıkıntılı ağaçlarına yansıyan başının tatlı profilini seyrederken, Komün tarafından belediye memurları olarak kralın idamında hazır bulunmakla görevlendirilmiş iki papaz aralarında yüksek sesle konuşuyor ve Belediye başkanının arabasında kahkahalarla gülüyorlardı. Bunlardan bir tanesi, Jacques Roux, alay ederek ötekine kralın kalın baldırlarını ve kocaman göbeğini gösteriyordu.

Sehpanın çevresindeki silâhlı adamların ellerinde, yalnız kılıç ve mızraklar vardı; he-

men hiç tüfek yok gibiydi. Çoğu geniş yuvarlak şapkalar ya da kırmızı külahlar giymişlerdi. Tek tük üniformalı atlılar bu birliklere aralıklı olarak karışmışlardı. Öte yandan, tüm bir atlı taburu savaş düzeninde Tuileries setlerinin altında yer almıştı.

Giyotin - bu korkunç kelimeyi yazarken insan tiksintisini saklayamıyor - bugünkü ölümlere ve bu işten anlayanlara göre epey kötü kurulmuştu. Bıçak üst kirişin üzerine çakılmış bir makaraya iğreti bir şekilde tutturulmuştu. Bu makara ve baş parmak kalınlığında bir ip, işte bütün aygıt bu kadardı. Ucunda hafif bir ağırlık sallanan bıçak oldukça küçük ve keskin tarafı eğri idi, ve bu haliyle ters çevrilmiş bir Frikyalı başlığına benziyordu. Kralın başının düşeceği sepetin içine, düşüşü yumuşatacak bir örtü falan konmamıştı. Sepetin içinden fırlayarak kaldırım taşlarının üstüne düşmédıyse, mutlu bir rastlantıydı vuruşun hızını azaltan bıçağın küçüklüğünün eseri idi. Bu korkunç olay terör süresince yapılan infazlarda sık sık tekrarlanmıştı. Giyotin o zamandan bu yana hayli «geliştirildi».

Kralın başının düştüğü yere, sehpanın kallasları boyunca, uzun bir kan deresi kaldırım taşlarının üzerine kadar aktı. İnfaz bittikten sonra, Sanson kralın beyaz yünlü kumaştan redingotunu halka attı, ve bu giysi bir anda binlerce el tarafından paramparça edilerek ortadan yokoldu.

Adamın biri çıplak kolları ile giyotinin üs-

tüne çıktı ve iki avucunu üç kez kan pıhtıları ile doldurarak bunları uzaklara, kalabalığın üstüne fırlattı ve şöyle bağırdı: «**Bu kan başlarımızın üzerine düşsün!**» Devrimler böyle korkunç tohumlar eker. Ve üzerinden yarım yüzyıl sonra, korkuya kapılmış kuşaklar ekilen bu korkunç şeyleri biçerler.

Sehpanın çevresinde geçit resmi yaparken, **gönüllüler** diye adlandırılan bütün bu silahlı adamlar süngülerini, mızraklarını ve kılıçlarını XVI. Louis'nin kanına batırdılar. Atlılardan hiç biri onların yaptığını yapmadı. Onlar askerdiler.

Ah! soyluluk kurucuları yüzyılların gerisinden geleceğin karanlık şekillerini görebilselerdi ne kadar üzülürler, kendilerini ne kadar eksinirler, nasıl acı acı düşünürlerdi! Bilselerdi! Tarihin derin perspektivleri içinden, girişimlerimizi, kurumlarımızı, imparatorluklarımızı, düşlerimizi nasıl bir sonun beklediğini, kral anıtlarının alanlarda ne hale geldiklerini, milletlerin taçları, sehpların tahtları nasıl devirdiklerini, kalabalıkların bir adama neler yapabileceğini, görkemin yerini nasıl bir aşağılanmanın alabileceğini, uzun bir büyüklük, ün ve onur zincirinin son halkasının nasıl bir onursuzluk ve utanç halkası olabileceğini, altmış granit lahdin ucunun bir hasır sepete varacağını görebilselerdi!..

XVI. Louis'nin kafasının düştüğü anda, rahip Edgeworth henüz kralın yanındaydı. Kan üzerine kadar fışkırdı. Çabucak kahverengi

bir redingot giydi, sehpadan indi ve kalabalığın içinde kayboldu. Seyircilerin ilk sırası, saygı ile karışık bir şaşkınlık içinde kendisine yol vermek için açıldı. Ancak, bir kaç adım attıktan sonra, herkesin dikkati o korkunç olaya sahne olan alanın ortasında hâlâ öylesine toplanmıştı ki, artık kimse rahip Edgeworth'a bakmaz olmuştu.

Üstündeki kan lekelerini örten koca redingotun içine bürünmüş zavallı papaz kaygıyla oradan ayrıldı; düştemiş gibi yürüyor ve nereye gittiğini bilmiyordu. Bununla birlikte, uyurgezerlere özgü bir içgüdü ile nehri geçti, önce Bac Sokağına, oradan da Regard Sokağına saptı ve böylece Maine Kapısı yöresinde Madame de Lézardière'in evini buldu.

Oraya varır varmaz, kirli giysilerini çıkardı ve saatlerce yarı baygın bir halde öylece kaldı, ne bir şey düşünebildi, ne ağzından bir söz çıktı.

Kendisini izlemiş ve infazda hazır bulunmuş olan kralcılar rahip Edgeworth'un çevresini aldılar ve ona krala yönelttiği son sözlerini anımsattılar: «Saint Louis'nin oğlu, göğe çıkınız!» Fakat ne garip şeydir ki, bu unutulmaz sözler onları söyleyenlerin belleğinde hiç bir iz bırakmamıştı. Kötü olaya tanık olanlar, henüz olayın etkisinden kurtulmamış, «biz duyduk» deyip duruyorlardı. Rahip: «Belki de,» diye yanıtlıyordu. «Ama anımsamıyorum.»

Rahip Edgeworth uzun bir ömür yaşamış olmasına karşın, hiç bir zaman bu sözleri ger-

çekten söyleyip söylemediğini anımsamadı.

Bir aya yakın bir süreden beri ağır bir hastalığa yakalanmış olan Madame de Lézardière, XVI. Louis'nin ölümüne dayanamadı. Aynı gece, 21 Ocakta, öldü. Kadının evine sanî ki yazgısı gereği gönderilmiş olan Rahip Edgeworth son dinî telkinde bulundu ve son avutucu sözlerini söyledi. Gününü başladığı gibi bitirdi!

* * *

YENİÇERİ AĞASI

Sébastieni'nin Sultan Selim yanında Napolyon'un elçisi bulunduğu günlerde, bir binbaşı, elçiliğin kayıkhanesine saklanmıştı. Zavallı adam Yeniçeri ağası tarafından nedense ölüm hükmü giymiş ve peşinden koşan bir sürü çavuşların elinden kaçmaya çalışmaktadır. General Sébastiani, Yeniçeri ağasından binbaşının bağışlanmasını istemiş ve bunu başarmıştır da.

Bir kaç gün sonra, elçi Boğaziçi'nde dolaşırken, biraz ötede Yeniçeri Ağası'nın kayığını görür. Ağa bir pupaya oturmuş çubuğunu tüt-türmektedir. General suya bir sandal indirtir ve bu karşılaşmayı fırsat bilerek emir subayı Franchini'yi binbaşının bağışlanan kellesi için teşekkür etmeye gönderir.

Franchini kayığa çıkar ve türlü el hare-

ketleri ve temennalarla görevini yerine getirir. Türk, çubuğunu bir ara ağzından çıkarır ve şöyle yanıtlar:

— Efendin Generale söyle, ben onun dostuyum. Benden bir kelle istedi, verdim. Bu kadar küçük bir şey için teşekkürle değmez! Söyle keyfine baksın, ve beni hizmetinde bilsin, istediği zaman kendisine bir değil on, yüz kelle bağışlamaya hazırım. İsteğini yerine getirmiş olmaktan dolayı da kıvanç duyuyorum.

Ve çubuğunu tüttürmeye devam eder.

* * *

KRAL JÉRÔME'UN ANLATTIKLARINDAN

Bir akşam İmparator aile salonunda oturuyordu. İmparator, imparatoriçe M. Molé ve Jérôme vardı. Monsieur Molé bir köşede idi.

Talleyrand ve Fouché salona girdiler. Bir suç işlemişlerdi. Bir dakika önce neşeli ve güler yüzlü olan imparator onları görür görmez öfkeli görünmeyi uygun buldu.

— Ah! Piskopos efendi, siz misiniz! Rahip efendi, siz misiniz?

Kendilerine iki soytarı imişler gibi davrandı.

Bénévent Prensi ve Otranto Düğü İmparatorun onur kırıcı sözlerini sessizce dinlediler, ve tavırsız, duygusuz, fırtınanın geçmesini beklediler. Yüzleri sanki kasap süngeriyile si-

linmişti ve Napolyon sanki başkalarına bağı-
rıp çağırıyordu. Bir kıçlarına tekme yemedik-
leri kalmıştı. Ama onlar, öfkesi yatıştıktan
sonra Majestelerini derin bir saygı ile selam-
ladılar ve çekilip gittiler. Uşaklar onların hoş-
nutlukla yandaki odaya geçtikleri gördüler.

Ancak Jérôme bu durumu hiç beğenme-
mişti. Çok genç olduğu; kendisini, imparator-
run karşısında ancak küçük bir prens, devin
karşısında cüce, kahraman karşısında çocuk
saydığı için, Napolyon gibi düşünmediği veya
bir şeye canı sıkıldığı zaman susar ve **surat**
asardı.

İmparator yanına geldi.

— Ne o? Neniz var, Westfallen Kralı ce-
napları?

— Efendimiz...

— Söyleyin.

— Efendimiz...

— Canım, konuşun, küçük bey!

— Madem öyle, Efendimiz, şunu söyleyim
ki, ben sizin yerinizde olsam ve Talleyrand ile
Fouché'den bir yakınmışlığım olsa, onları kur-
şuna dizer veya asar, fakat bu şekilde kişilik-
leri ile oynamazdım.

İmparator gülmeye başladı.

— Kurşuna dizer veya asardım demeyin!
Asar ve kurşuna dizerdim deyin. Talleyrand'ı
kurşuna dizmek, Fouché'yi asmak gerçekten
ölçülü, uygun ve iyi bir iş olurdu!

Sonra birden ciddileşti.

— Ya Baş Yargıç ne buyuruyorlar?

— Efendimiz, bence de Westfallen Kralı hüsbütün haksız değil.

İmparator endişeli bir tavır takındı.

O, gerçekten de başka nedenlerle düştü; ama bunda farelerin dişlerinin de bir parça etkisi olmuştu.

* * *

Dresden'de, İmparatorun krallardan oluşmuş bir çevresi vardı. İsteyen gelemezdi. Napolyon seçerdi. Avrupa'nın hükümdarları Dresden'de imparator katına girebilmek için hemen hemen yarışa girerlerdi.

İmparator her gece konuk ağırlardı. İrili ufaklı hükümdarlar Efendilerinin karşısında iki büklüm hazır bulunurlar, saygıda eşit davranırlardı. Daha büyük olanı daha da dalkavuk olurdu. Çünkü yitirecek daha çok şeyi bulduğundan daha çok korkar, bu korku da saygı biçimine bürünürdü.

İşler o kerteğe gelmişti ki, Avusturya İmparatoru ile Prusya Kralı Napolyon'un karşısında kendilerinde oturma gücünü bile bulamazlardı. Şapkaları ellerinde ayakta dururlar, konuşmak için önce imparatorun konuşmasını beklerlerdi. Gülümsemekte birbirleriyle yarış ederlerdi. Avusturya İmparatoru beyaz elbise, beyaz pantolon ve beyaz çorapları ile bir opera komik kayınpederini andırırdı. Uzun boylu, kambur Prusya Kralı ise, belinde bir kemer, gözleri yerde, albayının karşısında durmuş bir onbaşıya benzerdi.

Bu durum bir gece o kadar ileri gitti ve göze battı ki, (iki hükümdar kanapesine uzanmış olan Napolyon'un yanında ayakta duruyorlardı), Avusturya İmparatoriçesi utancından kıpkırmızı kesilerek kocasına oturması için işaret etmekten kendini alamadı. Ancak kaşını gözünü oynatması ve omuzlarını kaldırıp indirmesi hiç bir işe yaramadı ve zavallı imparator eşi ayakta kaldı.

Ayakta durmak bir nevi sürünmektir.

* *

1830

ÇAĞDAŞ OLAYLAR

Kral Louis-Philippe'in oğlu Orléans Dükü bana bir kaç yıl önce şu öyküyü anlatmıştı:

Temmuz Devrimi'nden hemen sonra kral «Hassa Konseyini» toplamış. Genç prens bakanların katıldığı bu toplantılarda hazır bulunmuş. Bir aralık Adalet Bakanı olan M. Mérilhou Kral konuşurken uykuya dalmış. Kral oğluna seslenerek Adalet Bakanı'nı uyandırmasını söylemiş. Orléans Dükü söylenileni yapmış ve yanında oturan Adalet Bakanı'nı dirseği ile usulca dürtmüş. Fakat Bakan derin uykudaymış. Prens ne kadar dürtürse dürtün bir türlü uyanmazmış. Sonunda, bakmış ki olacak gibi değil, elini M. Mérilhou'nun dizine

koymuş. Bunun üzerine sıçrayarak uyanan M  rilhou: «Yeter, Sophie! Hep g  d  kl  yorsun beni!» demiş.

Uyruk kelimesi yasalardan ve buyruklardan   yle kalktı.

M. Dupont de l'Eure 1830'da Adalet Bakanı idi. 7 Ağustosta, Orl  ans D  k  n  n kral olarak and içtiği gün, M. Dupont de l'Eure kendisine yayınlaması için bir yasa sunar. Yasada   yle denmektedir: Biz bütün uyru  gumuza emrediyoruz ki, v.b. Yasayı temize çeken görevli heyecanlı bir delikanlı, uyruk kelimesinden irkilir ve yazmaz.

Genç yazman özel kaleminde   alı  ıyorken Adalet Bakanı gelir.

— Kanunu temize çektin mi, diye sorar.

— Hayır, efendim, diye cevap verir yazman.

Durumu anlatır. Bakan dinler, sonunda genç adamın kulağını   eker, yarı   aka yarı ciddi   yle der

— Haydi bakayım, Cumhuriyetçi bey, uyruk kelimesini hemen ekleyiniz!

Yazman ister istemez kafasını eğer ve emir kulu gibi denileni yapar.

Bu arada Dupont olayı gülerek krala anlatır. Fakat kral gülmez buna. O günlerde de her şeyde bir zorluk çıkıyordu. Sandalyesiz bakanlardan M. Dupin o sırada kabineye girmişti. Sorunu o       mledi. Uyruk kelimesini

kaldırdı ve o zamandan beri kullanılagelen şu deyimini kabul ettirdi: **Herkese emrediyoruz ki...**

* *

1838

TALLEYRAND

19 Mayıs.

Saint-Florentin Sokağında gösterişli bir köşk ve bir lağım vardır.

Soylu, zengin ve donuk bir yapısı olan bu köşk uzun süre «Infantado Köşkü» diye anıldı; bugün ana giriş kapısının üzerinde şu yazı okumaktadır: «Talleyrand Köşkü.» Bu sokakta oturduğu kırk yıl boyunca, saray benzeri yapının son sahibinin belki de hiç bir zaman o lağıma gözü ilişmemiştir.

Talleyrand garip, korkulan ve sayılan bir kişiydi. Asıl adı Charles-Maurice de Périgord idi; Machiavel gibi soylu, Gondi gibi papaz, Fouché gibi papazlıktan ayrılmış, Voltaire gibi nükteci ve şeytan gibi topaldı. Denebilir ki onda her şey kendi gibi topallardı: Cumhuriyete adadığı soyluluk, Champs de Mars'da sürüklediği, sonra da ırmağa attığı papazlık, yirmiden fazla skandalla ve bir gönüllü ayrılıkla bozduğu evlilik, aşağılık davranışlarıyla alçalttığı zekâ, sözün kisası her şey... Bununla birlikte bu adamın bir büyük yanı da vardı.

İki devrin görkemini kişiliğinde birleştirmişti; hem eski Fransa Krallığının, hem Fransız İmparatorluğunun prensi idi.

Otuz yıl boyunca, köşkünün içinden, kafasının içinden aşağı yukarı tüm Avrupa'yı yönetmişti. Gerçi devrimcilerin kendisine «sen» demelerine ses çıkarmamış ve ona alaylı da olsa gülümsemişti; ancak onlar alayı anlayamamışlardı bile. Çağının tüm insanlarını tanımış, gözlemlemiş, düşüncelerini bilmiş, zamanının tüm düşünülerini sarsmış, altüst etmiş, incelemiş, derinleştirmiş ve bereketlendirmişti. Ve hayatında öyle anlar olmuştu ki, uygar dünyayı oynatmakta olan iplerden dört beşini elinde tutarak, Fransızların İmparatoru, İtalya Kralı, Ren Konfederasyonu koruyucusu, İsviçre Konfederasyonu arabulucusu I. Napolyon'u bir kukla gibi oynatmıştı.

Temmuz Devriminden sonra, başdanışmanın bulunduğu eski krallık yıkıldığında, o, dört ayak üstüne düşmüş ve 1830 halkına; bir taş yığınının üstünde, kolları çıplak, oturarak: «Beni kendine elçi yap!» demişti.

Mirabeau'nun son günah çıkartıcısı, Thiers'in ilk sırdaşı olmuştu. Kendisinin büyük bir ozan olduğunu ve üç imparatorluk devresi için bir «triloji» yazdığını söylerdi: Birinci perde, **Buonaparte İmparatorluğu**; ikinci perde, **Bourbon Hanedanı**; üçüncü perde, **Orléans Hanedanı**.

Bütün bunları sarayından yönetmiş ve bu sarayına, sinekleri ağına çeken ve tutsak eden

bir örümcek gibi, kahramanları, düşünürleri, büyük adamları, fatihleri, kralları, prensleri, İmparatorları, Bonaparte'ı Sieyès'i, Madame de Stael'i, Chateaubriand'ı, Benjamin Constant'ı, Rus Çarı Alexander'i, Prusya Kralı Wilhelm'i, Avusturya İmparatoru François'ı, XVIII. Louis'yi, Louis-Philippe'i, bu son kırk yılın siyasî ve edebî hayatında vızıldayan bütün bu yaldızlı ve parlak sinekleri çekmiş ve kendine bağlamıştı. Bütün bu göz kamaştırıcı sürü, bu adamın derin bakışlarının etkisine kapılarak sütun teknesinin üzerinde TALLEYRAND KÖŞKÜ yazılı bu karanlık kapıdan birer birer geçmişlerdi.

İşte evvelsi gün, 17 Mayıs 1838'de, bu adam öldü. Doktorlar gelip ölüyü mumyaladılar. Bunun için, eski Mısırlılar gibi, karın boşluğundan bağırsaklarını, ve kafa boşluğundan beynini çıkardılar. Bunu yaptıktan ve Prens Talleyrand'ı bir mumya haline getirip mumyayı beyaz atlas kaplı bir tabuta yerleştirdikten sonra, çekilip gittiler ve çıkardıkları beyni, bunca şeyler düşünmüş, bunca insanları esindirmiş, bunca yapılar yükseltmiş, iki devrim yönetmiş, yirmi kralı aldatmış ve dünyaya boyun eğdirmiş olan o beyni bir masanın üzerinde bırakıp gittiler.

Doktorlar gittikten sonra, bir uşak odaya girdi ve bıraktıkları şeyi gördü: Bakın hele! Bunu unutmuşlar. Acaba ne yapsam? diye düşündü. Birden sokakta bir lağım bulunduğunu

hatırladı ve gidip beyni o lağımın içine attı.
Finis rerum. (*)

* * *

DAĞINIK NOTLAR

19 Kasım 1846

Avusturya polisi, Lombardiya'ya giren bir Fransız yolcunun cebinde bulunan «Dante»-yi, çağdaş Fransız esprisinin bulaşıcı bir eseri diye damgalayarak almış.

12 Aralık

Yunan Uygarlığı. — Giyotin Atina'ya da yerleşti. Halk ondan tiksiniyordu, ama hükümet halkın tiksintisinin üstesinden geldi. Altı yıllık bir kararsızlıktan sonra, beş kişiyi Pirede giyotinle idam etmeyi başardılar. 1846 Ekim ayının ilk günlerinde, Yunanistan'ın güneşi biri diğerinin karşısına yerleştirilmiş şu iki şeyi aynı zamanda aydınlattı: Partenon ve giyotin.

18 Aralık

Bir yerde şunları yazdığımı hatırlıyorum: **Fransa Avrupa'da moda oldu.** 1846'da Fransa modası Avrupa dışına da yayıldı. Özellikle Afrika, gelecek için umutla dolu bir özenti için-

(*) İşlerin sonu.

deydi bize karşı. Fas Sultanı Abdürrahman, Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa elçiler gönderiyorlardı. Mehmet Ali Paşa kendi oğlu İbrahim Paşayı göndermişti. Tunus Beyi Ahmet Paris'e gelmişti. Cezayir dayısı Hüseyin 1831'de kendi isteği dışında da olsa gelmişti Fransa'ya.

Altes adını verdikleri ve Toulon'da yirmi bir pare top ateşi ile selamladıkları Tunus Beyi Ahmet kırkbeş yaşlarında bir adamdı. Ama rahat altmış gösteriyordu. Guizot'nun evinde verilen bir şölende gördüm kendisini. Oldukça güzel bir başı, büyük bir burnu, uzun kır sakalı, canlı bakışları vardı. Öğrenmek isteyen zeki ve haşarı bir çocuğun bakışları! Barbarlar gerçekten de çocukturlar. Bugünün o gülünç Türk modasına uyarak giyinmişti. Bu moda iki Fransızın Sultan İkinci Mahmut'u uygarlığın pantolon ve redingot giymek demek olduğuna inandırdıkları günden beri bütün Osmanlı İmparatorluğuna yayıldı... Böylece yiğit Türkler geleneksel giysilerini, insan giysilerinin bu en güzel ve en gösterişlisini bir kenara attılar, ve bizim giysilerimizi yalan yanlış benzetlemeye başladılar. Türklerin bizden fazla bir şeyleri, güzellikleri vardı; biz onlara kendi çirkinliğimizi vermeyi başardık. Bizim uygarlık taslayan bilgiçlerimiz ise buna ilerleme adını veriyorlar.

1844

KRAL LOUIS-PHILIPPE (*)

28 Haziran 1844

Kralla konuştuk.

Çeşitli diller hakkında bana şunları söyledi: «İngilizce, Fransız giysileri giydirilmiş bir Alman iskeletidir.»

Talleyrand'ın kendisine bir gün şöyle dediğini anlattı:

— Son derece işinize yarayabilecek olmasına karşın, Thiers hiç bir zaman bir şey olmayacak. Çünkü öyle bir adam ki, ancak hoş tutulduğundan yararlanılabilir kendisinden. Oysa, o hiç bir zaman hoşnut olmayacaktır. Sizin

(*) Tahiti'deki İngiliz Konsolosu Pritchard hükümetine İngiliz boyunduruğuna girmeyi kabul ettiremeyince, Kraliçe Pomare, İngiliz etkisinden büsbütün kurtulmamakla birlikte, kabile başkanlarının baskısı ile Fransız boyunduruğunu istemek zorunda kalmıştı. 25 Mart 1843 tarihli anlaşma ile Tahiti bir Fransız protektorası olunca, konsolos Pritchard adaya el koyan Fransızlar tarafından kötü tavır görmüş, tartaklanmıştı. İngiliz hükümeti bunun üzerine, savaş korkusu ile resmen özür dilemesini ve Pritchard'ın zararlarını ödemesini istemiş ve bakan Robert Peel Fransa'ya karşı sert bir demeç vermişti. Louis Philippe tüm İngiliz isteklerine boyun eğdi. (Yayımcının notu.)

için de kendisi için de ne yazık ki artık kardinal olması olanaksız.

Louis-Philippe, bir gün de, Tahiti sorununu görüşürken şunları söylemişti:

— Fransa'da hoşla gidecek bir şey yapmak istedik, dünyanın canını sıkan bir iş yaptık. Tahiti'de ne işimiz vardı?.. Bir vahşi ve bir deli tarafından aşağılanan bir nöbetçinin öcünü almak için bizden dört bin fersah uzak-taki bu küçücük adaya onurumuzu koymanın ne gereği vardı? Sir Robert Peel düşüncesizce bir konuşma yaptı. Ancak bir okul öğrencisi gibi yanlışlık yaptı. Avrupa'daki saygınlığını sarstı. Aslında ağırbaşlı bir adam, ama hafiflikler yapmaktan da geri kalmıyor. Sonra dil bilmiyor. Yabancı dil bilmeyen bir insan, üstün kişi olmadıkça, ister istemez biraz dar düşünceli olur, düşünülerinde boşluklar sırtır. Eh, Robert Peel için de üstün kişi denilemez. İnanır mısınız? Fransızca bilmiyor. Fransa'dan da hiç bir şey anladığı yok. Fransız düşünülerini önünden gölgeler gibi gelip geçiyor. Kötü niyetli değil, hayır; ama dünyaya açık değil, işte hepsi o kadar.

Öyle İngilizlere rasladım ki, hem de en yüksek görevlerde, Fransızları hiç anlamamışlar. Sonradan IV. William adı altında kral olan şu zavallı Clarence Dükü gibi. Bahriyeli idi. Bahriyeli kafasından kuşkulanmalı, bunu oğluma sık sık söylerim. Yalnızca denizci olan karada bir hiçtir. İşte bu Clarence Dükü bana bir gün şöyle demişti: «Fransa ile İngiltere

arasında her yirmi yılda bir kere savaş olması gerekir. Tarih bunu gösteriyor.» Ben şu cevabı verdim: «Sevgili Dük cenapları, insanların hep aynı saçmalıkları yapmalarına izin verilecekse, akli başında insanlar ne işe yarar?» Clarence Dükü de, Peel gibi, tek kelime Fransızca bilmezdi...

Bakın, önümüzdeki ay İngiltere'ye gidiyorum. İyi karşılanacağımdan eminim: İngilizce biliyorum. İyi politika yapabilmek için İngilizlerin Fransızca, Fransızların İngilizce bilmesi gereklidir. Sonra İngilizler, onları kendilerinden nefret etmeyecek kadar iyi tanıdığım içinden benden hoşnutturlar. Çünkü İngilizlerden önce nefret edilir. Bu yüzeyin etkisidir. Ben onları sayar ve bunu açıkça söylerim. Yalnız, aranızda kalsın, İngiltere'ye giderken bir şeyden çekiniyorum, o da fazla iyi karşılanmam. Orada alacağım fazla alkışlar buradaki ünümü sarsabilir. Eh, kötü de karşılanmamam gerekir. Orada kötü karşılanırsam burada alay konusu olurum. Görüyorsunuz ya, insan Louis-Philippe olunca gezip dolaşmak da kolay olmuyor, Mösyö Hugo!

Mösyö Hugo, Mösyö Hugo! Akıllı hükümdarlar günden güne azalıyor. Şu ahmak Mısır Hidivine bakın! Charles-Quint gibi koltuğunu bırakıyor! Şu Fas Sultanı olacak budalaya!

Bakın Prusya hükümdarı bu kış Brüksel'de kızıma güzel ve doğru bir şey söylemiş: «Fransa'yı en çok niçin kıskanıyoruz, biliyor-

musunuz? Cezayir yüzünden. Toprak yüzünden değil, savaş yüzünden. Kapısının eşiğinde Avrupa'yı rahatsız etmeyen ama kendisine bir ordu sağlayan böyle bir savaş Fransa için gerçekten bulunmaz bir nimet. Bizim askerlerimiz hâlâ tören ve geçit resmi askerleri... Bir çatışma patlak verdiği gün barış içinde yetişmiş askerlerimiz olacak bizim. Oysa Fransa'nın, Cezayir yüzünden, savaşta yetişmiş askerleri olacak.

Bu konuşmamız sırasında Kral İngiltere'ye gidip gitmediğini sordu, ve olumsuz cevabım üzerine şöyle dedi:

— Öyleyse gittiğiniz zaman (çünkü ne zamansa gideceksiniz) göreceksiniz. Her şey garip gelecek size, Fransa'ya hiç benzemez. Düzenlilik, düzenlilik, simetri, temizlik, can sıkıntısı, kırılmış yemyeşil çimler, budanmış ağaçlar, sokaklarda derin bir sessizlik... Gelip geçenler sanırsın ciddi ve sağır birer görüntü. Sokakta konuştunuz mu, bu görüntülerin dönüp dönüp anlatılamaz bir ağırbaşlılık ve horgörme karışımı ile «French people!» (Fransızlar) diye fısıldadıklarını duyarsınız. Örneğin ben Londra'da iken karımla kızkardeşime kolumu vermiş dolaşıyordum bir gün, aramızda konuşuyorduk, öyle yüksek sesle de değil, güngörmüş insanlarız ne de olsa, buna karşın gelip geçenler, ister burjuva ister halktan olsun, dönüp dönüp bakıyorlardı, ve arkamazıdan «French people! French people!» diye homurdandıklarını işitiyorduk.

Bir gün de şunları dinledim Louis-Philippe'den (*)

— Robespierre'i yalnız bir kez yakından gördüm. Poissy'ye yakın Mignot denilen ve bugün yine var olan bir yerdeydi. Burası o zaman Decréteau adında Louviers'li zengin bir kumaş fabrikatörünün malıydı. Bin yedi yüz doksan bir veya doksan ikideydi. Decréteau beni bir gün Mignot'ya yemeğe çağırdı! Gittim. Saati gelince yemeğe oturduk. Sofrada bizden başka Robespierre ve Pétion vardı. Robespierre gerçekten Mirabeau'nun bir kelime ile portresini çizdiği adamdı: «**Sirke içen bir kedi.**» Son derece somurtkandı ve hemen hiç ağzını açmadı. Arada bir istemeye istemeye ağzından çıkan bir iki kelime de son derece acıydı. Gelmiş olmaktan ve benim orda bulunmamdan' canı sıkılmış gibiydi. Yemeğin ortasında. Pétion ev sahibimiz Decréteau'ya dönerek şöyle dedi: «Aziz dostum, şu adamı ne olursunuz evlendirin!» ve eliyle Robespierre'i gösterdi. Robespierre hemen atıldı: «Ne demek istiyorsun Pétion?» «Allah, Allah!» diye cevap verdi Pétion, «evlenmen gerektiğini söylemek istiyorum. Seni evlendireceğim. Hiç yüzün gülmü-

(*) Louis Philippe, sonradan Philippe Egalité adını alan ve soyluluktan vazgeçip devrimcilere katılan fakat yine de giyotinde can veren Orléans Dükü'nün oğludur. Kendisi de devrimci geçinirdi. (Çevirenin notu.)

yor, vesveseli, sinirli, öfkeli, gamlı, küskün bir halin var. Hepimiz adına bütün bunlardan korkuyorum. Bu acılıkları silkip atman ve derlenip toparlanman için sana bir kadın gerek.» Robespierre başını kaldırdı ve gülümsemeye çalıştı, fakat ancak suratını ekşitebildi. İşte bu Robespierre'i bir odada yakından ilk ve son görüşüm oldu. Ondan sonra sık sık Konvansiyon kürsüsünden konuşurken dinledim ve seyrettim. Son derece can sıkıcı idi; çok yavaş konuşur, sözü uzatır, kelimeleri tartardı; her zamankinden daha somurtkan ve acı dilliydi. Pétion'un kendisini bir türlü evlendirememiş olduğu görülüyordu.

XVI. GREGOIRE

Kasım 1845

Papa XVI. Grégoire seksen yaşını geçmiş olmalı. Yürümeyi çok seviyor. Bir boş inan papaların Roma'da yürümelerini engeller. Bir papa eğer Roma içinde yürüyecek olursa başına bir kötülük gelirmiş. Halk böyle bellemiş. Oysa Roma dışında istediği kadar yürüyebilir.

Hemen her gün, hava güzelse, XVI. Grégoire araba ile şehrin kapısına gider. Orada yere ayak basar ve koşar adım yürümeye başlar. Yaşlı olmasına karşın gençleri yorar, onlara taş çıkartır. Roma kırlarında beyaz kaf-

lam, kırmızı kadife şapkası içinde bu seksenlik papanın, arkasında soluk soluğa kendisine yetismeye çalışan piskopos ve kardinalleriyle yürüdüğünü görmek gerçekten ilginç ve yadırganacak bir görüntü

Grégoire taşınmayı hiç sevmez. Oysa papalar ömürlerini başkalarının omuzlarında geçirirler çoklukla. Onlar İsa gibi Haç'ı taşımazlar, kendilerini taşıtırlar... Fakat taşıyıcıların iki yana sallanmaları Grégoire'ın midesini bulandırıyor ve başını ağrıtıyor. Saint-Pierre ya da Vatikan'da yapılan her törenden üç gün önce bu sallantıdan hastalanır ve bu hastalığı tören bittikten üç gün sonraya kadar sürer.

* * *

VILLEMAIN (*)

7 Aralık

1845 Aralık ayının ilk günlerinde Villemain'i görmeye gittim. Beş aydan beri görmemiştim kendisini. 1844 Aralığının son günlerinde siyasal hayatına son veren amansız bir hastalığa yakalanmıştı.

Hava kapalı ve soğuktu. Benim de canım

(*) Abel François Villemain (1790 1870) Sorbonne'da profesörlük ve 1840 44 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı yapmıştı. Akademi üyesi olup liberal düşünceli idi. (Çevirenin notu.)

sıkılıyordu. Birini avutmaya gitmenin tam zamanıydı. Villemain'e gittim.

Fransız Akademisinin sekreter lojmanında; enstitü binasının ikinci avlusunun dip tarafında, ikinci katta oturuyordu.

Merdivenleri çıktım, kapıyı çaldım, cevap yok. İkinci kez çalışımda kapı açıldı.

Kapıyı Villemain'in kendisi açmıştı.

Yüzü soluk, saçları dağınık, üstü başı düzensizdi. Ciddiyetle yüzüme baktı ve gülümsemeden :

— A, siz misiniz! Hoş geldiniz, dedi.

Sonra ekledi

— Yalnızım, uşaklarım nereye gitti bilmiyoruz, giriniz.

Beni yatak odasına götürdü...

Villemain beni oturttu ve ellerime sarıldı. Dalgın, ama tatlı ve ağırbaşlıydı. Benden haberleri sordu, yolculuk yaptığını söyledi, bazı ortak dostlarımızdan, kiminden sevgi ile kiminden kuşku ile söz etti. Birdenbire dikkatle yüzüme bakarak :

— Beynim çatlayacak gibi, dedi. Çok acı çekiyorum. Bilseniz bana karşı ne dolaplar çeviriyorlar!

— Sakin olun, Villemain, dedim.

— Hayır, korkunç şeyler bunlar. Önce beni karımdan ayırdılar; oysa onu seviyordum, gene de seviyorum. Onu benden soğuttular ve sonunda ayırdılar. Arkasından çocuklarımı aldılar elimden. Küçük kızlarımı biliyorsunuz, gördünüz, ne kadar tatlı idiler, onları tutku ile

seviyordum. Şimdi onları gidip görmekten bile çekiniyorum. Alınlarmdan öpmeye korkuyorum. Tek başlarına bir şey gelmesin diye!... Hayır, yalnız değilim, düşmanlarım var! Her yanda, burda, dışarda, tüm yöremde! Evet, dostum, benim bir yanılgım oldu, politikaya girmemem gerekirdi. Politikada başarı kazanmak için bir desteğim olmalıydı; içten bir destek, yani mutluluk; dıştan bir destek, yani birisi. (Herhalde Kral demek istiyordu.) Bu iki destekten de yoksun kaldım. Böylece bir kin ve nefret denizinin ortasına çılgınca atıldım. Silahsız ve çırılçıplaktım. Üstüme vahşice saldırdılar. Bugün artık her şey bitti.

Kaygı ile yüzüme bakarak devam etti

— Dostum, ne derlerse desinler, benim için size ne anlatırlarsa anlatsınlar, hiç birine inanmayacağınıza söz verin bana. Neler uydurduklarını, beni lekelemek için ne karalar çaldıklarını bir bilseniz şaşarsınız! Ne alçak, ne namussuz adamlar! Çıldırma işten değil. Eğer kızlarım olmasa öldürürdüm kendimi. Ne dediler biliyor musunuz? Bunu yinelemek bile istemiyorum!.. Geceleri duvarcıların bu pencereden içeri girip benimle yattıklarını söylüyorlar.

Kahkahalarla gülmekten kendimi alamadım.

— Buna mı canınız sıkılıyor? Saçma bir şey, insan gülüp geçer ancak!

— Evet, ikinci katta oturuyorum, dedi Villemain; ama adamlar o kadar kötü niyetli.

ki, başkalarını buna inandırmak için geceleri duvara koca tahta merdivenler dayıyorlar. Victor Hugo, dostum, ant verin ki bu lekelemelerden hiç birine inanmayacaksınız.

Ayağa kalkmıştı. Çok duygulandım. Kendisini yatıştırabilecek ne kadar tatlı ve içten sözler buldumsa söyledim.

O devam etti :

— Siz hiç olmazsa bana inanıyorsunuz. Bütün öteki budalalar, düşmanlarım falan olmadığını ve düş gördüğümü söylüyorlar.

Sözü ağzından alarak :

— Evet, dedim. Düşmanlarınız var elbette, ama kimin düşmanı yok ki? Guizot'nun da düşmanları var, Thiers'in de, Lamartine'in de, benim de... Ben yirmi yıldan beri onlarla savaşmıyor muyum? Yirmi yıldan beri binbir karalamaya, hainliğe, aşağılanmaya uğramadım mı? Islıklanıp yuhalanmadım mı? Kitaplarımla alay etmediler mi, tavırlarımı kötülediler mi? Evet, beni de gammazladılar, benim de arkama hafiyeler koydular, bana da tuzaklar hazırladılar. Kimbilir, belki bugün evimden çıkıp size gelirken bile beni izlemişlerdir. Ama bütün bunlardan bana ne? Hiç birine aldırdığım yok. Üzerinde durmayı küçüklük sayıyorum. Sitemlere aldırış etmemeyi ve onları küçümsemeyi öğrenmek hayatta en zor ama en zorunlu şeylerden biridir. Küçük görme korur ve ezer. Hem bir zırh hem bir bal-yozdur. Düşmanlarınız mı var? Büyük bir iş yapmış ya da yeni bir düşün yaratmış her in-

sanın başına gelen bir iş bu! Parlayan her şeyin çevresinde dolaşan bir bulut gibi! Işığın etrafında nasıl küçük sinekler dolaşırsa, nam ve ünün çevresinde de öyle düşmanlar dolaşır. Aldırmayın, hor görün onları! Düşmanlarınızı za sizi üzdüklerinizi ve yaraladıklarını düşünmek tadını tattırmayın.

Dokunaklı bir şekilde başını salladı

— Bunları söylemek sizin için kolay, Victor Hugo! Fakat ben güçsüz bir insanım. Kendimi çok iyi biliyorum. Sınırlarımı biliyorum. Yazı yazmakta belirli bir yeteneğim var, ama bunun nereye kadar gittiğini biliyorum; belirli bir yargılama ve doğru düşünme yeteneğim var, ama onun da nerede bittiğini biliyorum. Çabuk yoruluyorum. Soluğum yok. Yumuşak, kararsız bir insanım. Yapmak istediklerimin hepsini yapamadım. Düşünce alanında, yaratmak için gerekli olan şeylerin hepsi bende yok. Eylem alanında da savaşabilecek güçte değilim. Güç denilen şey, evet işte ondan yoksunum ben. Oysa küçük görme güçlü olmanın bir şeklidir.

Bir an, düşünceli, durdu, sonra bir gülümseme ile ekledi:

— Yok zararı! İyi ettiniz de geldiniz, beni biraz avuttunuz, kendimi daha iyi buluyorum. Ah, ne olurdu, ben de düşmanlarıma karşı sizin gibi davranabilseydim!

— Beni dinleyin, dedim. Düşmanlarınızı küçümseyin! Ama sizin asıl iki büyük düşmanınız var ki onları bir an önce başınızdan at-

maya bakın. Bunlar yalnızlık ve düştür. Yalnızlık acı getirir; düş insana her şeyi bulanık gösterir. Yalnız kalmayın ve düşlere dalmayın. Çıkın, gezin, yürüyün, göğsünüzü doldura doldura nefes alın, dostlarınıza gidin, beni görmeye gelin...

Elini sıkıp merdivenleri indim. Aşağıda avluya çıkmak üzere idim ki, arkamdan dostumun sesini işittim: «Yakında görüşürüz, değil mi?» diyordu.

Gözlerimi kaldırıp baktığımda, bir kat aşağı inmiş, dudaklarında bir gülümseme ile beni uğurlamakta olduğunu gördüm.

* *

ABDÜLMECİT

Sultan Abdülmecit'in yüzünde belirgin bir anlam yok gibi, yakışıklıdan çok çirkin sayılır; ama yine de tatlı ve zeki gözleri var. Yürüyüşü ve davranışları ağır ve yavaş; bu durumu gereği mi, yoksa dermansızlık belirtisi mi belli değil. Her halde iyi niyetli bir insan. Geçenlerde genç bir Fransız ressamına portresini yaptırmış. Resmini yaptırmak ise bir Türk için olağan üstü bir şey, hele bir Sultan için olacak iş değil, korkunç mu korkunç! Ressamlar tarihten söz etmiş ve kendisini soru yağmuruna tutmuş. Birdenbire sözünü keserek içini çekmiş ve şöyle demiş: «Ah! elimden geldiği kadar okumaya, öğrenmeye çalışıyorum! Biz

Sultanlardan bugünü de geçmişi de gizlerlerdi. Ama ben artık hanyayı konyayı anlamaya başlıyorum. Bütün milletlerin tarihinde, ve özellikle bizimkinde, çok acıklı ve kötü şeyler olmuştur. Ama Tanrının yardımıyla, benim hükümdarlığım döneminde ve benim yüzümden artık bu gibi şeylerin olmayacağına inanıyorum!

Padişah bu düşünce ile, Selânik Paşasını, tıpkı bizim aşırılarımız gibi eski yanlışları ve kıyımları din perdesi altında yineleyen bu yaşlı Türk'ü görevinden aldı. İnsanların en acımasız ve Osmanlıların en softası olan bu Paşanın, Sultanın kendisini işten atan buyruğunu alırken şöyle haykırdığı söylenir: «Her şey bitti, eski inançlar ortadan kalktı! Dünya dinsizlerin eline kaldı!»

Her yerde olduğu gibi, Türkiye'de de protokol kuralları değişiyor. Artık Sultan yabancı elçileri ayakta karşılıyor. Elçiler kendisini üç defa selamladıktan sonra, aralarına giriyor ve konuşuyor. Türkçeden başka dil bilmiyor ve ara sıra bir kaç İtalyanca kelime parlıyor. Tek tük Fransızca sözcükler kekelediği de oluyor. Uygarlık yolunda emekleyen milletin simgesi!

«Uygarlık» (civilisation) sözcüğünden kendisi bile Türkçeye girmiş. Türklerin bu kavramı karşılayacak bir kelimeleri yoktu. Ah barbarlık!

Yine de zeki insanlar Türkler. Geçen yıl Türkiye'ye giden Büyük Düka Konstantin

Türkçe bilir ve konuşurdu. Böylelikle onların hoşuna gideceğini sanıyordu; oysa hiç hoşlarına gitmedi. Bir Avrupalı prensin bu eşine raslanmayan bilgisini Türkler art düşünceye bağladılar ve yadırgadılar.

* * *

ŞUBAT GÜNLERİ

23 Şubat 1848

Senatoya geldiğimde saat tam üçtü. Vestiyere giren General Rapatel bana: «Oturum bitti,» dedi.

Millet Meclisine gittim. Arabam Lille Sokakı'ndan geçerken, işçi gömleği, yelek ve kasket giymiş insanlardan oluşan uzun ve sonu gelmez bir topluluk, kolkola girmiş, üçer kişilik dizilerle Meclis'e doğru yürüyordu. Yolun öbür ucunda silahlı askerler kalabalığı gördüm. Gömlekli adamların önünden geçerken, içlerinde kadınların da bulunduğu topluluğun: «Yaşasın ordu! Kahrolsun Guizot!» diye bağırıldığını duydum. Askerler yol açarak geçmeme izin verdiler. İçlerinde gençten biri omuzlarını silkeledi.

Meclis'te herkesi bir tasa almıştı. Thiers, Viven, Rémusat, Merruau bir köşede toplanmış konuşuyorlardı. Girardin, birazdan da Franck-Carré ve Vigier yanıma geldiler. Kendilerine şunları söyledim:

— Hükümet tepeden tırnağa suçludur. İçinde yaşadığımız devirde, sağda ve solda uçurumlar bulunduğunu ve aşırı uçlardan birine ödün vererek yönetmenin yanlış bir şey olduğunu unuttu. Hükümet, bir ayaklanma bu, diyor ve adeta seviniyor; alkış tutuyor. Bundan güç kazanacağını sanıyor: «Dün düştüm, bugün kalkarım» diyor. Ancak bir ayaklanmanın neye varacağını kim önceden kestirebilir? Bu bir. Evet, ayaklanmalar hükümetleri belki güçlendirir ama, devrimler tahtları devirir. Sakıncalı bir oyun! Kabinayı kurtarmak için bir hanedanı zor durumda bırakmak! Bu işin içinde nasıl çıkılır? Durum gergin ve düğümü çözmek bugün için olanaksız. Palamar çözülebilir ve o zaman akıntı hepimizi sürükleyip götürür. Sol sakınmasız, hükümet ise çılgınca davrandı. İki taraf da sorumludur. Ama bir polis sorununu bir özgürlük sorunu ile karıştırmak ve devrim düşüncesine oyunla, karşı çıkmak hükümet payına ne büyük bir çılgınlık ve düşüncesizlik. Bu bir arslana elçi ve mühürlü kâğıt göndermek gibi bir şey. Ayaklanma karşısında Hébert'in kılı kırk yaran gevezelikleri! Aman ne güzel! Ne yazık ki bunalıma son vermek için çok geç kalındı. Kan akacaktır.

Concode alanında engellemelere karşı saldırıya geçiliyordu. Saint Honoré Sokağı'nın kaldırım taşları sökülüyordu. Engellerdeki omnibüsler asker birlikleri tarafından kaldırılmıştı. Halk belediye polislerinin geçmesine izin ve-

riyor, sonra arkalarından taş atıyordu. Rıhtımlardan kalabalık bir yığın gürültü ile yaklaşıyordu. Yeşil kadife şapkalı ve büyük kaşmir atkılı çok güzel bir kadının, gömlekli ve çıplak kollu bir işçi gurubunun başında yürüdüğünü gördüm. Çamur yüzünden eteğini gereğinden fazla kaldırıyor ve baldırları çamur içindeydi. Sık sık yağmur yağıyor çünkü. Tuileries sarayı kapalıydı. Carrosel'in önünde kalabalık durmuş, kemerlerin gerisinden sarayın önünde savaş düzeninde dizilmiş olan atlı askerlere bakıyordu.

Carrousel köprüsünde Jules Sandeau'ya rasladım. «Ne düşünüyorsunuz?» diye sordu. Cevabım şu oldu:

— Ayaklanma bastırılacak ama devrim kazanacaktır.

Rıhtım boyunca nöbetçiler geçiyor ve halk bağıırıyordu: «Yaşasın ordu!» Dükkânlar kapalı, pencereler açıktı...

Kralın son derece sessiz, üstelik neşeli olduğu söyleniyor. Fakat ne de olsa ateşle fazla cynamamak gerekir. Kazanılan bütün partiler ancak yitirilen partinin toplamını yapmaya yarar!

Şu anda saat geceyarısı çalışıyor. Grève Alanında yedi top var. Sokaklarda bir hayli dolaştıktan sonra eve döndüm. Sokak lâmbalarının camları kırılmış ve ışıklar sönmüş. Beaumarchais tiyatrosu kapalı. Royale Alanı si-lâhlı bir garnizon tarafından korunuyor. Kemerlerin altında askerler siper almış. Saint-

Louis Sokağında bir tabur karanlıkta duvar diplerinde sessizce bekliyor.

* * *

BLANQUI'NİN YAKALANIŞI

Millet Meclisi'nin güvenlik polisi Paris Emniyet Müdürlüğü'nden bağımsızdır. Özel polis komiseri Yon'un doğrudan doğruya ve başka kimseye bağlı olmaksızın buyruğu altında bulunan dört polis görevlisi tarafından sağlanır Meclisin güvenliği. Komiser Yon özellikle Meclis Başkanı'na ve idare müdürlerine karşı sorumludur. Bu durum Emniyet Müdürüne ters gelmekte ve sık sık anlaşmazlıklara yol açmaktadır.

Komiser Yon kırk yaşlarında, terbiyeli ve yakışıklı bir adam. M. de Sainte-Aulaire'in damadı M. de Langsdorff'a benzer.

Zeki, becerikli ve kurnaz olup polisi ve işini iyi bilir. Siyasal polisin şu özelliği vardır ki, hemen her zaman biraz da kendisini kullananların karşısında çalışır ve izlediklerinden yana geçmeye hazırdır. Yöneticilere destek olurken bir yandan da komplocular ve suikastçilerle arasını hoş tutar. Haber alabilmek için iki tarafın da güvenini kazanmak zorundadır. Ve ne yapalım ki bunda başarılı da olur.

1834'te Komiser Yon, Barbès'in evinde arama yapmak için emir alır ve elinde o zamana

kadar hiç görmediği Blanqui'yi yakalama buyruğu vardır. Blanqui kaçacaktır.

Yon sabah karanlığı Barbès'in evine gelir. Barbès henüz yataktadır. Yalnız değildir. Yatağında bir adam daha vardır. Yon bu adamı tanımıyordur.

İkisini de kaldırırlar. Aramaya başlanır.

Komiser Yon Barbès'le aynı yatakta yatan adamı sorguya çeker. Adam son derece durgun bir şekilde soruları cevaplandırır. Gelişi güzel bir isim ve adres verir, Batignolles'de oturduğunu söyler. Üstünü ararlar, bir anahtardan başka bir şey bulamazlar.

Yon adamı serbest bırakmak üzeredir.

Fakat birden:

— Şu anahtara bir bakalım, der.

Bir anahtara, bir adama bakar.

— Nedir bu anahtar?

— Allah, allah! evimin anahtarı.

— «Demek ki, der Yon, siz Blanqui'siniz.

Ve ekler:

— Estrapade Sokağı 27 numarada oturuyorsunuz, üçüncü katta!

Gerçekten de Blanqui idi yakaladığı.

Nasıl ki, Komiser Yon, bir ay önce, Blanqui'yi aramak için bulunmayacağını bildiği yere, yani kendi evine gitmişti. Yine sabahın erken saatlerindeydi. Madame Blanqui daha yataktan kalkmamıştı. Yon kadının kalkıp giyinmesini kapıda beklemiş ve bu arada oyalanmak için anahtarı incelemişti.

Böylece şeklini belleğine yerleştirmişti.

15 Mayıs'tan sonra da Blanqui'yi yakalayan yine Komiser Yon oldu. Blanqui Montholon Sokağında bir evde gizlenmişti. Yon yanında polisleriyle bu eve ansızın girdi. Blanqui, aralarında Flotte ve Delcambre da bulunan üç arkadaşı ile birlikte sofraya oturmak üzere idi.

— Blanqui'ye bir kötülük yapmayın! diye bağırdı Delcambre.

Flotte hemen elini tabancasına götürdü.

— Kıpırdamayın, dedi Blanqui.

Yon'u tanımıştı.

Gülümseyerek şöyle dedi:

— Haydi bakalım, gitmek gerekiyor.

— Tasalanmayın hiç biriniz dedi Yon. Görevim sizi diri olarak yakalamaktır.

Bu sırada Blanqui birdenbire elini ağzına götürdü ve bir şey çiğnemeye başladı.

Komiser Yon bunu zehir sandı ve hemen Blanqui'nin üstüne atılarak kendisini kusturmaya çalıştı.

— Gerçekten zehir miydi? diye sordu Blanqui'ye.

Blanqui gülmeye başladı.

— Zehir mi! dedi! Ayol, kâğıt parçası.

Ve ağzındakini tükürdü. Gerçekten de çiğnediği şeyin bir kâğıt parçası olduğu anlaşıldı.

— Ne! dedi Yon. Siz, komplocuların başı üzerinizde kâğıt bulunduracaksınız ha! Bütün bunları kafanızın içinde saklamanız gerekmez

miydi? Size acıdım doğrusu. Daha becerikli bir komplocu olduğunuzu sanırdım.

Bu sözler Blanqui'nin canını sıktı. Birden ciddileşti.

— Haydi, polis efendi, fazla konuşmayın, dedi.

Fakat Yon devam etti:

— İçtenlikle söylüyorum, bunu yutup çiğnemenin hiç gereği yoktu. Yanınızda kâğıtlar bulunduğunu bana söylemiş olsaydınız, önemli şeyleri notetmek çılgınlığını yapmayacağınıza kanım olduğu içindir ki, bunları yakmanıza ses çıkarmazdım.

Blanqui götürüldükten sonra, çiğnediği kâğıtları açıp okumaya çalıştılar ama hiç bir şey bulamadılar.

Eylül 1848

* * *

HAZİRAN GÜNLERİ

Haziran ayaklanması, ilk gününden beri garip şekillere büründü. Topluma birdenbire şimdiye kadar benzeri görülmemiş bir korku saldı.

İlk engel 23 Haziran Cuma sabahı Saint-Denis Kapısında kuruldu; aynı gün saldırıya uğradı. Millî Muhafız Kıtaları ayaklanmaya kararlı bir şekilde karşı koydu. Birinci ve ikinci lejyonun taburları hemen olay yerine gittiler.

Bulvardan gelen saldırganlar atış kesimine girer girmez, engelin arkasından korkunç bir ateş başladı ve Millî Muhafızları kaldırımlara serdi. Korkmaktan çok öfkelenen Millî Muhafızlar koşar adımla engeli saldırdılar.

Bu sırada bir kadın, genç, güzel; saçları birbirine karışmış, korkunç bir kadın, engelin üstünde göründü. Bir genel kadın olan bu kız eteğini beline kadar kaldırdı ve insanın değiştirmek gereğini duyduğu genelevlere has kaba bir dille Millî Muhafızlar'a seslendi:

— Alçaklar, sıkıysa bir kadının karnına ateş edin!

Bu anda durum çok acıklı oldu. Millî Muhafız Birliği duraksamadı bile. Kadıncağz bir yaylın ateşiyle yıkıldı. Büyük bir çığlık koparak düştü. Engelde ve saldırganlar arasında korkunç bir sessizlik oldu.

Birdenbire ikinci bir kadın alana atıldı. Bu ötekinden de genç ve güzeldi; hemen hemen bir çocuktuk, onyediyedi yaşında ya vardı ya yoktu. Ne acı! Bu da bir genel kadın idi. Eteğini kaldırdı, karnını gösterdi ve bağırdı:

— Ateş edin. haydutlar!

Ve askerler ateş etti. Kızcağz, gövdesi mermilerle delik deşik, birincinin yanma yığıldı.

İşte bu savaş böyle başladı.

Hiç bir şey bu kadar karanlık olamaz ve insanın bu kadar iliklerine işleyemez. Horlananların kahramanlığı, güçsüzlerin bu birdenbire patlak veren gücü kadar korkunç bir şey dü-

şünülemez. Umursamazlığın ve utanmazlığın saldırısına uğrayan uygarlığın, kendisini barbarlıkla savunmak durumuna düşmesi! Bir yandan, milletin umutsuzluğu; öte yandan toplumun umutsuzluğu.

* *

Cumartesi, 24 Haziran

Engel alçaktı, Baudoyer Alanını kapatıyordu. Dar ve yüksek olan diğer bir engel (x) sokağında kurulmuş, alanı koruyordu. Güneş bacaların üst kısmını aydınlatıyordu. Saint-Antoine Sokağının iğribüğrü dirsekleri önümüzde sıkıcı bir yalnızlık içinde uzanıp gidiyordu.

Askerler çok çok üç ayak yüksekliğinde olan engelin üzerinde yatıyorlardı. Tüfeklerini mazgal gibi kullandıkları kaldırım taşlarının arasına yerleştirmiş, nişan alıyorlardı. Ara sıra mermiler uçuşuyor ve gelip etrafımızdaki evlerin duvarlarına çarpıyor; taş ve çalı parçalarını sağa sola sıçratıyordu. Arada bir, bir sokağın köşesinde, sırtında bir işçi gömleği, ya da başında bir kasket, birisi belirliyordu. Askerler hemen ateş ediyorlardı. Tam hedeften vurunca da alkışlıyorlardı.

— İyi! Tam tuttu. Çok güzel!

Gülüşüyor ve şen şakrak konuşuyorlardı. Ara sıra bir patlama oluyor ve damlarla pencerelerden engelin üstüne mermiler yağıyordu.

Kır bıyıklı, uzun boylu bir yüzbaşı barajın ortasında ayakta duruyor, bedeninin yarısı kaldırım taşlarının üstünde kalıyordu. Kurşunlar, bir hedef tahtasının etrafında vınlar gibi, etrafında vınlayıp duruyordu. O hiç istifini bozmuyor, durgun ve kaygısız bağırıyordu:

— Dikkat! çocuklar! Ateş ediyorlar! Yatın! Sen, Pikardiyalı, kendini kolla, başın geçiyor! Doldur ve boşalt!

Birdenbire sokağın köşesinden bir kadın çıktı. Ağır ağır engele doğru geldi. Askerler bir yandan küfürler savuruyor, öte yandan kadını uyarıyorlardı:

— Şu kaltağa bak! Defol git, o...! Haydi çabuk ol, b... karı! Gözetlemeye geliyor. Casus olacak! Gebertelim o...'yu! Kahrolsun casuslar!

Yüzbaşı engel oldu:

— Ateş etmeyin! Kadındır!

Gerçekten de etrafı kolaçan etmeye gelmiş bir görünüşü olan kadın yirmi adım yürüdükten sonra, üzerine kapanan alçak bir kapıdan içeri girdi.

24 Haziran Cumartesi sabahı saat onbirde, sabahın dördünde gittiğim Baudoyer Alanındaki engelden dönmüş; Mecliste her zamanki yerime oturmuştum. Tanımadığım ve sonradan M. Belley adında bir mühendis ve Kızıl Cumhuriyetçilerden olduğunu öğrendiğim bir milletvekili gelip yanıma oturdu ve bana şunları söyledi:

— Mösyö Victor Hugo, Royale Alanı yandı, sizin evinizi de ateşe verdiler, isyancılar çıkmaz sokaktaki küçük kapıdan girdiler.

— Ailem ne durumda diye sordum.

— Güvenilir yerdeler.

— Nerden biliyorsunuz?

— Oradan geliyorum. Tanınmadığım için engellerden geçip buraya kadar gelebildim. Aileniz önce Belediyeye sığınmıştı. Ben de oradaydım. Olayların geliştiğini görünce, eşinize barınacak başka bir yer bulmasını söyledim. Çocukları ile, sizin bitiştiğinizdeki evde, kemerlerin altında oturan Martignoni adında bir sobacının evine sığındı.

Bu onurlu aileyi tanıyordum. Rahatladım.

— Peki ayaklanma ne durumda? diye sordum M. Belley'e.

— Ayaklanma değil, «Devrim». Paris şu anda devrimcilerin elinde. Yokolduk demektir.

M. Belley umutsuz görünüyordu.

M. Belley'in yanından ayrıldım ve genel kurul toplantı salonunu Yürütme Komisyonu'nun toplandığı odadan ayıran koridorları hızla geçtim.

Burası Meclis Başkanlığının küçük bir salonuydu ve iç içe bulunan daha da küçük iki odaya bitişikti. Bu bekleme odalarında subaylar ve Millî Muhafızlar vardı; şaşkın bir halde oradan oraya koşuşuyorlardı. Girmek isteyen kimseye de engel olmuyorlardı.

Yürütme Komisyonu'nun odasının kapısını iterek açtım ve kendimi yöneticilerin tümü-

nün karşısında buldum. Burası, bir hükûmet kurulunun toplantı yerinden çok karar bekleyen bir tutuklular hüccresine benziyordu. M. Ledru-Rollin, alı al moru mor, masanın kenarına oturmuştu; M. Garnier-Pagès ise benzi uçmuş bir halde bir koltuğa gömülmüştü ve be-riki ile tam anlamıyla zıt bir görünümdeydi. Garnier-Pagès'in çelimsiz ve sık saçlı olmasına karşılık Ledru-Rollin'in şişman ve kel kafalı oluşu bu zıtlığı tamamlıyordu. İki üç albay, aralarında milletvekili Charras, bir köşede konuşuyorlardı. Arago'yu şöyle böyle hatırlıyorum. Marie'nin orada olup olmadığını anımsamıyorum. Dışarda sımsıcak bir güneş vardı.

M. de Lamartine, sol taraftaki pencerenin önünde durmuş, büyük üniformalı bir generalle konuşuyordu. İlk ve son kez gördüğüm bu generalin adı Négrier idi. O akşam bir engelin önünde öldürüldü.

'Bana doğru bir kaç adım atan Lamartine'in yanına gittim. Yüzü sapsarı, kendisi bitikti. Sakalı uzamış, giysileri fırçalanmamış, toz içinde idi.

Bana elini uzatarak:

— Günaydın, Hugo, dedi.

İşte aramızda geçen ve her kelimesini iyice anımsadığım konuşma:

— Nereye gidiyorsunuz, Lamartine?

— Hapı yuttuk!

— Ne demek istiyorsun?

— Demek istediğim şu ki, bir çeyrek saat kalmaz Meclis sarılıp basılacaktır.

(Nasıl ki, ayaklananların bir kolu Lille Sokağından akın ediyordu. Tam zamanında, atlıların saldırısı ile dağıtıldı.)

— Nasıl? Ya asker birlikleri?

— Asker birlikleri falan yok.

— Ama Çarşamba günü altmış bin kişinin olduğunu söylemiş ve dün de bunu tekrarlamıştınız!

— Öyle sanıyordum.

— Öyle mi sanıyordunuz? Nasıl olur? Siz yöneticiler olarak bunu böyle sanmakla yetindiniz, gerçek durumu incelemediniz mi?

— Ne yapacaksınız!

— İyi ama böyle de pes edilmez ki! Söz konusu olan yalnız siz değilsiniz, Meclistir; üstelik yalnız Meclis de değil, tüm Fransa'dır; üstelik daha da ileriye giderek diyebilirim ki, söz konusu olan yalnız Fransa değil, tüm uygarlıktır! İşte kötü oynadığınız ve birisinin aldatmacası yüzünden yitirdiğiniz oyun! Niçin dün çevre illerin garnizonlarını getirmek için emir vermediniz? Bir çırpıda otuz bin kişilik bir gücünüz olurdu.

— Emri verdik.

— Öyleyse?

— Birlikler gelmiyor.

Sesimi yükselttim ve gözlerimi karşımdakine diktim. Çileden çıkmıştım ve belki haksızlık ediyordum.

— Olamaz, dedim. Burada birisi sizi satıyor.

Lamartine elimden tuttu ve karşıt olarak:

— Ben Millî Savunma Bakam değilim! dedi.

Bu anda bir kaç milletvekili gürültülü bir şekilde odaya girdiler. Meclis sıkıyönetim ilânına karar vermişti. Durumu bir kaç kelime ile Ledru-Rollin ve Garnier-Pagès'e anlattılar.

Lamartine hafifçe onlara doğru döndü ve alçak bir sesle şöyle dedi:

— Sıkıyönetim, sıkıyönetim! Haydi yapın bakalım, gerekli görüyorsanız. Ben bir şey söylemiyorum!

Bir iskemleye yığılırcasına oturdu ve yineledi:

— Söyleyecek bir sözüm yok. Ne evet, ne hayır. İstedığınızı yapın!

Bu ara General Négrier yanıma gelmişti.

— Mösyö Victor Hugo, dedi; sizi kaygılarınızdan kurtarmaya geliyorum, Royale Alanından haber aldım.

— Evet, generalim?

— Aileniz kurtuldu, ancak eviniz yandı.

— Bundan ne çıkar? dedim.

Négrier içtenlikle kolumu sıktı:

— Sizi anlıyorum. Bundan böyle tek bir şeyi düşünelim: «Vatanı kurtaralım.»

Ayrılacağım sırada Lamartine bir grubun arasından çıkarak bana doğru koştu:

— Hoşça kalm, dedi. Yalnız şunu unutmayın; hakkımda acele hüküm vermeyin. Ben «Millî Savunma Bakanı» değilim.

Bir kaç günden beri içimde Cavaignac'a karşı bir güvensizlik vardı. Lamartine'in söz-

ieri bu güvensizliğimi kuşkuya çevirdi.

Dün akşam, ayaklanma büyüdüğü sırada, Cavaignac, bazı önleyici yollar bulduktan sonra Lamartine'e şöyle demişti:

— Bugünlük bu kadar yeter.

Saat beşti.

— Nasıl olur! diye bağırmıştı Lamartine.

Havanın kararmasına daha önümüzde dört saat var! Bizim boşa geçireceğimiz bu saatlardan devrimciler yararlanacaktır!

Ancak Cavaignac'ın ağzından başka birşey alamadı:

— Bugünlük bu kadar yeter!

* * *

Saat üçe doğru, en zorlu anda, bir milletvekili nişanları ile II. Arrondissement'ın Operanın arkasında bulunan belediyesine geldi. Oradakiler kendisini tanıdılar. Lagrange idi.

Millî Muhafızlar etrafını sardılar. Birden gözdağı verircesine bir tavır takındılar.

— Lagrange! tabanca ile ateş eden adam! Buraya ne yapmaya geldiniz? Siz bir korkaksınız. Engellerin arkasına girdiniz, yeriniz orası. Sizinkiler orda; bizim yanımızda değil. Sizi liderleri ilân ediyorlar. Haydi, gidiniz! Onlar hiç değilse atak. Sizin çılgınlıklarınız için kanlarını veriyorlar. Oysa siz korkuyorsunuz! Çirkin bir göreviniz var, ama hiç değilse yerine getirin onu! Defolun gidin! Çıkın buradan!..

Lagrange konuşmaya çalıştı, ancak yuhalanmaktan bir şey söyleyemedi.

İşte bu öfkeli adamlar, halk için savaştıktan sonra kendini topluma adamak isteyen bu namuslu adamı böyle karşıladılar.

* * *

25 Haziran

Devrimciler, Beaumarchais Bulvarı boyunca yeni evlerin üst katlarından ateş ediyorlardı. Bir çoğu yapımı tamamlanmamış bir büyük evin içine gizlenmişti. Pencerelelere mankenler, gömlek ve kasket giydirilmiş saman yığınları yerleştirmişlerdi.

Pont-aux-Choux Sokağının tam karşısındaki evin dördüncü kat balkonunun köşesine tuğladan kurulmuş küçük bir engelin arkasında, sipere yatmış bir adamı iyice görüyordum. Bu adam uzun uzun nişan alıyor ve ateş ediyor du. Çok sayıda insan öldürdü.

Saat üçtü. Askerler Temple Bulvarı üzerindeki evlerin damlarına çıkmışlar, ateşe cevap veriyorlardı. Gaité Sokağının başına bir obüs topu yerleştirilmiş; namlusu yapım halindeki eve çevrilmişti. Evi yıkmak ve tüm bulvarı taramak düşüncesindeydiler.

Elimden geldiği kadar kan dökülmesine engel olmak için çaba göstermeye karar verdim ve Angoulême Sokağının başına kadar yürüdüm. Birdenbire bir yaylım ateşi ile karşılaştım. Önünden geçmekte olduğum küçük ilân kulesi mermilerle delik deşik oldu. Üstüne hep tiyatro afişleri yapıştırılmıştı. Bir kâğıt parçasını anı olarak saklamak için kopardım.

Önümüzdeki Pazar günü «Çiçek Köşkü»nde düzenlenecek on bin kandilli bir fener alayını bildiren afişin bir parçasıydı...

Dört aydan beri bir cehennemde yaşıyoruz. Beni avunduran tek şey, geleceğin anıtının bu ocaktan çıkacağını ve böyle bir tuncu dökmek için böyle bir ateşin gerekliliğini düşünmek!

Evimin dış kapısını tam ondört mermi dövmüş, onbiri dış tarafından, üçü iç tarafından. Bir asker avlumda vuruldu ve öldü. Kaldırım taşlarındaki kan izi daha duruyor.

* * *

P O R T R E L E R

M. THIERS

M. Thiers insanları, düşünöleri ve devrimci eylemleri parlamento düzeni içinde ele almak ister. Uçurumların kenarında, beklenmedik korkunç ayaklanmaların karşısında bile o eski yasal düzenbazlıklarını oynamak peşinde. Herşeyin değıştiğinin, altüst olduğunun farkında bile değil; içinde bulunduğumuz zamanlarla kendisinin yöneticilik ettiğı zamanlar arasında bir benzerli kbuluyor ve bu noktadan eyleme geçiyor. Gerçi bu benzerlikler var olmasına var ama, o zamandan bu yana ne büyük ve korkunç değışiklikler oldu. Thiers ise bun-

Jardan habersiz ve kör değneğini beller gibi bir yol bellemiş gidiyor. Bütün ömrünü kedileri okşamaya, her türlü uyuşturucu ve kandırıcı yöntemlerle onları yatıştırmaya adanmış; bugün gene bu hayvan eğiticiliğini sürdürmek istiyor ve görmüyor ki, kedileri sonsuz derecede irileşmiş ve üstelik kedi olmaktan çıkıp birer kaplan olmuşlar!

Bu küçük adamın küçük elini bir devrimin kükreyen ağzı üzerinde gezdirişini seyretmek insanı şaşırtıyor.

M. Thiers'in sözünü kestiler mi, sağa sola yalpa vurur, kollarını kavuşturur, sonra birdenbire açar, sonra ellerini ağzına, burnuna gözlüklerine götürür, sonra omuzlarını kaldırır ve iki elini başının arkasına destek yaparak deli gibi oradan oraya sallanıp durur.

Thiers küçük adamın ta kendisidir. Zekâsı ile, kurnazlığı ile, kıskançlığı ile; zaman zaman, bir şeyde başarı elde ettiğindeki üstünlüğü ile; küçüklüğü eylemle örtmek çabasıyla yapılan bol bol jestleriyle; büyük olaylar, büyük düşünürler ve büyük insanlar karşısında, sözde hiç bir hayranlık duymadığını ve onlardan aşağı kalmadığını göstermek için abarttığı tanışıklıkla; gerginliği, gevezeliği, lâf ebeliği, saygısızlığı ve savunma yöntemleriyle; konuşmasındaki ne ışığa ne şimşeğe benzer, yalnızca miyopların gözlerini kamaştıran kıvılcımlarıyla; anlatımındaki orta derecede bir okurun

açıklık sandığı bayağılık ve ucuz tutumları ile; ve özellikle, dengeciliği, ataklığı, kendine güveni, gövdesi yerde kafası havada hali ile!... Thiers'in arkasında, hemen elinin altında ve eşyasının arasında nabza göre şerbet vermeye yarar bir sürü yöntem, her yere tırmanmak için bir yığın merdiven bulunur.

Bu ünlü Devlet adamına, bu seçkin konuşmacıya, bu yetenekli tarihçiye, bu orta yaza, bu dar ve küçük kalpli insana karşı öteden beri anlatılmaz bir hayranlık, tiksinti ve küçümseme duygularına kapılmışımdır.

* * *

ODILON BARROT

Odilon Barrot kürsünün basamaklarını birer birer ve yavaş yavaş çıkar, konuşma yeteneğini göstermeden önce ciddilik ve ağırbaşlılığını gösterir. Sonra sağ elini kürsüye dayar, sol elini arkasına koyar, böylece kendini meclise profilden, bir atlet duruşu ile gösterir. Her zaman siyahlar giyer, üstü başı temiz, bütün düğmeleri iliklidir.

Önce ağır ağır başlar konuşmaya, sonra sözleri de düşünceleri de canlanır. Ancak canlanırken sesi boğuklaşır ve düşüncesi bulanır. Dinleyicilerde bu yüzden bir kımıltı başlar, kimi söylediklerini işitmez, kimi anlamaz. Birdenbire bulutların içinden bir şimşek çakar ve

gözler kamaşır. Bu adamlarla Mirabeau arasındaki tek fark, ikisinde de şimşekler çıktığı halde, gök gürültüsünün ve yıldırımın Mirabeau'ya özgü oluşudur.

* * *

PROUDHON

Proudhon Besançon'lu bir fıçıcının oğludur. 1808'de doğmuştur. Seyrek, dağınık, kötü taranmış sarı saçları, alnına düşen bir perçemi var. Geniş ve zeki alınlı. Gözlük takıyor. Bakışları hem bulanık hem dik ve delici. Yassı sayılabilecek burnu ile bir köpeği ve çember sakalı ile bir maymunu andırıyor. Alt dudağı kalın olan ağzı sürekli olarak somurtkan bir anlam taşımakta. Franc-comtois gibi konuşuyor, kelime ortasındaki heceleri hızlı, sonundakileri yavaş söylüyor, bütün a'ları uzatıyor. Söyleyişi Charles Nodier'ninkine benziyor. Kötü konuşuyor, iyi yazıyor. Kürsüde sık sık çalım yapıyor, avucunun içi ile önündeki kâğıda pat pat vuruyor. Kimi zaman öfkeleniyor ve ağzından köpükler saçılıyor, ama salyası soğuk. Görünüş ve duruşunun başlıca özelliği kendine güven duygusu ile karışık bir kaygı ve sıkılganlık.

Bunları Proudhon kürsüde konuşurken yazıyorum.

Son zamanlarda Dauphine Sokağı'nda otu-

ruyor ve «Millet Temsilcisi» adlı gazetesini çıkarıyordu. Yazı işleri müdürünü görmek isteyenler oraya gittiklerinde Proudhon'u, sırtında bir gömlek ve ayağında takunyalar, çalışıyor bulurlardı.

Dün Antony Thouret, Proudhon'a rasladı.

— İşler kötü gidiyor, dedi Proudhon.

— Dertlerimizin nedeni nedir sizce? diye sordu Antony Thouret.

— Hay Allah iyiliğinizi versin! Bütün kötülükler sosyalistlerden geliyor!

— Nasıl? Sosyalistlerden mi? Peki siz kendiniz sosyalist değil misiniz?

— Ben sosyalist ha! diye cevap verir Proudhon. Tanrı esirgesin!

— Ya nesiniz?

— Ben bir maliyeciyim.

* * *

BLANQUI

Blanqui öyle bir durumdaydı ki artık gömlek giymiyordu. Sırtında on iki yıldan beri aynı giysiler, cezaevi giysileri, yani paçavralarla geziyor ve derneğinde bunlarla hemen hemen öğünüyordu. Yalnız ayakkabılarını ve hep siyah olan eldivenlerini değiştiriyordu.

Vincennes'de, 15 Mayıs olayları yüzünden

çarptırıldığı sekiz aylık hükümlülüğünü geçirirken Blanqui yalnız ekmek ve çiğ elma yer, başkaca yiyecek istemezdi. Bir tek anası ara sıra kendisine biraz çorba içirebilirdi.

Bunun yanı sıra, sık sık yıkanır, tertemiz görünmeye çalışırdı. Topluluk törelerini hor görürdü. Elleri, ayakları küçücüktü, hiç bir zaman gömlek giymez, buna karşılık eldivenlerini hiç çıkarmazdı. Bu adamda, bir demagog tarafından hırpalanıp ayaklar altına alınmış bir soylu taraf vardı.

Son derece yetenekli idi; aldatmaca nedir bilmezdi. Evde ne ise halk içinde de oydu. Kırcı, sert, katı, ciddi, yüzü gülmez bir adam. Saygıya, hayranlığa alay, sevgiye küçümseme ile karşılık verir, buna karşın karşısındakine benzeri az görülen bir bağlılık esindirirdi. Yüzünü görene sıkıntı basardı.

Blanqui halkın değil, ayak takımının adamı idi. Bununla birlikte kültürlü, hemen hemen bir bilgindi. Bazı anlarda insan olmaktan çıkar; yoksulluklardan doğmuş tüm tiksintilerin kişileşmiş korkunç bir simgesi olurdu.

Şubattan sonra, sekiz gün VIII. Arrondissement'da hüküm sürdüm. Bir gün bu haftanın garip olaylarını anlatırım. Halk bana neredeyse tapıyor, Belediye binasının balkonundan konuşurken çılgınca alkışlıyorlar; işçiler sokaklarda gezerken bana öpücükler gönderiyorlardı. Nöbet ve devriyeleri düzenliyor, engelleri yıktırıyor, kaldırım taşlarını yerlerine koy-

durtuyor, cezaevlerini gözetiyor, sokakları aydınlatıyordum.

Bir sabah, henüz yataktan kalkmamıştım ki, adamın biri kaygı içinde odama girdi. Bu, Sanat ve Meslekler Okulunda öğretmen, Enstitü üyesi ve daha sekiz gün önce milletvekili olan M. Adolphe Blanqui idi. Korku içinde ve yüzü bembeyazdı. Ellerime sarılarak: «Kurtarın beni!» diye bağırdı.

— Kimden?

— Kardeşimden.

Kardeşi Auguste Blanqui hapisten çıkmış ve ağabeyinin de oturduğu VIII. **Arrondissement**'a yerleşmişti. Yalnız Adolphe bulvar üzerinde Ménilmontant Sokağına yakın bir yer de oturduğu halde, Auguste Taht Kapısının önündeki dört yol ağzında oturuyordu.

Eylül

Auguste Blanqui, Vincennes Cezaevinden adaylığını koydu. Hakkıdır. Onu seçmek de milletin hakkıdır. Milletin inandığı adamı her nerede olursa olsun, ister zindanda, ister sarayda, ister sürgünde olsun, her yerde arayıp bulmaya hakkı vardır. Ve kanundan başka her engel milletin egemen çağrısı önünde ortadan kalkmalıdır.

Öte yandan, Blanqui bir afiş hazırlamış, ve söylendiğine göre bu afiş şu cümle ile başlıyormuş

«Yurttaşlar,

«Tüm taşra size hainlik etmektedir.»

Tüm taşra ne demektir? Fransa'nın kendisi. Demek «Fransa hainlik ediyor!»

* * *

MİLLET MECLİSİ

Millet Meclisine ilk kez 20 Haziran günü gittim.

Salon eşi az görülmüş bir çirkinlikte. Sütun yerine putreller, mermer yerine boyalı taşlar, bir çeşit büyük tiyatro salonu.

Şubat günlerinin tarihini taşıyan kürsü körler kahvesindeki çalgıcıların kerevete benzer yüksekçe yerini andırıyor. Gri bordürlü kırmızı granit rengi bir pano, bu kırmızı zemin üzerine şu üç tarihi çerçeveleyen kül rengi üç çelenk: 22, 23, 24 Şubat. Bu tablonun altında siyah frak giymiş, beyaz kelebek kravat takmış odacılar, bellerinde gümüş kabzalı kılıçlar; odacıların yanında ayakta durmuş, sakallı, redingot giymiş stenocular sıra kapaklarının üzerinde harıl harıl yazı yazmakta; iki yanda birer merdiven, çiçek desenli kırmızı kadife halılarla kaplanmış yedi basamaklı merdivenler, kürsünün üstünde yine kırmızı kadifeden bir örtü, bir bardak su, akşamları iki gaz lâmbası; kürsünün arkasında kötü giyinmiş, bol bol el kol hareketleri yapan bir adam: işte

Millet Meclisinin dünyayı sarsan konuşma kürsüsü!

İşin aslına bakacak olursak, krallığın beğenisi de, biraz daha gösterişli olmasına karşın, Cumhuriyetçilerin beğenisi kadar kısır. İkisinde de burjuva küçüklüğü.

Beni ilk selâmlayan ve elimi sıkkan üç milletvekili Boulay de la Meurthe, Edgar Quinet ve Altaroche oldu.

İlk dinlediğim konuşmacılar Maliye Bakanı Duclerc, Adalet Bakanı Bethmont ve Ticaret Bakanı Flourens oldu. Lamartin sol taraftaki sırasında, tanımadığım bir Bakanın yanındaydı.

Sağ taraftaki üst sıralardan birine, şu anda hasta olan Dupont de l'Eure'ün yerine oturdum.

1848 Kurucu Meclisi dürüst ve atak. Tek şanssızlığı orta derecede bir Meclis oluşu, bu da onu kapsadığı büyük zekâlara düşman ediyor. Gerçek bir dil, kararlı ve erkekçe bir ses onu şaşırtıyor ve tüylerini diken diken ediyor. Güzel dilden anlamıyor. Hemen hemen tüm üyeleri konuşmasını bilmedikleri için dinlemesini de bilmeyen insanlar. Ne söylemek istediklerini biliyorlar, ne de susmaya yanaşıyorlar. Ne yapsınlar öyleyse? Gürültü yapıyorlar.

İnsan bu Meclisin dünü ilgilendirdiğini ve geleceği bulunmadığını ta içinde duyuyor. Henüz doğmuş ve ölmek üzere. Çocukluğun kusurağı ile yaşlılığın yoksulluğundan oluşan ga-

rip bir alaşım. Hem çocuksu hem bunamış. Tartışıyor, çekişiyor, ilerliyor, geriliyor, evet ve hayır diyor, kızıyor, sabırsızlanıyor, somurtuyor, homurdanıyor; hem tezcanlı hem geri kalıyor. Öfkesinde bile ne bir yükseklik, ne bir derinlik. Kasırgalar eseceğine yalnız sağnaklar yağıyor.

Sık sık düşlere dalarak salonun büyüklüğünü ve Meclisin küçüklüğünü düşünüyorum.

Temmuz

Meclis bugün Proudhon'un önerilerini dinledi.

Kırk beş yaşlarında, sarışın, seyrek saçlı ve uzun favorili bir adam kürsüye çıktı. Siyah bir yelek ve siyah bir redingot giymişti. Konuşmadı, okudu. İki elini yumrukları sıkılmış bir halde kürsünün kırmızı kadife örtüsünün üstünde tutuyor, öyle okuyordu. Ses tonu bayağı, söyleyişi kötü. Gözünde gözlük. Konuşmasının başlangıcı kaygı ile dinlendi, fakat çok geçmeden üyeler gülüşmeye ve fısıldaşmaya başladılar, sonunda ise herkes açık açık konuştu. Salon boşaldı ve konuşmacı, bir çeşit gözdağı vererek başladığı konuşmasını tam bir ilgisizlik içinde bitirdi.

Proudhon ne yeteneksiz ne de güçsüzdü. Ama yine de başarısızlık karşısında gözle görünür şekilde boyun eğdi. Yenilik taraftarlarının yüceliğinden yoksundu, onlar gibi kafa tutamıyordu.

La Mennais, Proudhon'un konuşmasının sonunu, ağlıyormuşçasına, kırmızı mendilini gözlerine götürerek dinledi.

Ağustos

Haziran günleri ve 15 Mayıs ayaklanması konusundaki soruşturma komisyonu, Odilon Barrot'nun başkanlığında, Lamartine'i dinledi; bir sorguya benzeyen bu dinlemenin sonunda, başkan sözü uzatmadan Lamartin'e, rapordaki bazı belgelerin üzerinde durmamaya, hele onları hiç dikkate almamaya ne dersiniz diye sordu, ve komisyonun, Lamartine'le ilgili konularda, kendisine saygı göstererek, sorunu fazla kurcalamak ve deşmek istemediğini ekledi.

Lamartine şöyle cevap verdi

— Hayır, açıklıkla, içtenlikle, işin özüne ininiz. Siz suçsuzluğumu bulmuş olursunuz, ben ise sarsılan güvenirliliğime yeniden kavuşmuş olurum.

3 Ağustos oturumu

Soruşturma komisyonunun raporu okunuyor.

İlk önce salonda bulunmayan Caussidière saat iki buçukta gelip üst sıralardaki yerine oturdu. Beyaz yelek, siyah redingot giymişti.

Louis Blanc en üst sırada Ferdinand Gambon'un yanında oturuyor, ellerini saçlarında gezdiriyor.

Pierre Leroux üçüncü sırada, Louis Blanc'ın hemen altında, La Mennais'nin yanında. Pierre Leroux ile La Mennais'nin gözlükleri var. Leroux gözlüğünü takıp dinleyici localarını süzüyor, La Mennais ise başını eğmiş okur gibi yapıyor. Zaman zaman tırnaklarına bakıyor ve baş parmağını enfiye kutusuna daldırıyor.

Cavaignac raporun okunmasına başlandıktan sonra geldi, ve kollarını kavuşturup Bakanlar sırasında Marie'nin yanına oturdu.

Lamartine her zamanki yerinde Cavaignac gibi kollarını kavuşturmuş oturuyor. Soluk yüzlü ve durgun. Hemen üstündeki sırada oturan Ledru - Rollin ise tersine kıpkırmızı ve heyecanlı.

Flocon yok. Herkes farkına varıyor. Jules Favre her zamanki gibi şişkin siyah çaratasını yanından eksik etmemiş. Yüzü solgun, çenesi öne doğru fırlamış, siyah çember sakal, gözlükler.

Proudhon Lagrange'ın yanında oturuyor, salonun dip tarafında solda. Kor Diplomatik Locasındaki kadınlar Proudhon'a tepeden bir çeşit korkuyla bakıyor ve aralarında yüksek sesle konuşuyorlar: «Bu canavarmış demek!» Proudhon ayak ayak üstüne atmış, ayağında gri pantolon, sırtında kahverengi redingot, sırasına yatarcasına gömülmüş durumda, öyle ki başı arkalığa yetişmiyor.

Yanında oturan Lagrange düğmeli siyah elbisesi içinde dimdik. Köşeli bir yüzü var. Devrik yaka ve beyaz manşetler.

Caussidière raporun okunması sırasında sık sık kaygılanmıştı. Louis Blanc öfkeli bir sesle söz istemişti. Caussidière şöyle bağırdı «Bu alçakça bir kara çalma!» Raporda kendisine yüklenen **ahmak burjuva** sözleri üzerine yine «bu çamur atmadır!» diye bağırdı.

Raporun ikinci kısmının okunması sırasında, Lendru Rollin eline bir kalem alarak not tuttu. Birinci kısmın okunması bir saat sürdü.

Saint Quentin'de avukatlık yapan raportör Bauchart bir başsavcı çalımı ve sesi ile okuyor.

Raporun ikinci kısmı okunurken Marrast başkanlık koltuğundaki yerini bir saat ustası olan Corbon'a bıraktı.

François Arago da hazır bulunmayanlar arasında.

Saat üç buçuk. — Odilon Barrot salondan çıktı. Dinleyiciler Rus biçimi yeşil elbisesini ve rahiplerin saçına benzeyen beyaz saçlarını seyrettiler.

Bakanlar sırasında Dupont de Bussac saplı, el gözlüğünü localardaki kadınlar üzerinde gezdiriyor.

* * *

GECE OTURUMU

25 Ağustos

Localar tıklım tıklım dolu. Tüm milletve-

killeri sıralarına oturmuş. Meclisin sekiz lambası ve yedi avizesi yakılmış.

Bulvarlarda biriken kalabalıktan ve bir ayaklanma olabileceğinden söz ediliyor. Bugünlerde Palais - Royal'ın bahçesinden sık sık toplanmalar oldu.

Askerlerin hazırol'da bekledikleri söylüyor.

Meclisin sıkıntılı bir havası var. Saat sekizi çalıyor.

Salon iyi aydınlanmamış. Birinci avizenin altında Arago'nun ağırbaşlı ve yorgun başı görünüyor. Yanında da Lamartine'in tatlı, durağan ve ciddi profili.

Cavaignac yerinde, sol taraftaki Bakanlar sırasının başında; yanında şapkası, ötede Goudchaux ve Marie.

Caussidière ve Ledru Rollin henüz gelmediler.

Louis Blanc söz istedi.

Bir ara Lamartine beni yanına çağırdı. Oturduğu yerden ayakta duran Vivien ile konuşuyordu. Benimle şöyle konuştu:

— Bana öneriniz ne olabilir? Konuşayım mı, yoksa susayım mı?

Cevap verdim

— Konuşmayın! Susun! Sizi ilgilendiren pek bir şey yok. Aşağısı kaynıyor. Siz yukarıda kalın.

— Ben de öyle düşünüyorum.

— Ben de, dedi Vivien.

— Evet, konuşmayacağım, dedi Lamartine.

Bir anlık susuştan sonra devam etti:

— Meğer ki tartışma bana değinsin. Kaşınan olursa ben de konuşurum.

— Bana kalırsa o zaman bile değmez. dedim. Acılı çığlıklarımızı Fransa'nın yaraları için saklayalım, kendi sıyrıklarımız için değil.

— Teşekkür ederim, dedi Lamartine. Hak-kınız var.

Dönüp yerime oturdum.

Louis Blanc'ın kendini Lamartine'in çizgisinde göstermesi üzerine ortalık karıştığında Caussidière geldi, başkanlık kürsüsüne çıktı ve bir süre Marrast ile konuştu, sonra yerine döndü.

Louis Blanc'ın konuşmasının sonuna doğru, gelip yanıma oturan Albay De Ludre ve öteki komşum M. Archambault Meclis'teki çalkantıyı hiç tınmadan mışıl mışıl uyuyorlardı.

Louis Blanc bir saat kırk dakika konuştu. Dokunaklı bir şekilde ve ta içten gelen bir karşı çıkışla sözlerini tamamladı.

Saat onda Emniyet Müdürü Ducoux geldi ve Cavaignac'ın yanına oturdu.

Caussidière kürsüye çıktığı zaman saat geceyarısını bulmuştu. Elinde bir tomar kâğıt vardı. Bunları okumak istedi. Meclisi bir korku dalgası kapladı. Gerçekten sayfaların sayısı pek çoktu, ama el yazısı o kadar büyüktü ki her sayfada sadece bir kaç kelime vardı. Bunun da nedeni, Caussidière'in okumakta

zorluk çekmesi ve bir çocuk gibi kocaman harfler gereksinmesi idi.

Caussidière'in arkasında tek sıra düğmeli siyah bir redingot vardı ve kravatına kadar ilikli idi. Tatar yüzü, geniş omuzları, dev gövdesi ile utangaç konuşması ve huzursuzluğu arasında garip bir zıtlık vardı. Bu adamda hem bir dev hem bir çocuk kimliği var. Bununla birlikte Mayıs olaylarına karıştığını sanıyorum. Fakat Haziran ayaklanmasında parmağı bulunduğunu gösteren hiç bir kanıt yok.

Başka belgeler arasında, Ledru - Rollin'in kendisine yazmış olduğu 23 Nisan tarihli bir mektubu okudu; kendi vali, Ledru - Rollin Bakandı. Bu mektup bir komployu haber veriyor ve ezilmesini istiyordu. Mektup şöyle bitiyordu: «Her zamanki gibi, uyumadan iyi geceler!»

Bir ara Caussidière söylentiler üzerinde hesap vermeyi reddederek şöyle bağırdı:

— Millet kürsüsü gevezelikler üzerinde tartışmak için kurulmamıştır!

Sabahın saat birinde, gürültü patırtının ortasına birdenbire çöken derin bir sessizlik içinde, başkan Marrast, Başsavcı Corne'un Louis Blanc hakkında kovuşturma izni isteyen bir yazısını okudu.

Bunun üzerine Louis Blanc kürsüye çıktı ve buna karşı çıktı. Karşı çıkışında canlıydı, ama sesi değişmişti. Çevremde, «Korkuyor,» diye fısıldaşıyorlardı.

Zaman zaman her yandan çığlıklar yükse-

liyor ve dinleyici localarındakiler ayağa kalıyorlardı.

Lambalar bir kaç kez söndü ve oturum ortasında bunları yeniden yakmak gerekti.

Sabahın iki buçuğunda Lamartine başını öne eğerek ve iki eli yelek cebinde salondan çıktı. Bitkindi. Bir saat sonra geri döndü.

Oy verileceği sırada Caussidière Bakanlar sırasına yaklaştı ve General Cavaignac'a şöyle dedi O

— Son sözünüz bu mu?

Cavaignac yanıtladı

— Görevimi yapıyorum.

— Generalim, diye ekledi Caussidière, beni burada böylece tutuklayacak mısınız? An-nem ve kız kardeşlerim burada!

— Ne yapmamı istiyorsunuz? dedi Cavaignac.

— Bana kırk sekiz saat izin verin. Görülecek işlerim var. Bana biraz zaman bırakın.

— Bana göre hava hoş, diye yanıtladı Cavaignac, yalnız Marie ile anlaşınız.

(Adalet Bakanı kırk sekiz saati uygun gördü ve Caussidière bundan yararlanarak kaçtı.)

Gün ağarırken Meclis daha tartışıyordu. Avizeler sönmek üzere idi. Pencereilerin arkasından gün doğuşunun kurşunî ve hüznü gökyüzü görünüyordu. Beyaz perdeler sabah rüzgârında dalgalanıyordu. Salon buz gibi soğuktu.

Mavi ve beyaz pusulalarla oy veriliyordu. Suçlamadan yana olanlar beyaz pusulaları, karşı oyda olanlar mavi pusula atıyorlardı kupalara. Her pusula, Meclis gelenekleri gereğince, oy veren milletvekilinin adını taşıyordu.

Son turda hemen bütün sıra komşularıma, hattâ suçlanmak isteyen milletvekillerine kesinlikle karşı olan M. Isambert'e bile mavi pusulalar attırdım.

Ama yine de 292'ye karşı 493 oyla kovuşturma izni verildi. Gerekli çoğunluk 393'tü. İki kere 93!

Sabahın altı buçuğunda her şey bitmiş; localardaki kadınlar toplu halde tek merdivenden aşağı iniyor; çoğu milletvekili olan kocalarını arıyorlardı. Gazeteciler kulislerde birbirlerini çağırıyor, odacılar oradan oraya koşuyor, fuayede jandarmaların beklediği söyleniyordu. Gözler donuk, benizler soluktu. Öte yandan, dünyanın en güzel güneşi Concorde alanını aydınlatıyordu.

11 Eylül

Kürsüden inerken General Cavaignac'dan, Doğu'da bir kaleye kapatılmak için ayrılmış ve tutuklanmış bulunan dört sürgünün (bir ozan ve üç ressam: Simon Chaumier, Bourgignon, baba oğul Doublemard'lar) bağışlanmalarını istedim. General bana bir kâğıt uzattı, ve «Adlarını buraya yazın» dedi. Yazdım. Cavaignac elimden kalemi aldı ve altına şunları yazdı:

General Bertrand'a kalebentliği hemen ertelemesi için emir. G.C.

Erteleme sözcüğünü etkeleme diye yazmıştı, ama eylem iyi olduktan sonra yazısı kötü olmuş, ne çıkar!

* * *

HAZİRAN GÜNLERİ ÜZERİNDE TARTIŞMALAR

26 Eylül 1848

Louis Napoleon bugün Mecliste göründü. Louis Bonaparte soldan üçüncü yolun yedinci sırasına, Vieillard ile Havin'in arasına oturdu.

Genç görünüyor, siyah bıyıkları ve siyah bir keçi sakalı var. Saçlarını ortadan ayırmış, siyah kravat takmış, sırtında düğmeli siyah bir elbise, yakası devrik, beyaz eldivenler. Hemen altındaki sırada oturan Perrin ve Léon Faucher başlarını bile çevirmediler. Bir kaç dakika içinde heyecanlı hava yatıştı; localardakiler prensi, prens de locadakileri süzmeye başladı.

Saat üçü çeyrek gece kürsüye çıktı. Elindeki buruşmuş bir kâğıttan bir şeyler okudu. Üyeler kendisini derin bir sessizlik içinde dinlediler. «Yurttaşlar» kelimesini yabancı söyleyiş ile okudu. Lockroy'a benziyor. Konuşma-

sını tamamladığında bir kaç ses yükseldi: «Yaşasın Cumhuriyet!»

Yavaş yavaş dönüp yerine oturdu. Amcasının oğlu Napoléon (Jérôme'un oğlu) gelip kendisini kutladı. Ne kadar da İmparatora benziyor!

Louis Bonaparte yanındakilere hiç birşey söylemeden yerine oturdu. Hep susuyor, ama suskun olmaktan çok canı sıkkın.

9 Ekim

Başkanlık konusu tartışılırken Louis Bonaparte Meclise gelmedi. Buna karşılık, Anthony Thouret ve Ludre tarafından verilen ve kral ve imparator ailesini seçilme hakkının dışında bırakmayı öngören Anayasa değişikliği önerisi görüşülürken geldi. Sırasının kenarına, eski eğitimci M. Vieillard'ın yanına oturdu ve konuşulanları sessizce dinledi. Bazan dirseklerini sıraya, çenesini de eline dayıyor, bazan da bıyığını buruyordu.

Birdenbire ayağa kalktı ve ağır ağır kürsüye doğru yürüdü. Bu sırada heyecan artmış, Meclisin yarısı: «Oya koyun!» diğer yarısı ise: «Konuşun!» diye bağıırıyordu.

Kürsüde M. Sarrans vardı. Başkan şöyle dedi:

— M. Sarrans sözü M. Louis Napoléon'a bırakıyor.

Bonaparte anlamsız bir kaç söz söyledi ve şaşkınlığın yarattığı gülüşmeler arasında kürsüden indi.

Seçim günü yaklaştıkça, yönetimin başındaki iki general soğukkanlılıklarını yitirmeye başladılar. Cavaignac kuşkulaniyor, Lamoricière (savaş bakanı) öfkeleniyordu.

Cavaignac'ın can sıkıntısı Mecliste bile kendini gösteriyordu. Bir gün, Crémieux gelip bakanlara ayrılan sıraya oturdu. Oturduğu yerden, konuşmacıya «çok güzel!» diye söz atıyordu. Konuşan muhalefet milletvekillerinden biriydi.

— Monsieur Crémieux, dedi Cavaignac, iyi gürültü yapıyorsunuz.

— Bundan size ne? diye yanıtladı Crémieux.

— Bakanlar sırasında oturduğunuzu unutmayın!

— Gitmemi mi istiyorsunuz?

— Aman, öyle bir şey demedim!

Crémieux ayağa kalktı ve sıradan çıkarken şunları söyledi:

— General, sizi soktuğum yerden siz beni çıkartıyorsunuz.

Gerçekten de, Crémieux geçici hükümet zamanında Cavaignac'ı savaş bakanlığına getirmişti.

General Lamoricière M. Grandin'e kütüphanede raslar.

— E söyle bakalım, Grandin, işçileriniz kime oy verecek?

— Louis Bonaparte'a.

Lamoricière yerinden sıçradı.

— Vay serseriler! Vay alçaklar! Louis Bonaparte'ı istiyorlar ha? Durun hele, hepini-ze bir ders vereyim de, Afrika'da yaptığım gi-bi, aklınız başınıza gelsin! Ben Cumhuriyet falan istemiyordum, ama değil mi ki başımıza geldi artık onun bir parçasıyım! Ya! Demek şimdi imparatorluk kartalını istiyorsunuz! Öyle olsun, ben de gagasını parçalayayım da gö-rün!

Meclis Başkan vekili olan M. Léon Fau-cher, iki ciddi ve akli başında bakana, Dufaure ile Vivien'e General Lamoricière'den yakındı. İkisi birden şu cevabı verdiler:

— Amma da yaptınız ha! Lamoricière'in kuş beyinli olduğunu bilmiyor musunuz?

Lamoricière'in gerçekten de bir kuş tara-fı vardı, ama bir atmaca yanı da vardı.

Bir başka gün, Cavaignac yine aynı Cré-mieux'nün yanına yaklaştı ve kürsünün dibin-de şu garip konuşma işitildi:

— Üstat Crémieux, beni karalamaktan ne zaman vazgeçeceksiniz?

— İyi anlayamadım, generalim?

— İçyüzünüzü ortaya çıkaracağım!

— Ben de sizin maskenizi düşüreceğim!

— Bütün cinayetlerinizi ortaya dökece-ğim!

— Ben de sizinkileri!

İki generalin kabine dışında kulis çalış-maları ve gizli görüşmeleri vardı. Uğursuz söy-lentiler dolaşıyordu. Milletvekillerine imzasız

öğütler ya da korkutucu mektuplar geliyordu. Cavaignac'ın annesi Varennes Sokağındaki konağında oğluna şöyle diyordu:

— Siz politikadan hiç bir şey anlamıyorsunuz. Bu adamlardan yirmi kadarını çoktan denizaşırı bir yere göndermiş olmanız gerekirdi.

Bu adamlar dediği muhalefet sözcüleri idi.

Amiens belediye başkanı ve milletvekili Porion bu konuşmaya tanık olmuş, ve oradan ayrılırken kendisine Cavaignac'ın annesi hakkındaki fikrini soran birisine şu cevabı vermişti

— **Bana yaşlanmış bir giyotini hatırlatıyor.**

25 Kasım. Oturumda.

Başkanlık tartışmalarında nerede ise kan gövdeyi götürecek. Adaylar birbirlerine yumruk sallıyorlar. Cavaignac kendisini Garnier Pagès'e karşı savunuyor. Meclis sözcüyü yuhallıyor; homurdanıyor, bağılıyor, çağırıyor, tepiniyor, birini eziyor, ötekini alkışlıyor.

Bu zavallı Meclis bir askere gönlünü kaptırmış hoppa bir genç kıza benziyor. Şimdilik bu asker Cavaignac. Bakalım yarın kim olur?

* * *

LAMARTINE'LERDE

30 Aralık 1848 bir Cumartesi günü idi. Cumartesi M. de Lamartine'in kabul günüydü.

M. de Girardin de kendisini dolaşanlar arasındaydı. Dargınlıklarından beri o kadar olaylar geçmişti ki, yeniden bir araya gelebilmişlerdi. Politikada, tarihleri uzaklaştıran olaylar insanları yaklaştırır. Başkan seçiminden söz açıldı. Lamartine Şubattan beri iki büklüm olmuş, saçları beyazlaşmış, on ayda on yıl yaşlanmıştı. Sakin ve üzgün gülümsüyordu. Başarısızlığını ciddiye alıyordu.

— Söyleyecek hiç bir şeyim yok. Genel oy beni aşağıladı. Bu yargıyı ne benimsiyor ne de karşı çıkıyorum. Bekliyorum.

Beklemekte haklı idi, çünkü Lamartine gibi insanlar birinci derecede insan aklı tarafından yargılanabilirler, fakat onlar hakkında son ve kesin hükmü ancak eşyanın aklı verir.

Görünüşü dışında, Lamartine hep aynı Lamartine; asil, durgun cömert, tüm benliği ile kendini ülkesine adanmış. Yurtseverliği bağlılığa, bağlılığı özveriye kadar götürmüştü. Bir ara dikkate değer bir söz etti. Emile de Girardin kendisine demişti ki:

— Thiers'in çıkarıcı önerisi üzerine kurulan cılız ve ürkek yönetim belki düzeltilemeyecek bir yanlış olmuştur. Louis Bonaparte bütün ünlüleri, bütün yetenekli kişileri, Fransa'nın bütün büyük adlarını çağırmalı ve kabinasını onlardan oluşturmalı idi.

Birisi araya girdi:

— Ama bütün bu insanlara, bunu istemek için siz olsanız ne yapardınız?

— Kendilerine sormazdım, diye yanıtladı

Girardin. Sadece Devlet Başkanı Louis Bonaparte olarak Resmî Gazetede bir bildiri yayınlatır, tüm yetenekli kişilerin yurtseverliğine çağrıda bulunur, onları en yüksek görevlere atar ve buna yanaşmazlarsa kendilerini Fransa önünde sorumlu tutardım. Bu bildiriden sonra da, ilgililere danışmadan, kabinemi ilân eder, Odilon Barrot'yu, Thiers'yi, Molé'yi, Bugaud'yu, Berryer'i, Dufaure'u, Changarnier'yi, Victor Hugo'yu ve Lamartine'i bu kabineye alırdım. İddia ediyorum ki, bu iş böyle yapılmış olsaydı hepsi görev alırdı.

İşte o zaman Lamartine

— Hakkınız var, dedi. Bu koşullar altında Cumhurbaşkanından herhangi bir bakanlığı, kimsenin istemediği bir bakanlığı bile alabilirdim.

Ve belliydi ki, bunları söylerken, yüreğinden gelen sesi dinliyordu:

— Bu bakanlık ne kadar küçük olursa, sen o kadar büyük olurdun.

* * *

AKADEMİDE

1843 — 1851

Bugün, 12 Eylül 1850, Akademi sözlük üzerinde çalışırken, «Artırmak» kelimesini açıklamak için Madame de Staël'den alınan şu örnek önerildi:

Yoksulluk bilgisizliği, bilgisizlik yoksulluğu artırır.

Hemen üç yönden karşı çıkıldı:

1. Antitez.

2. Çağdaş yazar.

3. Söylemesi kötü sonuçlar doğurur.

Akademi örneği geri çevirdi.

* * *

DURUM HAKKINDA NOTLAR

Ocak 1849

Louis Bonaparte'ın başkanlığının ilk ayı tamamlanmak üzere. İşte şu andaki durum:

Bonapartistler ortada cirit atmakta. Şubatın getirdiği tüm düşünüler birbiri ardınca yeniden gözden geçirilmekte; düş kırıklığına uğrayan 1849, 1848'e sırtını çeviriyor. Generaller af, akli başında insanlar silahsızlanma istiyorlar. Kurucu Meclis can çekismekte ve bunu bildiği için çileden çıkmakta. M. Guizot «Fransa'da Demokrasi» adlı kitabını yayınlıyor. Louis - Philippe Londra'da, Papa IX. Pius Gaëte'de, Barrot yönetimin başında. Burjuvazi Paris'i, katoliklik Roma'yı yitirdi. Hava kapalı ve yağmurlu, güneş ara sıra bir görünüp bir kayboluyor. Mlle Ozy, Porte-Saint Martin'de Havva rolünde çırılçıplak seyircilerin karşısına çıkıyor. Hayat pahalılığı alabildi-

ğine artıyor, patatesin kilesi kırk santim, halde turna balığının teki bir frank. Ledru-Rollin savaş kışkırtıcılığı, Proudhon iflas kışkırtıcılığı yapıyor. Gn. Cavaignac Meclis toplantılarına kurşuni yelekle geliyor, zamanını localardaki kadınları kocaman fildişi dürbünleriyle dikiz etmekle geçiriyor. Louis Bonaparte bir zamanlar kendisini yakalatmış olan Thiers'e ve yine eskiden kendisine hüküm giydirmiş Moléye şölenler veriyor. Viyana, Milano, Berlin duruluyor. Devrimler her yerde hızını azaltıyor ve yüzeyde söner gibi görünüyor; ama derinden gelen bir soluk halkları durmadan sarsar. Prusya Kralı esasını yeniden eline almaya; Rusya Çarı kılıcını çekmeye hazırlanıyor. Le Havre'da devrim oldu; Fécamp'da kolera salgını var; Fransız Akademisi Chateaubriand'ın yerine Duc de Noailles'i seçti.

Ocak 1849

Bir saatçi düşününüz ki, size bir duvar saati yapıyor ve şöyle diyor: İşte! Çalışacağından hiç kuşkunuz olmasın! Yalnız beni yanınızdan hiç ayırmamalısınız, akrep ve yelkovanı kendim çevirip doğru zamanı göstereyim diye...

Saatçi, kurucu meclisimiz; saat, Anayasamızdır.

Kurucu Meclisimiz diyor ki: Çalışma düzenime diyecek yok, çok iyi gidiyor, ama ben başında durmalıyım. Yoksa kendi kendine işlemez.

Dün Mareşal Bugeaud yanıma gelerek:

— İki aya kalmaz bir ayaklanma olacak, dedi.

Mareşal, «Sokak Savaşı» adlı küçük bir kitap yayınlıyor. Gülümseyerek:

— Kitabım kolay önerilerde bulunuyor, dedi. Tıpkı koleraya karşı korunma uyarıları gibi.

Kabine zavallı, güçsüz, güvensiz, sarsılmış, var mı yok mu belli değil. İnsan kendi kendine kaygı ile soruyor: Ne olacak? Yönetimden bir şey çıkmadığı zaman, ülkede bir şey çıkar.

28 Şubat

Yüzeydeki sessizliği yırtan küçük devrimci belirtiler günden güne çoğalıyor. Bugün kırmızı külahlı iki adam toplantıda bulunan Meclis'in çevresinde dolaştılar. Millî Muhafız Kıtası yakalamak istedi adamları. Polis komiseri Yon, «Bırakın gitsinler,» dedi. Köprüyü geçip Shamps Elysées'ye çıktılar. Burada bul oynamakta olan bir grupla çatıştılar. Bunlar oyun oynuyorlardı ama şakaları yoktu. Kırmızı külâhlıları bir güzel dövdüler. Tüm semt halkı korku içinde. Yarım taburluk nöbetçiler Champs - Elysées'de devriye geziyor.

Ne ahmaklık! Bu iki adamı niçin rahat bırakmazsınız? Ne zaman kafaların üstünde-

kilerle değil de içindekilerle uğraşmaya başlayacağız?

3 Mart 1849

1830'dan önce Guizot, M. de Polignac'a karşı bazı şeyler söyledirdi; 1848'den önce Odilon Barrot aynı şeyleri Guizot'ya karşı söyledirdi; bugün Ledru - Rollin aynı şeyleri Odilon Barrot için söylüyor; çok geçmeden (yakında görürüz) Blanqui bunları Ledru Rollin'e karşı söylecektir.

* *

GENERAL BRÉA'NIN KATİLLERİN İDAMI (*)

Bréa olayının hükümlülerini Vanves kalesine kapattılar. Beş kişiler: Noury, anası bahası çıldırarak ölen onyedirdi yaşında zavallı bir çocuk, devrimlerin bir kahraman, ayaklanmaların ise bir katil yaptığı şu haşarı Paris çocuklarından, Daix, bir gözü kör, topal, çolak, taparcasına sevdiği sekiz yaşında bir küçük kıızı var; Tulumbacı denilen Lahr, hüküm giydiğinin ertesi günü karısı doğuran; Chopart,

(*) General Bréa 1848 Haziran Devriminde, Seine nehrinin sol kıyısındaki devrimcilere saldırmış, onları püskürtmüş ve sonuç vermeyen bir uzlaşma yolu aramanın sonunda Fontainebleau'da öldürülmüştü. (Yayımcının notu)

bir sürü gençlik çılgınlıklarına karışmış bir kitapçı yamağı; ve son olarak, olay sırasında orada bulunmadığını ileri süren ve öteki dört suç ortağının da Haziran günlerinde Fontainebleau kapısında bulunmadığını söyledikleri Vapreaux...

Hükümlülerin idam edilmesi yanlış. Sehpa yeniden ortaya çıktı. Halk giyotini ayağı ile iterek devirdi; burjuvazi onu yerden kaldırdı. Kötü bir oyun.

Cumhurbaşkanı Louis Bonaparte aftan yana idi. Yeniden yargılama ve temyiz devresini uzatmak kolay oldu. Paris başpiskoposu Sibour, kurbanlardan birinin kalıtcısı olmasına karşın katillerin affını istemeye geldi. Ancak basmakalıp gerekçeler ağır bastı. Ülkeye güven vermek, bozulan düzeni yeniden kurmak, zedelenen hakları yeniden vermek, huzuru yeniden yaratmak gerekirdi ve bu devrin toplumu bütün bunlar için kesilmiş kafaları aracı olarak kullanmak ilkelliğinden uzaklaşmamıştı! Düşüncesi sorulan, sözüm ona, Danıştay cezanın infazı yolunda oy verdi..

Aynı günün akşamı, bir Perşembe günü idi, Bakanlar Kurulu toplandı. Tartışmalar çok uzun sürdü ve fırtınalı geçti. Bakanlardan yalnız biri Başkan'dan yana çıkıyor ve infazı istemiyordu. Louis Bonaparte uzun süre karşı koydu. Görüşme ve tartışmalar gecenin onuna kadar devam etti. Fakat sonunda kurulun çoğunluğu üstün geldi ve bakanlar daha kabine toplantısından çıkmadan Adalet Bakanı

Odilon Barrot, hükümlülerden üçünün, Daix, Lahr ve Chopart'ın cezalarının infazı emrini imzaladı. Noury ile Vappreaux'nun cezaları ömür boyu küreğe çevrildi.

İnfazın ertesi günü, Cuma sabahı yapılması kararlaştırıldı. Adalet Bakanlığı emri derhal Emniyet Müdürüne iletti. Emniyet Müdürü de, hüküm bir harp divanı tarafından verilmiş olduğu için, askerî makamlarla ilişki kurdu.

Emniyet Müdürü cellâta haber gönderdi. Ne var ki, Paris cellâdı Şubattan beri Marais-Saint-Martin Sokağındaki evinden çıkmış, başka yere taşınmıştı. Herhalde, giyotinle birlikte kendi işine de son verildi sanmış, ortadan kaybolmuştu.

Yeni evini buluncaya kadar epey zaman geçti. Bu defa da evinde olmadığı anlaşıldı. Cellât operadaydı. «Şeytanın Kemanı» adlı oyunu görmeye gitmişti.

Saat geceyarısına yaklaşıyordu. Cellât ortalıkta yoktu. İnfaz ister istemez bir gün sonraya ertelendi.

Bu arada, sınır kapısı engellerinde Chopart'ın yardımına koşmuş olduğu Larabit adındaki milletvekiline durum bildirildi. O da gidip Cumhurbaşkanı ile görüştü. Başkan Chopart'ın affını imzaladı.

İnfazın ertesi günü, Emniyet Müdürü cellâtı makamına çağırıp o gece bulunmayışından ötürü kendisini azarladı.

— Ne yapayım! dedi Sanson. O gün so-

kakta yürüyordum, duvarlardan birinde büyük bir sarı afiş gördüm, üstünde **Şeytanın Kemanı** yazılı idi. Kendi kendime, herhalde gü-lünç bir şey olacak dedim ve kalkıp oyuna git-tim.

Böylelikle bir tiyatro afişi bir insanın kel-lesini kurtarmış oldu.

* * *

Ayrıntılar korkunçtu.

Cumayı cumartesine bağlayan gece, işçi-ler Fontainebleau sınır kapısında sehpayı ku-rarlarken, harp divanının sözcüsü yanına tu-tanak yazmanını alarak Vanves Kalesinin yo-lunu tutmuştu.

İdam edilecek olan Daix ve Lahr uyku-daydılar. Noury ve Chopart ile birlikte 13 nu-maralı hücredeydiler. İp bulunamadığından beklemek gerekiyordu; uyumalarına izin ve-rildi. Sabahın beşinde cellâtın yamakları ge-rekli araçlarla geldiler.

Kalenin kazmatlarından biri olan hücreye girildi. Dört hükümlü uyandı. Noury ile Cho-part'a: «Siz çıkın dışarı!» dendi. Hemen anla-dılar ve hem sevinç hem korku içinde yanda-ki kazmata geçtiler. Daix ile Lahr'a gelince, onlar durumu anlamadılar. Yataklarının içi-nde oturmuşlar, korkulu gözlerle çevrelerine ba-kınıyorlardı. Üzerlerine atılıp ellerini kolları-nı sımsıkı bağladılar. Kimse tek kelime konuş-muyordu. Birden hükümlülerin kafasında bir

şimşek çakmış olacak ki korkunç çığlıklar ko-
parmaya başladılar.

— Eğer bağlamamış olsaydık, bizi çığ çığ
yerlerdi! diyordu cellât.

Sonra Lahr yıkıldı ve hüküm kendilerine
okunurken dua etmeye başladı.

Daix hıçkırıklar ve korkunç böğürtüler
arasında debelenmeye devam ediyordu. Bu ka-
dar kolaylıkla başkasını öldürmüş olan bu in-
sanların ölmekten ödleri patlıyordu.

Daix: «İmdat!» diye bağırdı, askerleri
yardıma çağırdı, General Bréa'nın adına yal-
vardı yakardı, ve baktı ki olmuyor onlara en
ağır küfürleri savurdu.

— Sus! dedi bir gedikli çavuş. Korkağın
birisin!

İnfaz büyük törenle yapıldı. Şu noktaya
parmak basalım; şubattan beri ilk kez kendi-
ni gösteren giyotini korumak için koca bir or-
du seferber edildi. Yaya ve atlı, yirmi beş bin
asker sehpanın çevresini sarmıştı; iki general
komuta ediyordu. Alana çıkan sokak başlarına
yedi top yerleştirilmişti.

Önce Daix idam edildi. Başı düştükten
sonra gövdesi de çözüldü, kanlar fışkırarak
sehpanın üstüne yığılıverdi.

Cellâtlar kaygı ve heyecan içindeydiler.
Halktan birisinin şöyle dediği işitildi: «Allah
kahretsin şu giyotini! herkes kafasını yitiri-
yor, cellât bile!»

Halk herşeyi abartır, güzelliği de korku-

ları da. Akşam üstü sınır kapısı yöresindeki kabarelerde şöyle konuşuluyordu:

— Başkan beş adamın kellesi için zar attı. Daix ve Lahr kazandılar.

* * *

BALZAC'IN ÖLÜMÜ

18 Ağustos 1850 günü, eşim, Madam Balzac'ı dolaşmaya gitmişti. Akşam eve döndüğünde M. de Balzac'ın ölüm döşeginde olduğunu söyledi. Hemen evlerine koştum.

M. de Balzac on sekiz ayı aşkın bir süreden beri kalp büyümesinden yatıyordu. Şubat Devrimi'nden sonra Rusya'ya gitmiş ve orada evlenmişti. Gitmezden bir kaç gün önce kendisine bulvarda raslamıştım; daha o zamanlar durumundan yakınmaya başlamıştı ve gürültülü bir şekilde nefes alıyordu. 1850 Mayıs'ında Fransa'ya döndüğünde evlenmiş, zengin olmuştu, ama ölümün eşiğinde idi; bacakları şişmeye başlamıştı bile. Çağrılan dört doktor kendisine bakıp göğsünü dinlediler. İçlerinden biri, M. Louis bana 6 Haziranda, altı haftaya çıkmaz dedi. Frédéric Soulié'nin hastalığının aynı imiş.

18 Ağustos akşamı, amcam Louis Hugo bana yemeğe gelmişti. Sofradan kalkar kalkmaz kendisinden izin istedim ve bir arabaya atlayarak M. de Balzac'ın evine gittim. Balzac

M. de Beaujon'un köşkünün bir raslantı sonucu olarak yıkılmaktan kurtulmuş kısımlarını satın almış ve bunları üstün bir beğeniyle döşemişti.

Kapıyı çaldım. Hafif bulutlu bir ay ışığı vardı. Sokak ıssızdı. Kapıyı açan olmadı. İkinci bir kez zile bastım. Kapı açıldı. Elinde bir şamdanla bir hizmetçi çıktı.

— Beyefendi ne istediler? diye sordu.

Ağlıyordu.

Adımı söyledim. Kadın beni alt kattaki salona aldı. Şöminenin karşısında, konsolun üzerinde Balzac'ın David tarafından yapılmış dev bir mermer büstü duruyordu. Salonun ortasına yerleştirilmiş zengin bir oval masanın üstünde mum yanıyordu. Masanın ayakları çok ince bir beğenin belirtisi olan altı yaldızlı heykelcikten oluşmuştu.

Ağlayan bir başka kadın daha geldi ve bana şunları söyledi:

— Ölüm döşeginde. Madam evine döndü. Doktorlar da dünden beri umudu keserek kendisini ölüme bıraktılar. Sol bacağına bir yara açıldı. Kangren olmuş. Doktorlar ne yaptıklarını bilmiyorlar. Mösyönün hidropizi denilen hastalığının atipik olduğunu söylediler. Enfiltrasyon deyimini kullandılar. Deri ile et birbirine yapışmış ve yağ gibi olmuş, bu bakımdan su almalarına da olanak yokmuş. Mösyö geçen ay yatmaya giderken antika bir eşyaya çarpmış, derisi sıyrılmış, vücudundaki bütün sular akmıştı. Doktorlar şaşırmışlardı. O gün-

den beri kendisinden su alıp durdular. Doğayı yansılayalım diyorlardı. Ama birdenbire bacağında bir çıban belirdi. M. Roux kendisini ameliyat etti. Dün aygıtı kaldırdılar. Ama yara akacağı yerde kıpkırmızı ve kupkuru olmuştu ve ateş gibi yanıyordu. O zaman artık umut kalmadı dediler ve bir daha gelmediler. Dört beşine gidip hastayı bir kez daha görmelerini istedik, fakat bir sonuç alamadık. Hepsi de yapılacak bir şey olmadığını söylediler. Dün geceyi çok kötü geçirdi. Bu sabah saat dokuzda Mösyö artık konuşamıyordu. Madam gidip bir papaz çağırdı. Papaz geldi ve Mösyöye son dinî telkinde bulundu. Mösyö işaretlerle durumu anladığını belli etti. Bir saat sonra kız kardeşi Mme de Surville'in elini sıktı. Onbir saatten beri hırıldıyor ve can çekiyor, artık hiç bir şey görmüyor. Sabaha çıkmayacak. İsterseniz, Mösyö; gidip M. de Surville'i çağırayım, henüz yatmadı.

Kadın yanımdan ayrıldı. Bir kaç dakika bekledim. Mum ışığı salonun olağanüstü güzel mobilyasını şöyle böyle aydınlatıyordu. Duvarlarda Porbus ve Holbein'in şahane tabloları ışıltıyordu. Mermer heykel bu alaca karanlığın içinde, ölmek üzere olan adamın görüntüsü gibi belirliyordu. Evi bir ölüm kokusu kaplamıştı.

M. de Surville içeri girdi ve hizmetçinin söylediklerini doğruladı. M. de Balzac'ı görmek istediğimi söyledim.

Bir koridordan geçtik, kırmızı hah döşen-

miş bir merdivenden çıktık ve sanat yapıtları, vazolar, heykeller, tablolar ve daha başka antika eşyaların arasından geçerek açık bir kapının önünde durduk. Sert ve uğursuz bir hırıltı duydum.

Balzac'ın yatak odasındaydım.

Odanın ortasında bir yatak vardı. Ayak ucunda ve tepesinde, hastayı hareket ettirmeye yarayan kiriş ve kayışlardan oluşan bir aygıt vardı. M. de Balzac bu yatağın içinde, başı üstüste konmuş kırmızı kumaş kaplı yastıklara dayanmış olarak yatıyordu. Yüzü mosmordu, siyah bile denebilirdi, başı sağa kaymıştı; traşı uzamıştı, saçları kırışmış ve kısa kesilmişti; gözü açık, bakışları durağandı. Kendisini profilden görüyordum ve bu haliyle Napolyon'a benzettim.

Yaşlı bir hastabakıcı ile bir uşak yatağın iki yanında ayakta duruyorlardı. Başucundaki masanın üzerinde yanan bir mum ve gümüş bir vazo duruyordu. Başka bir mum da kapıya yakın bir konsolun üzerinde yanıyordu.

Yatağın iki yanındaki kadınla adam korkuyla susmuş; ölmek üzere olan adamın gürültülü hırıltılarını dinliyorlardı.

Başucundaki mum, şöminenin yanına asılmış; genç, pembe yüzlü ve gülümseyen bir adamın yüzünü adamakıllı aydınlatıyordu.

Yataktan dayanılmaz bir koku geliyordu. Örtüyü kaldırdım ve Balzac'ın elini avucumun

içine aldım. Elleri ter içindeydi. Hafifçe sıktım fakat hiç bir tepki göstermedi.

Bir ay önce de onu aynı odada dolaşmaya gelmiştim. O zaman neşeli ve umut doluydu. İyileşeceğine inancı vardı ve yarasını gülererek göstermişti.

Bir hayli konuşmuş ve politikadan söz etmiştik. Beni «demagoji»mden ötürü kınamıştı. Kendisi yasalardan yana idi. «Fransa kralından sonra en güzel unvan olan Fransa senato üyesi unvanını nasıl o kadar kolaylıkla bırakabildiğimi sormuştu!

Ayrıca şunları da söylemişti: «M. de Beaujon'un evini aldım, bir bahçesi eksik; ancak balkonu sokağın köşesindeki küçük kiliseye bakıyor. Şuradaki merdivende bu kiliseye açılan bir kapı var. Anahtarını çevirdim mi kendimi ayinin ortasında bulunuyorum. Bu balkon benim için bahçeden çok daha önemli.»

Yanından ayrılırken beni bu merdivene kadar geçirmişti. Güçlülkle yürüyebiliyordu. Bana biraz önce sözünü ettiği kapıyı gösterirken karısına da şöyle seslenmişti: «Sakin Hugo'ya bütün tablolarımı göstermeyi unutma!»

Hastabakıcı, «Gün ağarmadan ölür!» dedi.

Belleğimde bu soluk yüzün izini taşıyarak merdivenlerden indim; salondan geçerken bir kez daha anıtı, durgun, duygusuz, kurumlu ve belli belirsiz ısıldayan anıtı gördüm ve ölümü ölümsüzlükle kıyasladım.

Eve döndüğümde, bir Pazar günüydü, beni bekleyen bir sürü insanlar buldum. Arala-

rında Türkiye işgüderi Rıza Bey, İspanyol ozanı Navarrete ve İtalyan sürgünlerinden Arri-vabene vardı. Kendilerine «Beyler, Avrupa büyük bir kafayı yitiriyor,» dedim.

Balzac o gece öldü. Tam elli bir yaşındaydı.

* * *

DİAŁOG

— Yoksulu daha da yoksullaştırmayan bir vergi dizgesi istiyorum.

— Siz bir varlık düşmanısınız.

— Bahtsız ister istemez yoksul kılan, yüzbinlerce mutsuz ananın kızlarını geneleve ve oğullarını küreğe gönderen sosyal koşullara çıkar yol bulmak istiyorum.

— Siz bir aile düşmanısınız.

— Ücretsiz, özgür, dürüst, onurlu, civzitlere değil İsa'ya inanan papazlar istiyorum.

— Siz bir din düşmanısınız.

— Halkın halk için halk tarafından yönetildiği hak tanır ve barışçı bir yönetim istiyorum.

— Siz bir toplum düşmanısınız.

— Savaşın ortadan kalkmasını istiyorum.

— Siz bir insanlık düşmanısınız.

— Ölüm cezasının kaldırılmasını istiyorum.

— Siz kana susamış bir canavarsınız.

* * *

Sıkıyönetim yasası, sansür yasası, yürürlükten kaldırma yasası, baskı yasası, sindirme yasası, halkı bilgisiz bırakma yasası, sürgün yasası, genel oyu kısıtlayan yasa, basını susturan yasa... Diyorlar ki: huzur ve güvenliği sağlayalım.

Onlar için deli gömleğinin adı **huzur**.

* * *

1853

HUBERT OLAYI

Jersey

Dün, 20 Ekim 1853, hiç alışık olmadığım halde akşam şehre indim. İki mektup yazmıştım, birini Londra'da oturan Schoelcher'e, ötekini Brüksel'deki Samuel'e; bunları elimle postaya vermek kararındaydım. Gece dönerken ay ışığı vardı, saat dokuz buçuk sularında idi. Bakkal Gosset'nin karşısındaki küçük alandan geçerken kaygılı bir grup beni karşıladı.

Bunlar benim gibi dört sürgündü: Milletvekili Mathé, avukat Rattier, ayakkabıcı Hayes ve işini bilmediğim Henry adında biri (küçük Henry baba derdik ona).

Onları bu halde görünce: «Neniz var?» diye sordum.

Mathé: «Bir adamı idam ettik,» dedi. Ve elindeki bir kâğıt tomarını salladı.

Bunun üzerine bana aşağıdaki öyküyü özet olarak anlattılar (Mayıs ayındanberi sürgünler derneğinden ayrılmış olduğumdan ve köyde oturduğumdan bütün bu olaylar benim için yeni idi)

Geçen Nisan ayında adamın biri Jersey'e gelmiş. Bir siyasal sığınık olan meyhaneci Beauvais (iyi kalpli bir insan) gemi rıhtıma yanaştığı sırada rıhtımda dolaşıyormuş. Soluk benizli, üstü başı yırtık pırtık adamı görmüş. Elinde hırtı pırtı bir bohça varmış.

— Kimsiniz? diye sormuş Beauvais.

— Bir sürgün.

— Adınız?

— Hubert.

— Nereye gidiyorsunuz?

— Bilmiyorum.

— Kalacak yeriniz yok mu?

— Param yok.

— Bana geliniz.

Beauvais Hubert'i evine götürmüş. Don sokağı 20 numarada küçük bir meyhane işletiyordu.

Hubert elli yaşlarında, ak saçlı, siyah bıyıklı, yüzü çiçek bozuğu, güçlü kuvvetli, zeki bakışlı bir adamdı. Eski bir öğretmen ve kaddastrocu imiş. Eure taraflarındanmış.

2 Aralıkta sürgüne gönderilmiş; önce Brüksel'e beni görmeye gelmiş; Brüksel'den de kovulunca Londra'ya gitmiş. Londra'da bir yıldan fazla yoksulluğun en alt derecesinde bir sürgün hayatı yaşamış.

Beş ay süre ile, hem de kış ortasında, Sosyal Mesken denilen yerlerden birinde, kapı ve pencerelerinden rüzgar ve tavanından yağmur giren bir tür harap koğuşta yatıp kalkmıştı. Geldiğinin ilk iki ayında, şöminenin önündeki taşların üzerinde, Bourillon adında başka bir sürgünle yan yana yatmıştı. İkisi de bu döşeme taşının üzerinde, şiltesiz, örtüsüz, bir tutam samandan bile yoksun olarak, bedenlerine yapışan ıslak ve yırtık pırtık giysileriyle yatmışlardı. Şöminede ateş yoktu.

Ancak iki ay sonra Louis Blanc ile Ledru-Rollin kendilerine kömür satın almaları için biraz para vermişlerdi. Adamlar patates alabildikleri zaman bunları suda haşlayıp yiyorlardı; bulamadıkları zaman aç kalıyorlardı.

Parası, yatacak yatağı, nerede ise giyecek ayakkabıları ve giysileri olmayan Hubert soğuktan tirtir titreyerek bu taşın üzerinde uyuyor, çok seyrek yemek yiyor ve buna karşın hiç sızlanmıyordu. Herkesin acısını, yoksulluğunu sessiz bir dayanıklılıkla paylaşıyordu.

Önceleri «La Délégation» adlı derneğe katılmış fakat sonradan Félix Pyat'ın sosyalist olmadığını ileri sürerek buradan ayrılmıştı. Daha sonra «La Révolution» (Devrim) adlı derneğe girmiş, fakat çok geçmeden, Ledru Rollin'in Cumhuriyetçi olmadığını söyleyerek oradan da ayrılmıştı.

14 Eylül 1852'de Eure valisi kendisine bir mektup yazmış ve «Kulluk» etmeye çağırmıştı. Hubert bu valiye çok kaba bir mektupla

cevap vermiş, gerek kendisine gerek «İmparator»una **klik, alçak, sefil** gibi en çığ ve gerçekçi sıfatları yakıştırmıştı. 24 Eylül tarihini taşıyan bu mektubunu rasladığı tüm sürgünlere göstermiş, ve bir örneğini «La Révolution» derneği üyelerinin toplandıkları salonun duvarına yapıştırmıştı.

5 Şubatta «Moniteur»de(*) «Affa uğrayanlar» listesinde adını okumuşlardı. Huber öfkeden çılgına dönmüş, Fransa'ya dönecek yerde Jersey'e gitmiş ve neden olarak da oradaki Cumhuriyetçilerin Londra'dakilerden daha iyi olduklarını ileri sürmüştü.

Böylece Hubert, Saint - Héliier'de karaya ayak basmıştı.

Beauvais'nin evine vardığında, Beauvais kendisine tertemiz bir yatak göstererek:

— İşte odanız, demişti.

— Fakat kira ödeyecek param olmadığını size söylemiştim.

— Zararı yok.

— Bana tavanarasında bir köşe, bir de ot minder verin, yeter.

— Size olsa olsa kendi odamı ve yatağımı veririm, demişti Beauvais.

Yemek saatlerinde Hubert sofraya oturmak istemezdi. Bir çok sürgün Beauvais'nin evinde pansiyoner olarak kalıyorlardı; günde otuz beş franga öğle ve akşam yemeklerini yiyorlardı.

(*) Resmî Gazete.

— Benim otuz beş frangım yok, diyordu Hubert, bana ayak üstü bir lokma yiyecek verin; mutfak masasının bir köşesinde yerim.

Beauvais bu sözlere içerliyordu:

— Öyle şey olmaz! Bizimle yiyeceksiniz, yurttaş.

— Ya para?

— Olduğu zaman ödersiniz.

— Belki hiç bir zaman olmaz.

— Siz de hiç ödemezsiniz, olur biter.

Beauvais Hubert'e şehirde bir kaç dilbilgisi ve aritmetik dersi sağladı; bu derslerden eline geçen para ile kendisine bir palto ve bir çift kundura almaya zorladı.

— Kunduralarım var, dedi Hubert.

— Evet, kunduralarınız var ama tabanları yok, diye yanıtladı Beauvais.

Sürgündekiler Hubert'in durumundan duygulandılar ve kendisine bekâr ve çocuksuz, gereksinli üyelere normal olarak bağlanan haftada yedi franklık bir ödenek bağladılar.

Bu ödenek ve ders gelirleri ile geçinip gidiyordu. Bundan başka bir geliri yoktu.

Aralarında Gaffney olmak üzere bir çokları kendisine para vermek istediler. Hubert, kesinlikle almadı.

— Hayır, para alamam, diyordu; benden daha yoksul durumda olanlar var.

Beauvais'nin evinde faydalı olmaya çalışıyor, elinden geldiğince az yere sığıyor, herkesten önce sofradan kalkıyor, ne şarap ne de başka içki içiyor, kadehini doldurmalarına izin

vermiyordu. Bunun dışında, ateşli bir komünist geçiniyor, Louis Blanc'ın, Félix Pyat'ın, Ledru-Rollin'in ve benim Cumhuriyete hainlik ettiğimizi savunuyor, hiç bir lider tanımadığını söylüyordu. «Badinguet» adını taktığı Bonaparte düştükten sonra, «işî kökünden çözümlmek için» «altı ay sürecek bir kıyam» öneriyor, böylece kendisine sokulmaktan kaçınanlara bile «dürüstlük örneği» bir adam izlenimini veriyor, çektiği sıkıntılar, ağır başlılığı ve uzlaşmaz sert tutumu ile çevresini bir çeşit saygıya zorluyordu.

İlmîlilerden biri, ateşli ve heyecanlı bir arkadaşına ondan söz ederken, «Robespierre'den beter!» diyordu.

Beriki, «Marat'dan da iyi,» diye yanıtlıyordu.

Fakat günün birinde maskesi düşüverdi.

Hubert bir gizli polisti.

Gerçeğin açığa çıkışı şöyle oldu

Hubert'in sürgünler arasında Hayes adında yakın bir arkadaşı vardı. Eylül başında bir gün Hubert, Hayes'i bir kenara çekti ve kendisine çok yavaş bir sesle sırdaşça şu haberi verdi

— Yarın gidiyorum.

— Gidiyor musun?

— Evet.

— Nereye gidiyorsun?

— Fransa'ya.

— Nasıl? Fransa'ya mı?

— Paris'e.

- Paris'e mi?
- Beni bekliyorlar.
- Ne için?
- Gizli bir iş için.
- Fransa'ya nasıl gideceksin?
- Pasaportum var.
- Nerden aldın?
- Konsolostan.
- Kendi adına mı?
- Kendi adıma.
- Şaştım bu işe doğrusu.
- Şubattan beri affa uğradığımı unutuyorsun.

- Doğru, dedi Hayes. Ya para?
- Var param.
- Ne kadar?
- Yirmi frank.
- Yirmi frankla Paris'e mi gideceksin?
- Hele Saint-Malo'ya varayım, bir yolunu bulurum. Gerekirse yaya gideceğim. Gerekirse aç kalacağım. Ne olursa olsun Paris'te olmam gerekiyor. Ne yapıp yapıp bunu başaraacağım. En kısa yoldan Paris'e varacağım.

En kısa yol yerine en uzununu seçti. Saint-Malo'dan Rennes'e, Rennes'den Nantes'a, Nantes'tan Angers'ye, Angers'den Paris'e gitti ve bütün bu yolculuğu trenle yaptı. Yolculuğu altı gün sürdü. Bir çok demokrat liderlerle görüştü: Saint-Malo'da Boué'yi, Nantes'ta Rocher'yi, Doktor Guépin'i ve Mangin'leri, Angers'de Rioteau'yu gördü. Her yerde kendisini Jersey'deki sürgünlerin özel sözcüsü olarak

tanıttı, ve her uğradığı yerin sırlarını kolaylıkla elde etti. Yoksulluğunu ne saklıyor ne de ortaya seriyordu; durumu belli idi. Angers'de, Paris'e kadar gidecek parası kalmadığını öne sürerek Rioteau'dan elli frank ödünç aldı.

Angers'den, Jersey'de birlikte yaşadığı bir kadına, Mélanie Simon adında bir terziye, mektup yazdı. Bu kadın kendisine yola çıkar-ken otuz iki frank ödünç vermişti. Bu parayı aldığını Hayes'den gizlemişti.

Hubert, kadına rue de E'Ecole-de-Médecine No. 38'e yazabileceğini, kendisinin bu adreste oturmayacağını, ancak orada oturan bir dostunun mektuplarını kendisine ileteceğini söylemişti.

Paris'e varır varmaz Goudchaux'yu görmeye gitti; Ledru-Rollin çatışmasının ajanı olan Boisson'un evini nasılsa buldu. Bu Boisson Paris'te kaçak yaşıyordu. Boisson'a kendisini bizim adamımız olarak tanıttı ve «eylem partisi» diye adlandırılan partinin bütün düzenlemelerine katıldı.

Eylül sonlarına doğru Hubert Rose vapuru ile Jersey'e döndü.

Geldiğinin ertesi günü yine Hayes'i bir kenara çekti ve bir baltalama olayının düzenlendiğini bildirdi. Paris'e bir kaç gün önce varmış olsaydı bu baltalama olayının çoktan yapılmış olacağını söyledi. Aşağı yukarı onanmış olan kendi düşüncesine göre «Badinguet»nin gezisi sırasında bir demiryolu köprüsünü uçurmanın söz konusu olduğunu, bunun için herşeyin,

adamların ve paranın hazır olduğunu, ancak milletin sürgünde bulunanlardan başkasına güvenmediğini, bu bakımdan kendisinin bu iş için Paris'e döneceğini, 1830'dan beri hazırlanan bütün komplolara katılmış olduğuna göre bu sonuncusundan geri kalmak istemediğini. ancak bu işi tek başına yapamayacağını, eylem içinde halkın başına geçebilecek iyi niyetli on sürgünün daha gerekeceğini ve bunları aramak için Jersey'e döndüğünü uzun uzadıya anlattı.

Sözlerini bitirirken Hayes'e sordu:

— Bu on kişiden biri olmak ister misin?

— Elbette! diye cevap verdi Hayes.

Hubert başka sürgünlerle de görüştü ve onlara da aynı sırları vererek hepsine aynı sırdaş tavır ile: «Bunu yalnız size söylüyorum,» dedi. Hayes'den başka tifodan yeni kalkmış olan Jego'yu, Gigoux'yu ve daha başkalarını bu iş için seferber etti. Gigoux'ya yanaşırken, Gigoux adının «kitleleri ayaklandırmak» için biçilmiş kaftan olduğunu söylemeyi de unutmadı.

Bu şekilde Paris'e götürmek üzere kandırdığı kişiler kendisinden sordular:

— Peki para sorunu ne olacak?

— Hiç tasalanmayın, yeteri kadar paramız var, diye yanıtladı Huber. Sizi rıhtımda bekleyecekler. Paris'e gelin, gerisine karışmayın. Yatacak yerleriniz de sağlanacak.

Hayes, Gigoux ve Jego'dan başka, Jarassé, Famot, Rondeau ve daha başkaları ile de konuştu.

Genel Derneğin dağılmasından bu yana, Jersey'de sürgünlerin kurdukları iki dernek var: «Dost» ve «Kardeşlik».

Hubert «Kardeşlik» derneğinde üye idi, Gigoux da aynı derneğin saymanıydı. Yukarıda söylediğim gibi, Hubert ayda yedi franklık bir yardım alıyordu. Gigoux'dan, Paris'te bulunduğu iki haftalık ödeneği olan ondört frangı istedi, o da bu parayı ödedi: Hubert'e göre, iki haftalık yokluğu «Cumhuriyete hizmet» amacına dayanıyordu!

Hubert ile arkadaşlarının hareket günü 21 Ekim olarak saptandı.

Ancak bu arada Lorient'da avukatlık yapan Rattier adlı bir sürgün, bir sabah tütüncü Hurel'in dükkânında bulunduğu sırada, içeriye bir adam girdi. Rattier'nin bu adamla bir konuşmuşluğu yoktu, ama yüzü yabancı değildi.

Dükkâna giren adam Rattier'yi görüp Fransız olduğunu anlayınca sordu:

— Yüz frank bozar mısınız, yurttaş?

— Hayır, dedi Rattier.

Adam elinde tuttuğu sarı renkte bir banknotu tütüncüye uzattı ve bozmasını istedi. Tütüncünün bozuk parası yoktu; konuşma sırasında, Rattier yeni gelenin elindeki sarı banknotun yüz franklık bir Fransız kâğıt parası olduğunu gördü. Adam gittikten sonra, Rattier Hurel'e sordu:

— Bu adamın adını biliyor musunuz?

— Evet, dedi Hurel, Hubert adında bir

Fransız sürgünü.

Aşağı yukarı aynı anda, Hubert ev sahibesine kirasını öderken cebinden bir avuç şiling ve yarım-kuronlar çıkarıyordu.

Mélanie Simon Hubert'den otuziki frank alacağını istedi; Hubert borcunu ödemek istemiyordu ve bu sırada, garip bir çelişkiye düşerek, Mélanie Simon'un elindeki cüzdanı görmesine engel olmadı. Mélanie Simon sonraları olayı anlatırken bu cüzdanın «sarı ve mavi kâğıt paralarla dolu» olduğunu söyleyecekti.

— Bunlar hep banknot, demişti Hubert Mélanie Simon'a; cüzdanın içinde tam üçbin beşyüz frank var.

Çelişkiyi açıklamak kolaydı aslında: Hubert, Fransa'ya dönerken Mélanie Simone'u da birlikte götürmek istiyordu, kendisini buna zorlamak için borcunu ödemek istemiyor ve para yönünden içinin rahat etmesi için de zengin olduğunu gösteriyordu.

Mélanie Simon Jersey'den ayrılmak istemiyordu. Kararında direndi ve otuziki frank alacağını bir kez daha istedi. Bu yüzden aralarında kavga çıktı.

Hubert parayı ödememekte direnince, Mélanie şöyle dedi:

— Dinle beni, cüzdanındaki paraları gördüm ve aian olduğunu anladım. paramı vermezsen arkadaşlarına da bildiririm.

Hubert gülmeye başladı.

— Onları buna inandırabileceğini sanıyorsan yanıyorsun! Bir dene bakalım!

Renk vermemekle Mélanie Simon'un kafasında biçimlenmeye başlayan bu düşünceyi yok edebileceğini sanıyordu.

Mélanie direniyordu:

— Otuz iki frangım!

— Metelik vermem, diyordu Hubert.

Mélanie Simon gidip Jarassé'yi buldu ve Hubert'in ajan olduğunu bildirdi.

İlk önce Hubert haklı çıktı. Sürgünlerin hepsi haberi duyunca kahkahalarla gülmeye başladılar.

— Hubert casus, ha! Haydi canım sen de!

Beauvais ağzına içki koymadığını, Gaffney özgeciliğini, Bisson cumhuriyetçiliğini, Seigneuret komünistliğini, Bourillon beş ay geceleri taş üzerinde yattığını, Gigoux kendisine yapılan yardımları, Roumilhac dayanıklılığını ileri sürerek ve hepsi yoksulluğu üzerinde durarak yapılan açıklamayı önemsemediler.

— Papuçsuz gezdiğini gözlerimle gördüm, diyordu biri.

— Yatacak yeri olmadığını ben biliyorum, diyordu öteki.

— Yiyecek ekmeği yoktu, diye ekliyordu bir üçüncüsü.

— En iyi dostum, diyordu Hayes.

Ancak bu arada Rattier yüz franklık banknot olayını anlatıyor, Hubert'in yolculuğunun ayrıntıları birer birer gün ışığına çıkıyor, herkes birbirine gidiş yolunu uzatmasının nedenlerini soruyor, her yerde inanılmayacak

bir kolaylıkla dolaştığı öğreniliyordu. Jersey'de oturanlardan biri, Hubert'i Saint-Malo'da rıhtımda gümrükçülerle jandarmaların arasında dolaşırken gördüğünü, jandarmaların da gümrükçülerin de kendisine önem vermediklerini anlatıyordu. Böylece yavaş yavaş herkesin içinde bir kuşku uyanmaya başladı. Mélanie Simon da boş durmuyor, her önüne gelene olayı anlatıyordu. Konu artık dile düşmüştü. Bütün sürgünlerin saygı besledikleri bağcı ozan Claude Durand, Hubert'den söz ederken kafasını sallıyordu.

Mélanie Simon, Jarassé'ye Hubert'den aldığı mektubu da gösterdi ve «bir dostunun mektuplarını iletmeyi üzerine aldığı» Paris'teki adresini verdi.

Oysa, milletvekili Mathé'nin oğlu bir kaç ay önce Paris'e gittiğinde tuhaf bir raslantı sonucu aynı adreste, yani Rue de l'Ecole-de-Médecine No. 38'de kalmıştı.

Jarassé, Mathé'ye, Hubert'in Mélanie Simon'a yazdığı mektubu gösterince, adres ve sözünü ettiği «Dost» Mathé'nin orada hazır bulunan oğlunun dikkatini çekti:

— Fakat bu benim kaldığım evin ta kendisi, diye bağırdı. Bu evin kiracıları arasında Philippi adında bir polis memuru vardı.

Sürgünler arasında gizliden gizliye bir söylenti dolaşmaya başladı.

Hayes ve Gigoux, Hubert'in bu iki arkadaşı ve Paris'e götürmek için kandırdıklarının başında gelenler, durumu kendisine açtılar:

— Bazı dedikodular dönüyor.

— Hangi konuda, dedi Hubert.

— Seninle Mélanie Simon konusunda.

— Ne olmuş yani, metresim olduğunu mu söylüyorlar?

— Hayır, senin bir ajan olduğun söyleniyor.

— Peki, ne yapalım buna karşı?

— Bir soruşturma açılsın, dedi Hayes.

— Ve bir karar verilsin, dedi Gigoux.

Hubert cevap vermedi.

İki arkadaşı kaşlarını çattılar.

Ertesi günü kendisini yine sıkıştırdılar, fakat Hubert susuyordu. Yeniden saldırıya geçtiler. Hubert isteksiz görünüyordu. O, kararsız oldukça, diğerleri ısrarlarını arttırıyorlardı. Sonunda Hubert'e açıkça: «İşi aydınlığa kavuşturmak» gerektiğini bildirdiler.

Soruşturmaya razı olmaktan başka çıkar yol olmadığını ve hakkındaki kuşkuların günden güne arttığını gören Hubert sonunda razı oldu.

«Sürgünler Kulübü» denilen topluluk Beauvais'nin Don Street 20 numaralı evinde toplanırdı. Avare ve işsiz sürgünler orada büyük bir koğuştaki kalırlardı. Hubert bu koğuşa astığı bir bildiride «tüm sürgün arkadaşlarına» çağırıda bulunuyor, hakkında uydurulan «alçakça karalama»nın üstüne gitmekten çekinmediğini, bu bakımdan bir soruşturma açılması için emirlerinde olduğunu ve yargılanmasına

tüm sürgünlerin katılmasını istediğini açıklıyordu.

Soruşturmanın hemen açılmasını ve sonuçlandırılmasını istediğini, çünkü 21 Ekim Cuma günü Jersey'den ayrılmak kararında olduğunu anımsatıyor ve sözlerini şöyle bitiriyordu: «Halkın yargısı çabuk olmalıdır.»

Bu afişin son kelimeleri şunlardı: «Gerçek açığa çıkacaktır. — İmza: Hubert.»

Bu ilân üzerine, Hubert'in üyesi bulunduğu «Kardeşlik Derneği» toplandı. Soruşturma konusunu görüştü ve sürgünlerin bir iç olayının hazırlık soruşturması ile üyelerinden beşini görevlendirdi: Mathé, Rattier, Rondeau, Henry ve Hayes. Mathé, oğlunun ağzından kaçırıldığı şaşkınlık çığlığı üzerine, Hubert'in suçluluğuna kesinkes inanmıştı.

Bu komisyon gerçek bir hukuk soruşturması yapar gibi çalıştı, tanıkları çağırdı, Gigoux ile Jego'yu dinledi (Hubert bunları Paris'e götürmek için seferber etmişti), ayrıca Hubert'in önlerinde «bu işi bitirmek için altı aylık bir kıyım gerek» diye konuştuğu Jarassé ile Famot'nun Rattier ile Hayes'in bilgilerine başvurdu, Mélanie Simon'u getirtti, Mélanie Simon ile Hubert'i yüzleştirdi, Hubert'nin Angers'den yazdığı mektubu istedi ve yırtılmış olan parçalarını yapıştırarak okunur duruma getirdi. Bütün bu işlemler bir tutanakla saptandı.

Yüzleştirmede Mélanie Simon bütün söy-

lediklerini doğruladı ve Hubert'i açıkça Bonaparte'ın casusu olmakla suçladı.

İpuçları pek çoktu, fakat yeteri kadar kanıt yoktu.

Mathé Hubert'e sordu:

— Cuma günü mü gidiyorsunuz?

— Evet.

— Sandığınız var mı?

— Evet.

— Ne var bu sandığın içinde?

— Bir iki parça giysimle sosyalist ve cumhuriyetçi yayınlar.

— Sandığınızı aramamıza izin verir misiniz?

— Elbette.

Rondeau, Hubert'le birlikte kalmakta olduğu Beauvais'nin evine gitti ve sandık açıldı. İçinden iki gömlek, bir kaç mendil, eski bir pantolon ve eski bir palto çıktı; başka bir şey yoktu.

Elle tutulur kanıtların yokluğu kuşkuları zayıflatıyor ve sürgünler yavaş yavaş yeniden Hubert'den yana çıkmaya başlıyorlardı. Hayes, Gigoux ve Beauvais kendisinin en ateşli savunucularıydılar.

Rondeau çantanın içinden çıkanları saydı.

— Ya sosyalist yayınlar? diye sordu Mathé.

— Öyle bir şeye raslamadım, dedi Rondeau.

Bu arada, söz konusu aramanın söylentileri yayılmaya başladıkça, Queen Street'de otu-

ran bir marangoz, sürgünlerinden birini, yanılmıyorsa Jarassé'ye sordu:

— Gizli gözüne baktınız mı?

— Hangi gizli göz?

— Sandığın gizli gözü.

— Sandığın gizli bir gözü mü var?

— Elbette.

— Nereden biliyorsunuz?

— Ben yaptım da ordan biliyorum.

Marangozun sözleri komisyona iletildi.

Mathé sordu Hubert'e:

— Sandığınızın gibli bir gözü mü var?

— Şüphesiz.

— Sebep?

— Allah Allah! yanımda götürdüğüm demokratik yayınları gizlemek için.

— Bu gizli gözden niçin Rudeau'ya bahsetmediniz?

— Düşünmedim.

— Bir arama daha yapmamıza izin verirsiniz?

— Veririm.

Hurbert bu sözü son derece sakın bir şekilde söylemiş soruları hep tek heceli yanıtlamış ve piposunu hemen hiç elinden bırakmamıştı. Arkadaşları onun bu az konuşmasını suçsuzluğuna verdiler.

Komisyon tüm üyeleri ile sandığın gizli gözünün aramasına katılmaya karar verdi.

Yola çıkıldı. Perşembe günü, yani diündü. Hubert ertesi günü Paris yolculuğuna çıkacaktı.

Yolda Hubert sordu:

— Nereye gidiyoruz?

— Beavais'ye dedi Rondeau, sandığınız orada ya!

Hubert konuşmasını sürdürdü:

— Çok kalabalığız; gizli gözü çekiçle açmamız gerekecek; bu Beauvais'lerde heyecan yaratabilir, çünkü orası da bildiğiniz gibi her zaman kalabalık oluyor. İçinizden iki kişi benimle gelsin, sandığı alıp marangoza götürelim. Kalanlarımız bizi orada beklerler. Gizli gözü marangoz kapattığı için açmasını da herkesten iyi o becerir. Herşey yine komisyonun önünde olur, olay da çıkmaz.

Komisyon üyeleri onayladılar. Hubert'te Hayes ve Henry'nin yardımı ile sandığı marangoza getirdi.

Gizli göz açıldı. İçinde bir sürü kâğıt vardı. Aralarında gerçekten cumhuriyetçi yazılar, benim demeçlerim, Ribeyrolles'ün «Afrika Kürekleri», Cahaigne'in «İmparatorluk Tacı» adlı kitapları vardı. Hubert'in üç dört pasaportu da bulundu: sonuncusu kendi isteği üzerine Fransa'da verilmişti. Londra'da Ledru —Rollin tarafından örgütlenen «Devrim Derneği»nin iç organizasyonuna deggin belgelerin tam bir koleksiyonu da Hubert'in kâğıtları arasındaydı. Bütün bunlardan başka, bir sürü mektup ve işlemler vardı.

Bu kâğıtlar teker teker incelenirken aralarında göze batan iki mektup bulundu. Eure Valisine yazılmış olan birincisi 24 Eylül tarihi-

ni taşıyor ve af önerisini, büyük bir hışımla ve karşısındakini hak etmekten geri kalmadığı, çok ağır sözlerle itiyordu. Hubert'in Londra'daki sürgünlere gösterdiği ve toplantı salonlarına yapıştırdığı mektuptu bu. 30 Eylül tarihini taşıyan ve birincisinden sadece altı gün sonra yazılan ikinci mektup ise aynı valiye yazılmış olup, para isteme görünüşü altında, Bonaparte yönetimine yardımcı olma dileğini kapsıyordu.

Bu iki mektup birbirini tutmadığından, ikisinden yalnız birinin gönderilmiş olduğu anlaşıyor ve bunun birinci mektup olamayacağı çok daha akla yakın görünüyordu. Görünüşe göre ikinci mektup asıl, birincisi ise «gösteriş» içindi. Komisyon üyeleri iki mektubu da Hubert'e gösterdiler.

Hubert kılı kıpırdamadan piposunu içmekteydi.

Mektuplar bir kenara ayrıldı ve diğer kâğıtların incelenmesine geçildi.

Rattier'nin eline Hubert'in el yazısıyle ve: «Sevgili anneciğim» diye başlayan bir mektup geçti. İlk satırlarını okudu. Bir aile mektubu olduğu anlaşılyordu. Fakat tam elinden atacağı sırada mektubun çift yapraklı olduğunu gördü.

Alttaki yaprağı çekince gözünün önünde sanki bir şimşek çaktı. İkinci yaprağın başında, yine Hubert'in el yazısıyle yazılmış şu kelimeler vardı:

«Sayın Bay Maupas'a, Polis Bakanı.

«Sayın Bakan.»

Ve **Hubert** imzalı şu mektup:

«Sayın Bakan,

Geçen Eylül ayının 14'ünde, sayın Eure Valisinden benim Fransa'ya dönmemi isteyen bir mektup aldım.»

«Aynı ayın 24 ve 30'unda Vali Bey'e iki mektup yazdım; ancak ikisine de cevap alamadım.»

«Bu kerre Resmî Gazetede yayınlanan 5 Şubat tarihli kararnameye ekli listede adımlı gördüm, ancak o tarihte henüz Fransa'ya dönmeye hazır değildim. Çünkü Londra'da yazmaya başladığım küçük bir broşürü bitirmek istiyordum. «Sürgündeki Cumhuriyetçiler, ve bu sözde Cumhuriyetçilerin bile olanaksız gördükleri Cumhuriyet» başlığını taşıyan bir çok gerçekler ve kimsenin yadsımayacağı olaylarla dolu olan bu broşürü Fransa'da yayınlamak istiyorum ve geniş yankılar uyandıracığını sanıyorum. Dün Fransa'ya dönmek için pasaportumu vize ettirdim; beni artık İngiltere'de tutan hiç bir şey yok, ancak yola çıkmadan önce hak ettiğim ve 30 Eylül tarihli sözü geçen **mektubumda istediğim** şeyin bana verilip verilmeyeceğini öğrenmek isterdim.»

«Sayın Eure Valisi mektubumu ilgililere iletmesi yolundaki dileğimi herhalde yerine getirmiş ve onu hükûmete vermiştir; sonucunu beklemekteyim, ancak aradan bunca zaman geçtiği halde henüz bir şey alamadığıma göre, bir an önce olumlu bir sonuca ulaşmak umu-

duyla size bu mektubu yazmaya karar verdim.»

«İşte Londra'daki adresim: İngiltere, no. 17, Church Street, Soho Square):»

«Adıma gelince: HUBERT, Julien Damas-cène, kadastrocu, Heuqueville, près les Andelys (Eure).»

«İmza: HUBERT.»

25 Şubat 1853.»

Rattier gözlerini kaldırıp Hubert'e baktı.

Hubert piposunu ağzından çıkarmıştı; alnında iri iri ter damlaları parıltıyordu.

— Demek ajanmışsınız, dedi Rattier.

Sapsarı kesilen Hubert tek bir kelime söyleyemeden bir iskemlenin üzerine yığılıp kaldı.

Komisyon üyeleri kâğıtları bir tomar halinde topladılar ve sonucu o sırada toplantıda bulunan «Kardeşlik Derneği»ne bildirmeye gittiler.

Kendilerine işte bu sırada rastladım.

Bu olaylar duyulur duyulmaz ildeki tüm sürgünler yıldırım çarpmış gibi sarsıldılar. Herkes sokaklarda koşuşuyor, birbiriyle konuşuyordu. En aşırıları özellikle şaşkına dönmüşlerdi. O kadar güvendikleri Hubert demek bir ajandı!

Bir olay heyecanı dalgasını daha da kabarttı. Perşembe gün Jersey'de posta günüdür, Fransız gazetele gelmişti. Getirdikleri haberler Hubert'i bütün bütün iğrenç gösteri-

yordu. Paris'te üç yüz kişi kadar tutuklanmış, taşrada da kitle halinde tutuklamalara girişilmişti. Hubert Saint—Malo'da Rocher'yi görmüş, Rocher tutuklanmıştı. Nantes'te Guépin ile Mangin'leri görmüş, bunlar da tutuklanmıştı. Angers'de Rioteau'yu görmüş ve kendisinden ödünç para almıştı; Rioteau tutuklanmıştı. Paris'te Goudchaux ile Boisson'u görmüş, her ikisi de tutuklanmıştı.

Olaylar ve anılar birbirini kovalıyordu. Son dakikaya kadar Hubert'i savunmuş olanların başında gelen Gaffney, 1852'de Londra'dan Havre'a kaçak olarak «Küçük Napolyon» adlı kitabından seksenini bir denk içinde göndermişti. Hubert ve Bachelet adında, o da sürgünde yaşayan, Rouen'lı bir avukat dengi bağlarken odasındaymışlar. Onların önünde dengin falan gün annesinin eline geçeceğini saptamış ve bundan haber iletebilecek bir arkadaşın kitapları oradan gelip alabileceğini söylemiş. Hubert ile Bachelet bu sırada odadan çıkmışlar. Onlar gittikten sonra, Gaffney hesabında yanlış olduğunu ve dengin Havre'da oturan annesine bir gün daha erken varacağını anlamış. Annesine ve arkadaşına birer mektup yazarken durumu bildirmiş. Nitekim denk yerine varmış ve arkadaşı tarafından alınmış. Ancak ertesi günü, yani daha önce Gaffney tarafından Hubert ile Bachelet'nin yanında saptanmış olan günde, Mme Gaffney'in evini polisler basmış ve kitapları bulmak için kadıncağızın evinin altını üstüne getirmişler. Polis-

ler bu kitapların kendisine Londra'dan göndereceğinden bilgileri olduğunu söylemişler.

Gece saat ona doğru on onbeş sürgün Beauvais'de toplanmışlardı. Pierre Leroux ve Jersey'li Philippe Asplet bir köşede oturuyorlarmış. Birdenbire Henry içeri girmiş ve olayı, sandığın gizli gözünü, Maupas'a yazılan mektubu, Fransa'daki tutuklamaları falan anlatmış, arkadan Hayes, Gigoux ve Rondeau gelmişler ve Henry'nin söylediklerini doğrulamışlar.

Tam bu sırada kapı açılıp Hubert görünmüş. Yatmaya gelmiş ve alışkın olduğu üzere her zamanki gibi salonda bir çivide asılı duran anahtarı almak için uğraşmış.

— İşte geldi! diye bağırmış Hayes.

Hepsi Hubert'in üstüne atılmışlar. Gigoux suratına bir tokat atmış. Hayes saçlarından yakalamış, Heurtebise kravatına yapışmış ve boğazını sıkmış. Beauvais bıçakla üstüne yürümüş.

Asplet Beauvais'yi kolundan tutmuş.

Beauvais bana bir saat sonra olayı anlatırken şöyle dedi: «Asplet olmasaydı Hubert ölmüştü.»

Asplet, polis olduğu için görevi gereği olarak olaya karışmış ve Hubert'i kızgın hasımlarının elinden kurtarmış.

Beauvais bıçağı elinden atmış; casusu orada bırakmışlar; iki üç kişi bir köşeye çekilin başlarını avuçlarının içine almışlar ve hüngür hüngür ağlamışlar.

Bu arada ben evime dönmüştüm.

Saat nerede ise gece yarısı idi ve yatmak üzere idim. Kapının önünde bir arabanın durduğunu işittim. Arkasından kapı çalındı.

Biraz sonra oğlum Charles odama girdi ve Beauvais'nin geldiğini bildirdi.

Aşağıya indim.

Bütün sürgünler, Hubert'i derhal yargılamak için genel kurul halinde toplanmışlardı. Hubert'i göz altına almışlar ve beni bulup getirmesi için Beauvais'yi göndermişlerdi. Önce kararsızdım. Bir insanı yargılamak, bu gece yarısı oturumu, bu kanun dışı sürgünler yargılaması, bütün bunlar bana olumsuz gibi geldi. Böyle bir girişime katılmak alışkanlık ve inançlarıma da ters düşüyordu.

Beauvais üsteliyordu:

— Gelin, diyordu. Gelmezseniz, Hubert'in hayatından sorumlu olamam.

Arkasından da şunları ekledi:

— Kendimi tutamamamdan korkuyorum. Asplet olmasaydı, bir bıçak vuruşuyla Hubert'in karnını yarmıştım!

Başka yolu yoktu, Beauvais'yle çıktım ve iki oğlumu da yanımda götürdüm. Yolda Cahaigne, Ribeyrolles, Frond, topal Lefèvre, Cauvet ve Havre-des-Pas'da oturan daha başka sürgünler bize katıldılar.

Beauvais'nin evine vardığımızda saat gece yarısını çalıyordu.

Hubert'in yargılayacakları salon, «Sürgünler Kulübü» diye adlandırılan ve hemen bütün İngiliz evlerinde bulunan dört köşe bü-

yük bir oda idi. Biz Fransızların pek hoşlanmadığımız bu büyük odalar evin ön ve arka yüzlerine bakarlar.

Beauvais'nin Don Street 20 numaradaki evinin birinci katında bulunan bu salonun, ikisi bir iç avluya, üçü ise sokağa bakan beş penceresi vardı. Evin sokağa bakan yüzünün karşısında, Belediye Sarayı denilen ve balolar yapılan binanın kocaman kırmızı camekânı görünüyordu.

Dolaşan söylentilerin heyecanına kapılmış olan şehirlilerden oluşan bazı gruplar yer yer pencerelerin altında toplanmış, alçak sesle konuşuyorlardı. Sürgünler her yandan akın ediyorlardı.

Salona girdiğimde sürgünlerin hemen hepsi toplanmış bulunuyorlardı. Salonun iki bölümüne dağılmış, ciddî bir tavırla aralarında fısıldaşıyorlardı.

Hubert Brüksel'de iken beni görmeye gelmiş. Ancak belleğimde bu adamla ilgili hiç bir şey kalmamıştı.

İçeri girer girmez Heurtebise'e sordum:

— Hani Hubert?

— Arkanızda, dedi Heurtebise.

Arkama döndüğümde, sokak tarafındaki orta pencerenin hemen altında duvara dayalı bir masanın başına oturmuş, önünde bir pipo, başında şapkası, elli yaşlarında, al yanaklı, çiçek bozuğu bembeyaz saçlı ve simsiyah bıyıklı bir adam gördüm. Gözleri durağan ve dikti. Arada sırada şapkasını çıkarıyor ve büyük ma-

vi bir mendille alnının terini siliyordu. Kahverengi paltosu çenesine kadar iliklenmişti.

Artık kim olduğu ortaya çıkıncı herkes onu polise benzetmeye başladı.

Herkes önünden gelip geçiyor, yanında duruyor, ondan sözediyordu.

— Vay alçak! diyordu biri.

— Hayduta bak! diyordu öteki.

Hubert yüksek sesle söylenilen bu sözleri işitiyor fakat hiç renk vermiyor ve konuşanlara sanki başkasından sözediyorlarmış gibi bakıyordu.

Salonun kalabalığı yeni gelenlerle durmadan arttığı halde Hubert'in çevresinde tam bir boşluk vardı. Masanın başında ve sırasmda yapayalnızdı. Dört beş sürgün pencerenin kenarlarında ayakta durmuş kendisini gözlüyorlardı. Bunlardan biri, bize ata binmesini öğreten Bony idi.

Gecenin ortasında ivedilikle çağrılmış ve çoğu yatmış ve uyumuşlarken sürgünlerin hemen hepsi hazırđırlar. Ama yine de tek tük gelmemiş olanlar vardı. Hubert ile sürgünler arasındaki ilk çatışmaya tanık olmuş olan Pierre Deroux ayrılmış ve bir daha dönmemiştir, ve çok kalabalık olan ailesinden —burada «Leroux kabilesi» diye anılır— sadece tek bir üye, Charles Leroux salonda hazır bulunuyordu. Aramızda «coşkunlar» diye adlandırılanların çoğu ve bu arada devrimci komite adına kaleme alınan bildirgenin yazarı Seigneuret de yoklardı.

İlk soruşturmayı yürütmüş olan komisyon üyelerini çağırmaya gitmişlerdi. Birazdan geldiler; yataktan kaldırdıkları Mathé'nin gözlelerinden uyku akıyordu.

Hazır bulunan sürgünler arasında, komplo ve tuzaklarda saçlarını ağartmış eskilerden biri, sürgünlerce mahzen ve mağaralarda yapılagelen bu tür kısa yoldan yargılamalara alıştı. Bu olağanüstü halk yargılamalarının oturumlarında gizlilik ciddiyet ve resmiyeti bozmaz ve zaman zaman, herkesin katıldığı ve bazılarının gerçekleştirdiği korkunç kararlar verildiği olurdu. Bu eskilerden Cahaigne idi. Yüzü yaşlı, gönlü genç bir adamdı; yassı burnu, kır sakalı ve beyaz saçları vardı. Kazakları andıran bir Cumhuriyetçi, çelebi tavırlı bir demokrat, ozan, hem salon hem de eylem adamı olan Cahaigne, engellerde dövüşmüş, komploalarda saçlarını ağartmış eski bir savaşçı idi. Öteki sürgünler: «Başkan olunuz!» diye bağırdılar. Tutanak yazmanı olarak da kendisine, «Kardeşlik Derneği»nden Jarassó ile «Dost Derneği»nden Heurtebise'i verdiler.

Bu iki dernek hiç de kardeşçe geçinmezlerdi.

Oturum açıldı.

Ortalığı derin bir sessizlik kapladı.

Salonun bu anda garip bir görülmüşlüğü vardı. İki bölmenin, iki gaz lambası ile aydınlatılmış tavanından yansıyan çok zayıf ışığın altında, kimi oturmuş, kimi ayakta, kimi çömel-

miş, kimi diz çökmüş, kimi sıralara, iskemlelere, taburelere, pencere pervazlarına ilişmiş, kimisi de kollarını kavuşturup duvara yaslanmış, hepsinin rengi uçmuş, yüzleri sert ve ciddi, nerdeyse uğursuz bir anlam taşıyan yetmiş Cumhuriyetçi sürgün..

Bunlar salonun iki bölmesini doldurmuşlardı. Yalnız, sokağa bakan üç pencereli bölmede küçük bir alanı boş bırakmışlardı. Buraya üç masa yerleştirilmişti; duvara bitişik olanında Hubert tek başına oturuyordu, hemen yanı başındakinde Cahaigne, Jarrasé ve Heurtebise yer almışlardı ve tam karşısındaki daha küçük bir masada ise komisyon üyeleri çepçevre oturmuşlar ve sözcü Rattier üstüne dosyayı koymuştu. Bu masanın arkasında kömür dolu bir şömine gürül gürül yanıyor ve üzerinde, her nedense meyhanedeki garsonlardan birinin arada sırada gelip kolladığı, bir kazan kaynıyordu. Şöminenin kubbesi üzerinde ve pipolarla dolu bir rafın altında, Charles Leroux'nun ciltçi dükânının ilân ile Ribot'nun «Kırmızı Şapka» adlı şapka mağazasının açılışını bildiren ilânın arasında, dört köşesinden birer pulla yapıştırılmış bir bildiri göze çarpıyordu: Hubert'in imzasını taşıyan ve hakkında soruşturma açılmasını ve «çabuk yargı» isteyen dilekçe...

Sağda solda küçük cam masaların üstünde içki kadehleri ve bira çanakları görünüyordu. Salonun etrafı çepçevre çivilere asılmış muşamba kasketler, hasır şapkalar ve yumuşak

fötrlerle doluydu. Beyaz kareleri siyah karelerinden pek de daha beyaz olmayan eski bir dama tahtası Hubert'in başının tam üstünde duvara asılıydı.

Ben, Ribeyrolles ve iki oğlumla, şömine-nin yanındaki köşede oturuyordum.

Sürgünlerden kimi pipo, kimi sigara içiyordu. Bu salondaki aydınlığı daha da azaltıyor ve duman yapıyordu. Pencerele rin İngiliz örneği üst kısımları, giyotin biçimi, açık bırakılmış böylece odanın biraz olsun havalanmasını sağlamıştı.

Oturum Hubert'in sorguya çekilmesi ile açıldı. Daha ilk sözlerde sanık şapkasını çıkardı. Cahaig ne kendisini biraz oyunumsu bir ciddiyetle sorguya çekiyordu; ancak biçim ne olursa olsun, işinin özü ciddi idi ve insanın ta içine işliyordu.

Hubert iki küçük adını söyledi: Julien—Damascène.

Hubert aklını başına toplamaya zaman bulmuştu. Sorulan soruları açık seçik ve kaygısız yanıtlıyordu. Bir aralık, Jersey'e dönerken Eure iline uğrayışının nedeni ile ilgili bir sorguyu cevaplandırırken, Cahaig ne'in bilmem hangi yanılığını düzeltti:

— Affedersiniz, Louviers ırmağın sağ kıyısında, Andelys'ler ise sol kıyısındadır.

Ancak hiç bir açıklamada bulunmadı.

Sorgu bittikten sonra, komisyon tutanaklarının, tanık açıklamalarının ve diğer belgele-

rin okunmasına geçildi. Derin bir sessizlik içinde başlayan bu okuma, olayların çirkinliği ve iğrençliği belirgin hale geldikçe artan homurtulara yol açıyordu. Fısıltı halinde sesler duyuluyordu:

— Namussuza bak! Vay alçak! Hemen şuracıkta boğup işini bitirmeli bu hainin!

Alçak perdeden sürüp giden bu küfürler arasında, belgeleri okuyan sesini yükseltmek zorunda kaldı. Bunları Rattier okuyordu. Mathé belgeleri birer birer kendisine veriyordu. Beauvais maden bir şamdanın içine konmuş mumla kâğıtlara ışık tutuyordu. Mum damla damla masanın üstüne akıyordu.

Tanık açıklamalarının okunmasından sonra, Rattier sıranın, kesin kanıt olan belgeye geldiğini bildirdi. Ortalığı yeniden derin bir sessizlik, ateşli, kuşkulu, mutlak bir sessizlik kapladı. Charles kulağına eğilerek yavaşça: «Sinek uça duyulacak, (*) dedi.

Rattier, Hubert'in Maupas'a yazdığı mektubu okudu.

Mektubun okunması sürdükçe herkes kendini tuttu; herkes yumruklarını sıkıyor, kimi mendilini ısıırıyordu.

(*) Hugo'nun oğlu Charles burada bir kelime oyunu yapmış, On entendrait voler un mouchard demıştır. «Mouche» sinek, «mouchard» ise casus demektir; ayrıca «voler» fiili de hem uçmak hem de çalmak, hırsızlık yapmak anlamına gelir. (Ç.N.)

Son kelime de okunduktan sonra yaşlı Fombertaux kendini tutamayarak bağırdı:

— İmza!

— İmza Hubert, dedi Rattier.

İşte o zaman ortalık karıştı.

Şimdiye dek süregelen sessizlik, böyle bir şeye inanmamaktan doğan kararsızlıkla karışık bir bekleyiştten başka bir şey değilmiş meğer. Bazıları bu son mektubun okunmasına kadar hâlâ kuşku duymuşlar ve kendi kendilerine: «Olamaz böyle bir şey» demişlerdi. Ancak Hubert'in kendi imzasını taşıyan, onun tarafından tarihi konulmuş ve kendi el yazısıyla yazılmış olan mektup, kesin, gerçek, su götürmez bir kanıt niteliğinde bütün gözlerin önüne serilince ve elden ele dolaşınca, herkes Hubert'in suçluluğuna değgin tam bir inanç geldi ve toplantının ortasına bir yıldırım gibi düştü.

Öfkeden çılgına dönmüş yüzler Hubert'e yöneldi; bir çokları sıralarının üzerinde sıçradılar; korkutucu yumruklar havada sallanmaya başladı. Herkes kızgınlığından ve acısından ne yapacağını şaşırmıştı. Tüm gözler korkunç bir şimşek parıltısı ile doldu.

Her ağızdan bir ses yükseliyordu:

— Vay! rezil herif! — Vay, namussuz Hubert! — Vay alçak!

Oğlu Belle-İsle'de bulunan Fombertaux da şöyle haykırdı:

— İşte bizi yirmi yıldır satan alçaklar!

— Evet, dedi bir başkası, ve bu namus-

suzlar yüzünden gençlerimiz zindanlarda, yaşlılarımız sürgünde çürüyorlar!

Adını bilmediğim bir sürgün, uzun boylu sarışın bir delikanlı, bir masanın üzerine çıktı ve Hubert'i göstererek bağırdı:

— Yurttaşlar, öldürelim bu herifi!

— Öldürelim, öldürelim! sesleri her yerden yükseliyordu.

Hubert dalgın ve şaşkın bir tavırla çevresine bakınmaya başladı.

Aynı genç adam önerisini yineledi:

— Elimizden kaçırmamaya bakalım!

Birisi bağırdı:

— Seine nehrine atalım!

Sinirli sinirli gülenler oldu:

— Kendini Paris'te Pont—Neuf'de sanıyorsun galiba!

Ve hep bir ağızdan bağırmaya devam ettiler:

— Boynuna bir demir bağlayıp denize atalım casusu!

— Linç edelim, dedi Fombertoux.

Bu kargaşalık sırasında Mathé bana Hubert'in mektubunu vermiş, ben de Ribeyrolles ile birlikte onu inceliyordum. Gerçekten de, aile mektubunun altındaki ikinci yaprağa, biraz uzunlamasına, temiz, okunaklı bir el yazısıyla yazılmış, yalnız bir kaç kelime çizilmişti. Bu karalamanın altına, bahtsız insanlara vergi bir alışkanlıkla imza yerine adının tüm harflerini yazmıştı: «Hubert.»

Cahaigne salondakileri susmaya çağırdı;

ancak, manzara görülecek bir şeydi. Herkes bir ağızdan konuşuyor, sanki tek bir ruh almış ağızdan bu sefil yaratığı aynı sözlerle yargılıyordu.

— Yurttaşlar, diye bağırdı Cahaigne, sizler yargıcsınız!

Bu söz yetti. Herkes sustu. Kalkan eller indi ve herkes kollarını kavuşturarak ya da dirseğini dizine dayayarak bir çeşit uğursuz suskunlukla yerine oturdu..

— Hubert, dedi Cahaigne, bu mektubu sen mi yazdın?

Jarassé mektubu Hubert'e gösterdi; sanık yanıtladı:

— Evet.

Cahaigne devam etti:

— Bu konuda bir açıklamanız var mı?

Hubert suskunluğunu sürdürdü.

Cahaigne:

— Demek bir ajan olduğunuzu onaylıyorsunuz? dedi.

Hubert başını kaldırdı, Cahaigne'e baktı, yumruğu ile masaya vurdu ve şöyle dedi:

— Hayır, o kadar uzun boylu değil!

Bir homurtu, bir öfke titreyişi gibi salon-da gezindi. Bir an için durulmuş olan patlama yinelenmek üzere idi. Ancak Hubert'in konuşmayı sürdürdüğü görülünce ortalığı yeniden bir sessizlik kapladı.

Hubert, alçak ve kesik kesik bir sesle, ancak biraz sert ve söylemesi acıklıdır ama, biraz da içtenlikle «şimdiye kadar kimseye bir fena-

lık yapmadığını», «Cumhuriyetçi olduğunu», «kendi kusuru yüzünden tek bir Cumhuriyetçinin kılına dokunulmasındansa binlerce defa ölmeye razı olduğunu», «Paris'te tutuklamalar olmuşsa bunda kendisinin bir suçu olmadığını», «Eure Valisine yazdığı ilk mektuba yeterince dikkat edilmediğini», «Maupas'a yazdığı mektuba gelince, bunun bir karalama bir tasarısı olduğunu, mektubu yazdığını fakat göndermediğini», «gerçeğin daha sonra anlaşılacağını ve o zaman kendisini bugün suçlayanların ildem olacaklarını», «Cumhuriyetçiler yüzünden olamaz hale gelen Cumhuriyet başlıklı broşüre gelince, onu da yazmış fakat hiç bir zaman yayınlamamış olduğunu» birer birer anlattı.

Sözü broşüre getirince, millet:

— Nerede? diye bağırdı.

Hubert durağan yanıtladı:

— Yaktım.

Cahaigne sordu:

— Söyleyecekleriniz bu kadarcık mı?

Hubert hayır anlamında başını kaldırdı, sonra devam etti:

«Mélanie Simon'a hiç bir borcu yoktu», «elinde para gördüklerini söyleyenler aldandı», «yurttaş Rattier de bu aldananlar arasında idi», «kendisi hiç bir zaman tütüncü Hurel'in dükkânına ayak basmamıştı», «pasaportlarına gelince bunda şaşılacak hiç bir şey yoktu», affa uğramış olduğuna göre bu hakkı idi», «Angers'li Rioteau'nun elli frangı-

nı geri vermişti», «namuslu bir insandı», «banknot olayı da uydurma idi», «harcadığı paranın tümünü, ki aşağı yukarı altmış franktı karısından almıştı», «yurttaş Boisson'a Paris'te ucuz bir lokantada rastlamıştı ve adresini bu şekilde öğrenmişti», «sürgünleri Paris'e götürmek isteyişinin tek nedeni Napolyon maskarasını devirmektir, yoksa arkadaşlarını ele vermek değil», «jandarmalar Fransa'da serbestçe dolaşmasına göz yummuşlarsa, suç kendisinin değildi», «sonuç olarak, bir kaç kişi kendisini damgalamak ve yıkmak için birleşmişlerdi, ötekiler ise bu kara çabaların kurbanları olmuşlardı.»

İki üç kez şu sözleri yineledi ama, ne demek istediğini pek anlatamadı:

— Gizli gözü yapan marangoz burda, söylesin.

— Diyecekleriniz bu kadar mı? diye bir kez daha sordu Cahaigne.

— Evet, dedi Hubert.

Bu kelime üzerinde salonu bir ürperti dolaştı; sanığın açıklamasından bir şey anlaşılmamıştı.

— Dikkat edin, dedi Cahaigne. Sizi yargılamamızı kendiniz istediniz; yargılıyoruz. Hüküm verebiliriz.

— Ve de idam edebiliriz! diye bağırdı birisi.

— Hubert, diye devam etti Cahaigne, çok ağır bir cezanın baskısı altında bulunuyorsunuz. Başınıza neler gelebileceğini kimse kesti-

remez. Ona göre dikkatli olun. Gerçeği saklamayın, yargıçlarınızı yumuşatmaya bakın. Arkadaşlarımız Bonaparte'in elinde, ama siz de bizim elimizdesiniz. Açıklamada bulunun, bizi aydınlatın. Arkadaşlarımızı kurtarabilmemiz için bize yardım edin, yoksa yıkıldınız demektir.

Hurbert başını kaldırarak cevap verdi:

— Asıl sizlersiniz Paris'teki «arkadaşlarımızı» zor durumda bırakanlar. Değil mi ki böyle bir toplantıda (ve topluluğun üzerinde gözlerini gezdirdi) onların adlarını açıkça söylüyorsunuz; içinizde ajanlar bulunabileceğini hattâ bunun kesinlikle böyle olduğunu» hiç ölçüp biçmeden! Söyleyecek başka bir sözüm yok.

Bu kez öyle şiddetli bir patlama oldu ki, bir an için eyleme geçileceği korkusuna kapıldık.

Kızgın ağızlardan yeniden «Ölüm!» çığlıkları yükseldi.

Sürgünler arasında, Guay adında, eski bir topçu assubayı olan Niort'lu bir kunduracı vardı. Olgun ve namuslu bir işçi, bağınaz bir komünist, uzun siyah sakallı, uçuk benizli, gözleri çukura kaçmış bir adamdı. Konuşması yavaş, tavırları ciddi ve kararlıydı. Ayağa kalkarak şunları söyledi:

— Yurttaşlar, Hurbert'e ölüm cezası vermek istediğiniz anlaşılıyor. Bunu yadırgıyorum. Kendine özgü kanunları olan bir ülkede bulunduğumuzu unutuyorsunuz. Bizim bu ka-

nunları çiğnemememiz, onlara aykırı bir şey yapmamamız gerekir. Bununla birlikte, Hubert'i bir yandan yaptıkları için, bir yandan da ilerisini düşünerek cezalandırmamız gereklidir. Kendisini hiç bir zaman silinemeyecek bir damga ile damgalamalıyız. Bu yüzden, kanunların dışında hiç bir şey yapmamış olmak için şunu öneriyorum: Hubert'i kısıkıvrak yakalayıp saçlarını ve bıyıklarını traş edelim, ancak saçları ve bıyıklar yeniden çıkacağı için ayrıca sağ kulağının ucunu keselim. Kulakları bir daha çıkmaz!

Son derece ciddi ve inançlı bir sesle söylenen bu sözleri uğursuz bir kahkaha tufanı izledi ve yer yer yinelenerek sahnenin korkunçluğuna daha bir korkunçluk kattı.

Guay'in oturduğu sırada, ikinci bölmenin giriş kısmında ve Doktor Barbier'nin yanında Avias adında bir sürgün oturuyordu.

Mareşal Oudinot'nun ordusunda assubaylık yapmış olan Avias, Roma önünde birliğini terketmiş, bir Cumhuriyetçi olarak bir Cumhuriyeti yok etmeye gönlü elvermemiştir. Kaçarken yakalanmış, bir harp divanı tarafından yargılanmış ve ölüm hükmü giymiştir. İdam edilmesine bir gün kala kaçmayı başarmıştır. Polemonte'ye sığınmıştır. 2 Aralıkta sınırı geçmiş ve hükümet darbesine karşı silâhlanmış olan Var'lı Cumhuriyetçilerin yanında yiğitçe savaşmıştır. Bir çatışma sırasında bileğinden yaralanmıştır. Arkadaşları kendisini güçlükle savaş alanından uzaklaştırmışlardır. Sonradan

ayagını kesmek zorunda kalmışlardı. Piemon-
te'den kovulunca önce İngiltere'ye, daha son-
ra da Jarsey'e gitmişti. Buradayken beni gör-
meye gelmişti; bir kaç arkadaşımızla birlikte
kendisine biraz yardım etmiş ve bir giysi bo-
yacısı olarak hayatını kazanmasını sağlamış-
tık.

Avias, Hubert'i yakından tanıyor olacak-
tı. Belgeler okunduğu sürece kendisini tuta-
mamış ve durmadan bağırmıştı:

— Vay, alçak! Vay, anasını s...! Bir de
bana utanmadan, Louis Blanc bir haindir!
Victor Hugo bir haindir! deyip dururdu.

Guay yerine oturduktan sonra, Avias aya-
ğa kalkıp önce oturduğu sıranın, sonra da bir
masanın üstüne çıktı. Avias uzun boylu, kır-
mızı ve geniş yüzlü, elmacık kemikleri çıkık,
patlak gözlü, kocaman ağızlı, güney söyleyişi
ile konuşan otuz yaşlarında bir adamdı. Kızgın
bakışları, boyadan kararmış yumrukları, ma-
sanın üzerinde sendelemesine yol açan eksik
ayağı ve boğuk sesi ile vahşi bir devi andırı-
yordu. Başı nerede ise tavana değecekti. Avazı
çıktığı kadar haykırdı:

— Yurttaşlar, boş verin bunları! hemen
işini bitirelim! Kaç kişi olduğumuzu sayalım
ve ad çekerek herifi kimin öldüreceğini saptayalım.
Kimse yanaşmazsa, ben hazırım!

Herkes bir ağızdan onayladı bu öneriyi:
«Hepimiz! Hepimiz!»

Önümde oturan sarışın sakallı, ufak tefek
bir delikanlı atıldı:

— Ben bu işi üzerime alıyorum. Yarın sabaha kalmaz ispiyonun işi tamamdır.

Karşı köşede oturan bir başkası karşı çıktı:

— Olmaz öyle şey; biz burada dört kişiyiz, işi üzerimize alıyoruz.

Fombertaux yumruğunu Hubert'in başına doğru sallayarak:

— Evet, diye ekledi. Başını istiyoruz bu alçağın! Hainlere ölüm!

Kimse karşı çıkmadı. Hubert'in kendisi bile, korkudan dona kalmış, başını önüne eğmiş, sanki «evet, hakkınız var» der gibiydi.

Ayağa kalktım.

— Yurttaşlar, diye söze başladım; beslediğiniz, desteklediğiniz, sevdiğiniz bir adamın bir casus, bir hain olduğunu öğrenmiş bulunuyorsunuz. Bir kardeş olarak bellediğiniz bir adamın bir ajan olduğunu öğrenmiş bulunuyorsunuz. Bu adamın sırtında şimdi bile sizin satın aldığınız elbise, ayaklarında hâlâ sizin verdiğiniz pabuçlar var. Derin bir öfke ve acının etkisi altında titriyorsunuz. Bu öfkenizi ben de paylaşıyorum; bu acınızı ben de anlıyorum. Ancak bir noktaya dikkatinizi çekerim. Duyduğum bu ölüm çılgınlıklarının anlamı nedir? Hubert'in kişiliğinde iki varlık olduğunu unutmayın: bir casus ve bir insan. Casus iğrenç, fakat insan kutsaldır.

Burada birisi sözümü kesti: Cauvet adında zengin, kimi zaman sarhoş mert bir çocuk...

Ledru Rollin'den yana oluşundan yararlanarak bağnaz bir gıyotinci geçinirdi. Ortalığı derin bir sessizlik kaplamıştı. Cauvet alçak sesle şöyle dedi :

— Evet, evet! Hep yumuşaklık, hep yumuşaklık!

— Evet, dedim; yumuşaklık. Bir yandan enerjik, bir yandan yumuşak davranmak; işte Cumhuriyetin eline vermek istediğim iki silah!

Konuşmama devam ettim:

— Yurttuşlar! Hubert'in hangi kimliği, hangi benliği sizindir, biliyor musunuz? Sadece casus olan kimliği, yoksa insan olan kimliği değil. Casus sizindir, hainin adını, nn, tüzel kişiliğini istediğiniz gibi ayaklar altına alabilir, iğneyebilirsiniz. Evet, Hubert'in adı, şanı n sizindir, onları dilediğiniz gibi paramparça eder, Bonaparte'ın suratına fırlatırsınız. Ama bilir misiniz neye dokunmaya hakkınız yoktur? Sağının tek bir teline.

Ribeyrolles içtenlikle elimi sıkıyordu. Devam ettim:

— Hubert ve Bonaparte efendilerin bize burada yaptıkları gerçekten iğrenç bir şey: dişimizden tırnağımızdan artırdığımızla bize bir casus besletmek ,bir cebinde Maupas'ın banknotlarını, öteki cebinde sürgünlerin alın teri ortak parasını saklamak, bizi kandırmak için sadakamızı geri çevirmek, Fransa'da bizim için çalışan insanları Jersey'de beslediğimiz adam aracılığı ile tutuklatmak, kendi aramızdan on kişiye zindanlarda çürütmek ya da darağacına

göndermek için seferber ettirmek, aldatmak, rol yapmak, provokasyonlara başvurmak, acılarımıza polis zehri katmak, sürgündekileri bile adım adım izlemek ve onlara rahat yüzü göstermemek, bir yandan ülkümüzü baltalar-ken öte yandan paramızı çalmak, bizi dolandırmak ve satmak, en aşağılık, en bayağı, en alçakça komplolarla yüzümüze gülerek hayatımızı zehretmek, işte Bay Bonaparte'ın uğraş-ıları! Hafiye ile imparatoru aynı torbanın içinde suçüstü yakalamış bulunuyoruz. Acaba bu hafiye bu imparator için, ve bu imparator bu hafiye için ne düşünmektedir, bilmek isterdim. Yurttaşlar, üsteleyerek söylüyorum, bu çirkef dolu torbanın içinde Bay Bonaparte'ın eli var- dır. Onu yakaladık, sıkı tutalım ve koyuver- meyelim. Bunun için ne yapmamız gerekir? Olup bitenleri açıklamak, yayımlamak, Fran- sa'yı, Avrupa'yı, kamu oyunu ve kamu hak ve- risini tanık göstermek. Tüm dünyaya «bu ne iğrenç şey!» dedirtmek. Yakaladığımız hafiye- yi bir saat için halka göstermek. Yani Bay Hubert'in kimliğinde Bay Bonaparte'ı açığa çıkarmak. Kader bu işte bizden yana çıkmış- tır. Bay Bonaparte'ı casusluk yaparken suç- üstü yakalatmış ve elimize vermiştir. Bunu öğrenmenin yarattığı düş kırıklığı ne kadar büyük olursa olsun, fırsatı kaçırmayalım. Bu işten tinsel bakımından kazançlı çıkan biz sür- günleriz, demokrasidir, Cumhuriyettir. Pek gü- zel durumdayız. Onu bozmayalım. Ve onu na- sıl bozarız, bilir misiniz? Hakkımız olan şeyin

dışına çıkararak. On dokuzuncu yüzyılın Fransızları gibi değil de, on altıncı yüzyılın Venediklileri gibi davranarak. Onlar Konseyi gibi davranarak. Adamı öldürerek! Size bir kez daha söylüyorum: prensip olarak ölüm cezasına karşıyım. Ne bir baba katilini, ne de bir casusu öldürmeye hakkımız yoktur. Çünkü saçma bir şeydir bu. Bu adama elinizi sürün, onu sadece yaralayın, hattâ dövün, ve göreceksiniz bugün bizden yana olan kamu oyu yarın karşımızda olacaktır. İngiliz kanunları sizden hesap soracaktır. Yargıçlıktan sanık durumuna düşeceksiniz. Bay Hubert silinecektir, Bay Bonaparte silinecektir; ajan ve imparator biri ötekini destekleyerek gürültü patırdının ortasında kaybolup gideceklerdir. Ve geriye ne kalacaktır? Sizler, siz Fransız sürgünleri, hem de bir İngiliz jürisinin karşısında! Ve herkes, «şu Bonaparte'ın namusuzluğuna bakın!» diyecek yerde, «şu demagogların vahşetine bakın!» diyecektir.

Kolumu Hubert'in bulunduğu yöne doğru uzatarak sözlerimi söyle bitirdim:

— Yurttaşlar! Eğer ben bu adamı koruyorsam, bunu adamın hatırı için değil, Cumhuriyet uğruna yapıyorum. Ne bugün, ne yarın, ne burada, ne başka yerde kendisine herhangi bir kötülük yapılmasına karşıyım. Hakkınızı bir kelime ile özetliyorum: herkese tanıtın, fakat öldürmeyiniz. Adamın onurunu kırınız, tenine dokunmayınız. Onu cezalandırmak için aydınlığı seçiniz, sertliğe başvurmayınız.

Eyleminiz gün ışığına çıkabilsin, gecenin karanlığına bürünmek zorunda kalmasın. Hem Tanrı aşkına, Hubert'in canını kim ister? Bir hafiye'nin cesedini ne yapacaksınız? Bana karsı, ben Bonaparte'inkini bile istemem. Açıkça söylüyorum, kimse Hubert'in kılına dokunmayacaktır, kimse ona bir kötülük yapmayacaktır. Bay Bonaparte'ı hançerlemek, hançeri aşağılamak demektir; Hubert'i tokatlamak, tokadı hor görmektir.

Bugün aklımda kaldığına göre yazdığım bu sözlerim derin bir ilgi ve gittikçe artan bir onayla izlendi. Yerime oturduğumda sorun çözümlenmişti. Doğrusunu söylemek gerekirse, Hubert'in, başlangıçtaki sert tepkilere karşın, hemen orada ölümle burun buruna kaldığına inanmıyordum; ama ertesi günü ne olacağı bilinemezdi. Sözümü bitirip yerime oturmuştum ki, arkamdan Fillion adında bir sürgünün (Afrika'dan kaçmıştı) açıkça şöyle dediğini işittim:

— Olan oldu. Casus kurtuldu. Konuşmak değil, eyleme geçmek gerekirdi. Gevezelik etmenin cezasını çekeceğiz.

Fakat Fillion'un bu sözlerine hep bir ağızdan karşı çıkıldı:

— Hayır! Sertliğe başvurulmayacak. Olayı anlatmak, kamu oyunu aydınlatmak, Hubert ve Bonaparte'ı aşağılatmak, görevimiz bu olmalı!

Claude Durand, Barbier, Rattier, Ribey-

rolles, Cahaigne beni yürekten kutladılar. Hubert donuk donuk yüzüme bakıyordu.

Konuşmamdan sonra oturuma sanki ara verilmişti. Sert tutumlarıyla tanınan sürgünler beni kızgın bakışlarla süzüyorlardı. Fillion yanıma geldi ve şöyle dedi:

— Hakkınız var. Değil mi ki bir kere konuşmaya başladık, artık hiç bir şey olamaz değildir. İnsan bir haini öldürmek isterse, bunu dama çıkıp herkese ilân mı eder? Burada altmış kişiyiz, elli altımız fazla. Dört kişi yeterdi. Afrika'da buna benzer bir iş geldi başımıza. Auguste Thomas adında birisinin polis ajanı olduğu anlaşıldı, hem de eski ve geçmiş olan bir Cumhuriyetçi idi ve yirmi yıldan beri bütün komplolara katılmıştı. Bir gece saat dokuzda gerçek ortaya çıktı. Ertesi günü adam birdenbire kayboldu ve ne olduğunu hiç bir zaman öğrenemedik. Bu işler böyle olur.

Fillion'u yanıtlıyacağım sırada oturum yeniden açıldı. Cahaigne sesini yükseltti:

— Oturunuz, yurttaşlar! Yurttaş Victor Hugo'nun sözlerini işittiniz. Önerdiği tinsel bir cezadır.

— Evet, evet, öyle olsun! diye bağıırıyordu çoğunluk.

Sözümü kesmiş olan yumuşak huylu, neşeli Cauvet oturduğu masanın üzerinde kıvranıyordu.

— Vay canına! dedi. Ne güzel şey! Tinsel bir ceza gerekirmiş! Demek herifi serbest bırakacaksınız. Yarın Fransa'ya gitsin, tüm ar-

ıkadaşlarımızı ele versin, satsın diye! Hayır, öldürmeli bu alçağı!

Bu karşı çıkış ciddi göründü. Hubert'i serbest bırakmak kötü sonuçlar doğurabilirdi.

Beauvais söz isteyerek şöyle konuştu:

— Bunun için adamı öldürmek gerekmez. Serbest bırakmayız, yeter. Nisan ayından beri Hubert'i karşılığında hemen hiç bir şey almadan besliyor ve evimde oturtuyorum. Bir sürgünü barındırmak benim için bir onurdu; fakat bir casusu beslemiş olmak istemem. Öyle ise, Bay Bonaparte bana Bay Hubert'in borcunu ödesin. Tam 83 frank. Yarından tezi yok, polis şefi Bay Asplet, Bay Hubert'in bileklerine kelepçeyi takıp borçlular hapisanesine kapar. Meğer ki Hubert, Bay Maupas'ın banknotlarından birini cebinden çıkarıp borcunu ödesin. Bunu görmek beni çok sevindirecektir.

Herkes gülmeye başladı. Beauvais sorunu çözümlemişti.

—Evet, diye bağırdı Vincent, ama yarına kadar elimizden kaçır.

— Göz altına alırız, dedi Bony.

— Üstünü arayalım, diye bağırdı Fombertaux.

— Evet, evet, casusun üstünü arayalım.

Ve kalabalık Hubert'in bulunduğu yere akın etmeye başladı.

Ben hemen araya girdim ve bağırdım:

— Onu ne göz altına almaya, ne de üstünü aramaya hakkınız vardır. Göz altına almak

özgürlüğünü çiğnemektir; üstünü aramak kişi dokunulmazlığını zedelemektir.

Üstelik Hubert'in üstünü aramak safdillik olurdu. Hubert'in, soruşturma başladıktan sonra üstünde kendini zan altında bırakabilecek birşey bulundurmayaacağı açıktı.

Nasıl ki Hubert hemen atıldı:

— Arayın üstümü, razıyım.

Bunda şaşılacak bir şey yoktu.

— Razıymış, diye bağırdılar, razıymış.

Arayalım üstünü.

Devinenlere engel oldum. Hubert'e sordum:

— Onaylıyor musunuz?

— Evet, onaylıyorum.

— Onayınızı yazılı olarak bildirmeniz gerekir.

— Nasıl isterseniz.

Jarassé onayı kaleme aldı ve Hubert imzaladı. Bunlar yapılırken üstünü aramaya başlamışlardı bile, kimsenin kâğıdı imzalamasını beklemeye sabrı yoktu.

Ceplerini boşaltıp ters yüz ettiler, içlerinden biraz bozuk para, kocaman mavi mendili ve «Jersey Haberleri» adlı gazetenin yırtık bir parçasından başka bir şey çıkmadı.

— Ayakkabıları! Ayakkabılarının içini arayın! diye bağırdı birisi.

Hubert ayakkabılarını çıkarıp masanın üstüne koydu.

— İçinde bir Cumhuriyetçinin ayaklarından başka bir şey bulamazsınız, dedi.

Cahaigne yeniden söz aldı. Önerimi hatırlattı ve oylattırdı. Karşı çıkan olmadı.

Sonra şunları ekledi

— Yurttaşlar, yargıçlar sizsiniz; sanık karşınızdadır. Gerekli olan yalnızca tinsel bir cezadır. Ona şu yoldan hükmetmenizi öneriyorum.

Ve aşağıdaki karar tasarısını okudu:

«Aşağıda imzası bulunan sürgünler, içten inanarak, Bay Julien Damascène HUBERT'in Bay Bonaparte'ın polisi olduğuna karar vermişlerdir.»

(İmzalar aşağıdadır.)

Bu öneri oybirliği ile kabul edildi ve imzalandı.

Öneri imzalanırken Hubert çıkardığı ayak-kabıllarını yeniden giymiş, şapkasını başına geçirmişti; masanın üzerindeki piposunu da yeniden eline almış, bakışları ile birisinden ateş bekliyor gibiydi.

Tam bu sırada Cauvet yanına geldi ve yumuşak bir sesle sordu:

— Bir tabanca ister misin?

Hubert cevap vermedi.

—Bir tabanca ister misin? diye yineledi Cauvet.

Hubert suskunluğunu sürdürdü. Cauvet devam etti:

— Evimde bir tabancam var. Hem iyi bir tabanca. İster misin?

— Beni rahat bırakın, dedi Hubert.

— Tabancamı istemiyor musun?

— Hayır.

— O halde elini ver.

Ve Cauvet, zil zurna sarhoş bir halde, Hubert'e elini uzattı.

Hubert elini sıkmadı.

Bu arada ben Cahaigne ile konuşuyordum. Bana:

— Onları uyardığınıza iyi ettiniz, dedi. Ancak yarına kadar, Avia gibi iki üç kişinin yeniden öfkeye kapılıp herifi bir köşede öldürmelerinden korkuyorum.

Bildiriyi daha imza etmemiştim. Benden başka herkes imzalamıştı.

Heubertise kalemi uzattı.

— Üç gün sonra imzalayacağım, dedim.

— Niçin? diye sordu bir çokları.

— Çünkü birisinin aklına eseni yapmasından korkuyorum da onun için. Üç gün sonra, korkulacak hiç bir şeyin gerçekleşmediğine ve Hubert'e hiç bir kötülük yapılmadığına inanınca imzalayacağım.

Her yandan bağırtilar yükseldi:

— İmzalayın! İmzalayın! Bir şey yapmayız.

— Beni inandırabilir misiniz?

— Söz veriyoruz.

Karar tasarısını imzaladım.

Yarım saat sonra eve döndüm. Saat sabahın altısıydı. Soğuk bir kuzey rüzgârı esiyor, günün ilk ışıkları gökyüzünü aydınlatıyordu. Gümüş rengi küçük bulutlar yıldızların ortasında oynaşıyordu.

Aynı saatte, Beauvais'nin başvurması üzerine, Asplet, Hubert'i yakalıyor ve borçlular hapisanesine kapatıyordu.

Bu 21 Ekim sabahı, saat on sularında, BaY Bonaparte'ın bir atama kararına dayanarak Fransa Viskonsülü sanını taşıyan Laurent adında biri polis şefi Asplet'yi görmeye gelmişti.

Kanunsuz şekilde tutuklanmış olan bir Fransızı istemeye geldiğini söylüyordu.

— Borcundan ötürü, dedi Asplet.

Ve savcı yardımcısı Horman tarafından imzalanmış olan yakalama ve hapis emrini gösterdi.

— Borcunu ödemek ister misiniz? diye sordu.

Konsül başını eğdi ve çıkıp gitti.

Sürgünler tarafından beslenmek Hubert'in kaderinde varmış. Şu anda cezaevinde günde altı pens harcayarak besliyoruz kendisini.

Kâğıtlarımı karıştırırken, Hubert'in bir mektubu geçti elime. Bu mektupta acılı bir cümleye rasladım: «Açlık insana kötü öğütler verir.»

Hubert açlık çekmişti.

* * *

KOMÜN

21 Mart 1971. — Yarın akşam Brüksel'e gitmeyi düşünüyoruz.

22 Mart. — Dün gece saat dokuzda Paris'ten ayrıldık, saat ikide Brüksel'de olacağız.

Mme Jules Simon evvelki gün beni görmeye geldiğinde şunları söylemişti: «Versailles'de yerleşme düzenimiz çok kötü. Tavan sarayı, döşeme cankurtaranı anımsatıyor. Yukarıda altın yaldızlı, aşağıda kan. Yataklarımızda yalnız birer şilte var. Buz gibi ve bomboş salonlar odalarımız oluyor, bu kadar gösteriş içinde bu kadar yoksulluk görülmemiştir.»

23 Mart. — Paris'te karışıklıklar devam ediyor.

25 Mart. — Paris'in durumu kötü, özellikle ili top ateşlerinin korkusu altında tutan Prusyalıların yüzünden. Belleville'den topları geri çekmek isteyen Thiers derin derin düşünmesi gereken yerde kurnaz davrandı. Barut fıçısını ateşe verdi. Thiers sanki tasarlanmış bir düşüncesizlik örneği verdi. Politik savaşa son vermek isterken sosyal savaşı körükledi.

27 Mart. — Paris bitkin. Komün seçimleri yapılacak.

Montmartre'da halk yargıçlarından kurulu bir çeşit mahkeme tarafından ölüm hükmü giyen Clément Thomas, Bonaparte'ın darbesinden sonra sürgüne gönderilmişti. 1852 Şubatında Brüksel'de beni görmeye gelmişti. Aşağı yukarı benim yaşımda idi. Uzun boylu konuşmuştuk. İnancı bir Cumhuriyetçi idi, an-

cak «National»in dar ve şekilci sınıfındandı. Oğlum Charles ile çok iyi dost olmuştu. İkisi de öldüler.

28 Mart. — M. Ludwig Wilh öğle yemeğinden sonra beni görmeye geldi. «Belçika Yıldızı» adlı gazetenin, benim Komün üyesi olarak Paris'e atanmamın yayınlandığını haber verdi. Blanqui ile Flourens de seçilmişler.

29 Mart. — Atanmam haberi doğru çıkmadı. Böylesi daha iyi.

3 Nisan. — Artık Paris'ten mektup almıyorum. Posta dağıtılmıyor. Bunalım son sınırına vardı.

4 Nisan. — Ne hazin, Fransızlar birbirleriyle dövüşüyorlar. Paris ile Versailles arasında savaş başladı.

Geceyarısı. — Dün Paris surları altında çarpışmışlar. Flourens öldürüldü. Son derece atak ve biraz deliydi. Hayıflandım. Kızıl şövalye derlerdi.

9 nisan. — Paris'ten gelen M. Dreyfus'ün bana uğrayışı. Sokakta Conrobert'e rasladığını anlattı. Brüksel bekleyen Bonapartçılarla dolu. Neyi?

M. Ernest Lefèvre gelmiş. Victor pencereden başını uzatmıştı, birden, «A! Ernest Lefèvre!» dedi. Gerçekten de oydu, birazdan kapıyı çaldı.

İşte başına gelenler: evvelsi gün Komün

üyeliğinden çekilmiş ve hemen Paris'ten uzaklaşmış. Bize Komünden yakındı ve şöyle dedi: «Bugün üyelikten ayrılan yarın kurşuna dizilebilir, Komün bir çıkmaza saplandı. Çıldırmış sanki. Görüşmeler gizli yapılıyor. Tabanca ellerinde konuşuyorlar. Delescluze ve Pyat sert olmayı öneriyor, sonra da oylama sırasında yan çiziyorlar. «Zanlılar hakkında karar alınacağı sırada, Ernest Lefèvre adlar okunarak oylama isteyince, oyunu belli etmeden lehte oy vermek düşüncesinde olan Delecluze Lefèvre'in yakasına yapışmış ve gözdağı vermiş. Raoul Rigault adındaki polis müdürü şöyle konuşmuş: «Ben Marat'ya hayranım, ancak fazla yumuşaktı.» Ernest Lefèvre üyelerden birine «sayın yurttaş» deyince, parlantarizme ödün veriyor diye bir yığın küfür işitmiş.

Sözün kısası, Meclis ne kadar vahşi ise bu Komün de o kadar sersem. İki yandan da çılgınlık. Ama Fransa, Paris ve Cumhuriyet yine de açıklığa ulaşacaktır.

11 Nisan. — İlk kez Rohan pavyonunda yemek yediğimiz akşam, Flourens de bizimle beraberdi, yanında da yaveri, bana tanıştırdığı bir Yunanlı vardı. Flourens General Trochu tarafından «tabyalar kumandanlığı»na atanmıştı. Yaveri öldürülen Flourens'ın yanında yaralanmıştı. Şu anda Versailles'de tutsak.

13 Nisan. — Kuşatma altındaki Paris bir kez daha petrolle aydınlanıyor. Gaz tükenmiş.

«Etoile» kapısında çarpışmalar olan sertliğiyle sürüyor. Fakat öte yandan «Trône» kapısında panayır kuruluyor. Paris budur işte.

15 Nisan. — Bu sabah iç savaşa karşı bir şiir yazdım: «Bir çılgılık.» Paris'e gönderiyorum.

Alfred Asseline Brüksel'e döndü. Paris'ten geliyor. Zorlukla kaçabilmiş, posta vagonuna saklanarak...

17 Nisan. — Ludwig Wilh, iç savaşa karşı dizelerimi Alman gazeteleri için Almanca çevirmiş.

Versailles'dekiler Lockroy'u tutuklamışlar.

20 Nisan. — Paris'te çatışma gittikçe sertleşiyor. Ulbach Paris'te tutuklanmış.

21 Nisan. — Alice, Mme Jules Simon'dan, Komüncülere çatan öfkeli bir mektup aldı.

23 Nisan. — Lockroy Versailles'de hapis, Ulbach Paris'te hapis, Pierre Véron sürgünde, işte durumun özeti.

24 Nisan. — Félix Pyat Komünden çekildi ve «Bayrak» gazetesine verdiği bir demeçte, dört gazetenin kapatılmasından ötürü çekilme kararı verdiğini bildirdi. Bunun üzerine Komün toplandı ve üyelerden Clément, daha bir çokları tarafından desteklenerek, Pyat'ın gazetesinin kapatılmasına karşı çıkmadığını ve çekilmesinin kaçaklık ve döneklikten başka bir şey olmadığını ileri sürdü.

Aynı oturumda Delescluze Komünden ayrılmayacağını ve öldürülmeyi göze aldığını bildirdi.

25 Nisan. — Emile Deschamps Versailles'de öldü. Seksen yaşındaydı. Yetenekli, akıllı, iyi kalpli bir adamdı.

27 Nisan. — Versailles ile Paris arasında bir kaç saatlik bir ateşkes.

30 Nisan. — Küçük Georges'a daha şimdiden üç okuma yazma dersi verdim.

Gazeteler, 1870 Ekiminde Paris'ten havalandan **Victor Hugo** balonunun bulunamadığını yazıyorlar. Belçika üzerine düşmesi bekleniyordu. Ben bu sıralarda Belçika'dan ayrılmış ve Paris'te kapanmıştım.

2 Mayıs. — Bu gece yarısı, ay ışığında, engeller alanındaki ağaçlarda şakıyan bir bül-bülü dinledim. Acaba sevdiğim ruhlardan biri miydi?

3 Mayıs. — Geceyarısı yine bül-bül sesi. Aynı anda Jeanne'ın rüyasında «Baba» dediğini duydum.

6 Mayıs. — Garibaldi'den bir mektup aldım. Mektubunu bana General Bordone iletti. Kendisi halen Marsilya cezaevinde hücre hapsinde.

11 Mayıs. — Paris yine kuşatıldı. Paul Foucher'nin mektuplarına el kondu.

12 Mayıs. — Paul Foucher nerede ise Komünün emriyle tutuklanıyordu. Kaçtı. Şimdi Versailles'de. Schoelcher tutuklandı. Kimin tarafından? Versailles'lılar tarafından mı? Hayır. Paris'tekiler tarafından. Ernest Lefèvre'e tüm Komün üyeleri hakkında suçluların geri verilmesi için emir çıkarıldığını ve kendisinin de herhalde bunun dışında tutulmadığını haber verdim. (Thiers Paris'e yargıç olur olmaz).

14 Mayıs. — Aubert öldü. Seksen dokuz yaşındaydı.

İtalyan müziği. Hoş, bazan güzel, bazan bayağı. Rossini en iyileri, Auber ortada, Adam berbat.

15 Mayıs. — Komün Thiers'in evini yıktırdı. İğrenç ve saçma bir şey.

23 Mayıs. — Versailles ordusu Paris'e girdi. Billioray öldürüldü (*), Paschal Grousset kaçmış. Pyat gizleniyor.

24 Mayıs. — Louvre ile Tuileries'nin yandığı söylentileri dolaşıyor. İnanamıyorum.

Meaux'da tutuklanan Rochefort güpegündüz Versailles'a götürülerek halk tarafından yuhalandı. Alçakça bir gösteri.

(*) Yanlış bir haber Komün üyesi Billioray 1871 de Ducos yarımadasına sürüldü ve 1876'da orada öldü. (Yayımcının notu.)

25 Mayıs. — Korkunç bir olay. Paris'i ateşe vermişler. Belçika'dan itfaiyeci çağırıyorlar. Brüksel'dekiler hemen yola çıktılar.

Belçika hükümetinin Komün yeniklerine sığınma hakkı tanımamasına karşı çıktım. Yarın «İstiklâl»de çıkacak.

27 Mayıs. — Sığınma hakkından yana olan protestom yayınlandı. Boşuna bir tartışma.

Paris'teki yangınlar azalıyor. Sığınma hakkı ile ilgili protestomu tebrik için durmadan aranıyor, mektuplar alıyorum.

1 Haziran. — Öğleyin yarımı beş geçe Brüksel'den ayrıldık. (**)

Luxembourg, 3 Haziran. — Cournet kurşuna dizildi, Razoua kurşuna dizildi, Delescluze öldürüldü, Milliëre kurşuna dizildi, Ranc tutuklandı, Malon tutuklandı, Edouard Lockroy tutuklandı. Hepsi de, başkanlığını yaptığım Birleşik Sol Cephenin üyeleri idiler. Daha üç ay önce Bordeaux'da.

Rochefort ile birlikte hapse atılan Mourrot, oğlum Charles'ın tabutu Bordeaux'da me-

(**) Victor Hugo, Komün yeniklerine, Belçika hükümetinin kendilerinden esirgediği sığınma hakkını vereceğini açıklaması üzerine, evi geceleyin saldırıya uğramış, kendisini ölümle korkutan göstericiler tarafından taşlanmıştı. Bu saldırı sonucunda, Adalet Bakanı «Bay Hugo»nun derhal Belçika'dan çıkmasını emreden bir karar imzaladı. (Yayıncının notu.)

zarlığa götürülürken bana eşlik eden topu topu iki arkadaştan biriydi. Öteki Alexis Bouvier idi. Mezarlığın, iki tarafı selvi ağaçları ile sınırlı uzun yolunda, sağnak halinde yağan yağmurun altında, üçümüz de, başımız açık, tabutun arkasından gidiyorduk. Bouvier sağımda, Mourot solumda idi.

5 Haziran. — Ekim 1869'da her gün evime akşam yemeğine çağırdığım Miot ve Gambon kurşuna dizildiler.

1869'da başkanlığını yaptığım Lozan kongresinde önce Chaudey, sonra da Longuet konuşmuşlardı. Chaudey'i Komüncüler, Longuet'yi ise Meclis kurşuna dizdi. (*)

Cluseret 7 Eylülde (belleğimde kaldığına göre) beni görmeye gelmişti. Paris'ten yeni gelmiştim. Bana sık sık yazardı. Kendisini hiç görmemişim. Oldukça uzun boylu, yuvarlak ve dolgun yüzlü, bıyıklı, asker tavırlı, saygılı bir adamdı. Bana şunları söyledi: «Bu hükümet (Trocyu, Jules Favre, v.b.) vatani satmaktadır. Paris'i düşmana bırakacaktır. Siz, Victor Hugo, beni general yapınız. Sizin imzanız bana yeter. Derhal elli bin kişilik bir milis

(*) Gazeteci Longuet, İmparatorluğa karşı sert saldırıları yüzünden Fransa'ya dönüşünde hapse mahkûm edilmişti. 16 Nisan seçimlerinde Komün üyeliğine seçilmiş ve Versailles birliklerinin Paris'e girmesi üzerine İngiltere'ye kaçmayı başarmıştı. Gazeteler yanlışlıkla öldürüldüğünü haber vermişlerdi. (Yayımcının notu.)

kuvveti toplar, Prusyalıları kapı dışarı ederim.» Paul Meurice benim adıma cevap verdi: «Victor Hugo hükümetin işini yapmaya ne istekli ne de yetkilidir.» Cluseret selâm verdi ve çıkıp gitti. O zamandan beri bir daha görmedim. Kurşuna dizmişler.

General Cissey tek başına altı binden fazla tutsak isyancıyı kurşuna dizdi. Thiers ne demişti: «Ne yapılacaksa sadece yasa adına, yasa için ve yasayla yapılacaktır.»

7 Haziran. — Vacquerie'den mektup aldım. Güvenlikte imiş. «İstiklâl» Meurice'in Versailles'de tutsak olduğunu yazıyor. «Yüzyıl» ise yakalanamadığını ve yurt dışına çıktığını söylüyor.

8 Haziran. — Bugün Vianden'den yola çıkıyoruz. Saat altıda vardığımız Dierkirsch'de geleceğimi haber vermişler. İstasyonda, sahnak halinde yağan yağmura karşın bir yığın insan vardı. Beni selâmladılar. Bir kaç kişi belli belirsiz «Yaşasın Cumhuriyet!» diye bağırdı. Aynı kelimeleri yüksek sesle yineledim. Aralarında güzel giyinmiş çok sayıda kadınlar da vardı. Bir kaç tanesi pek güzeldi. Bunlardan biri bana son derece tatlı bir şekilde baktı. Kucağımda bulunan Jeanne'a ona bir öpücük göndermesini söyledim. Jeanne kadına baktı ve küçücük ellerini ağzına götürdü. Kadın hızla peçesini indirdi ve Jeanne'a gülümseyerek ağlamaya başladı. Biraz sonra oradan ayrıl-

dık. Akşam saat yedi buçukta Vianden'e vardık.

Vianden. 13 Haziran. — Louis Blanc'dan bir mektup aldım. Son derece dostça bir dil kullanmasına karşın, protestom konusunda benden ayrı düşünüyor. Ben de ona karşı içtenlikli davranarak şöyle cevap vereceğim: «Sığınma hakkı için ve gericilere karşı bir protesto gerekti. Mecliste olsaydım bunu orada yapardım, olmadığımı göre Meclis dışında yaptım. Ben ne kıızıl terörden ne beyaz terörden yanayım. Sizler sustunuz, ben konuştum. «Vah yeniklere» düşüncesine karşı çıktım. Tarih hükmünü verecektir.»

* * *

SON YILLAR

1874

1 Ocak. — Sabahın ikisinde uyandım ve karanlıkta aklıma gelen şu dizeyi masama yazdım:

Ölmekten başka artık bilmem neye yarırım?

1874 yılına böyle girdim.

31 Mart. — Akşam yemeğinden sonra Gustave Flaubert geldi. Yanında Mme Pasca vardı. Hem yetenekli hem güzel bir kadın, benimle tanışmak istemiş.

Sonra Mme Edmond Adam ve Lockroy

geldiler. Nouméa'da sürgünden kaçıp Sydney'e sığınan Rochefort için para istemeye gelmişler. 25.000 frank istiyormuş. Bir yardım kampanyası açılmasını ve buna olabildiği kadar çok sayıda milletvekilinin katılmasını öneriyorum. Herkes 500 frank ödesin. Ben kendim 1000 frank veririm. Hükümlüler ve kaçanlar için para toplamak yasa tarafından yasaklandı. Ama olsun, kötü bir yasa bu, onun için kampanya çağrısını bende imzalayacağım ve şöyle diyeceğim: «Kardeşlik ve dayanışmayı yasaklayan ve acımayı cezalandıran bir yasa kötü bir yasadır. Onu kınıyoruz, hor görüyoruz ve çiğniyoruz.» Ve hakkımızda açılacak davayı bekleriz.

Yasayı açıkça çiğnemek onu gizlice çiğnemekten daha iyidir. Biri onurlu, diğeri utanılacak bir şeydir. Para toplama işi gizli kalacak olursa bin frangı yine veririm, ama yitirilen bu büyük fırsata acırım.

29 Haziran. — Akşam Naquet geldi. MacMahon'un dünkü geçit resminden sonra orduya yayınladığı bildiriden söz ettik. Bu bildiri üstü örtülü bir askerî darbe tehdidini kapsıyordu.

5 Ekim. — «Eclipse»in son üç sayısını aldım. Gill'in üç karikatürü var:

Gülen Adam (Thiers);

Konuşan Adam (Gambetta);

Düşünen Adam (V.H.).

* * *

8 Ocak. — Bugün omnibüste zavallı yaşlı bir ihtiyar kadın gördüm. Gözlerini elleri ile kapıyor ve sessizce ağlıyordu. Onun için dua ettim ve Tanrıdan gördüğüm bu acıdan ve nedenini bilmediğim acılarına dayabilmesinde yardımını esirgememesini dilerim.

25 Ocak. — Miss Yung Londra'dan yazdığı bir mektupta, Drury Lane tiyatrosunun fuayesine dört büyük büst konduğunu haber veriyor: Shakspeare, Walter Scott, Byron ve ben.

31 Mayıs. — Osmanlı Padişahı devrildi. Millete pahalıya mal olan budalanın biriydi. Bu Abdülaziz'in yerine yeğeni V Murat geçmiş.

4 Haziran. — Yeni Sultan V. Murat benim **les Orientales** (Doğulular)ımı (*) Türkçeye çevirtmiş.

5 Haziran. — V. Murat **Doğulular**'ı o kadar güzel çevirtmiş ki Türkçeye Abdülaziz'i boğdurmuş!

6 Ekim. — Savaş gerçekten yakın görünüyor.

(*) Victor Hugo'nun 1829 yılında yayınlanan bu şiir kitabı Yunanlıların Osmanlı İmparatorluğuna karşı ayaklanmasından esinlenmiş olup düşsel bir «Doğu»nun renkli imajları ile doludur. (Çevirenin notu.)

19 Ekim. — Sırbistan sorunu ağırlık kazanıyor, borsa düşüyor. Bununla birlikte bir Avrupa savaşının olacağını sanmıyorum. Kraların bunda hiç bir çıkarları yok.

29 Ekim. — Asil ruhlu bir kadın, Parisli bir işçi, yine geçen seneki gibi imzasız bir mektupla bana çocuklarımın mezarı için siyah kehribardan büyük bir çelenk göndermiş.

1 Kasım. — XX. Arrondissement'dan gelen bir kurul Gambetta'nın garip demecini yanıtlamamı istedi. (**) Bu demeçte bana saldırıldığı için, yanıtlamak bana düşmez, dedim. Kendimi savunmuş olurdum bu durumda, oysa kendimi hiç bir zaman savunmam ben. Adamlara bunu anlattım. Anladılar.

* * *

1877

4 Eylül. — Thiers dün gece öldü. Beyin kanamasından.

Akşam yemeğinden sonra, saat dokuzda, Louis-le-Grand sokağındaki senatörler top-

(**) Gambetta 27 Ekimde Belleville'de verdiği bir demeçte şunları söylemişti: «Genel af isteyenler duygularının cömertliği ile hareket etmektedirler. Ancak izin verirlerse şunu söyleyeyim ki, kalpleri onları aldatmakta ve böylece hizmet etmek istedikleri davaya hainlik etmelerine yol açmaktadır.» Oysa, Victor Hugo bütün suçları ve suçluları içine alan bir af istemekten hiç bir zaman geri durmamıştı. (Yayımcının notu.)

lantısına katıldım. Thiers'in ölümü üzerinde konuşuldu.

6 Eylül. — Madame Thiers şartlar ileri sürdüğünden, hükümet Thiers için resmî cenaze töreni düzenlenmesini öngören kararını geri aldı.

8 Eylül. — Bugün Thiers toprağa verildi. Ben de gittim. Evinden Notre-Dame de Lorette kilisesine, oradan da Père - Lachaise mezarlığına kadar yayan gidildi. Büyük bir kalabalık vardı. Konuşmalar parlak değildi.

19 Eylül. — Mac-Mahon'un bildirgesi. Fransa'yı kışkırtan bir adam. (*)

20 Eylül. — Mac-Mahon dün Opera caddesinin açılış törenini yaptı. Yuhalar. Gülmeler. Bir köpeğin havlaması.

5 Ekim. — Senato başkanının sekreteri M. Sorel Senato başkanı adına bana gelerek hükümetin «Bir cinayetin tarihi» adlı kitabının hakkında kovuşturma yapmayı düşündüğünü haber verdi. Senato Başkanı senatörlerin yasaama dokunulmazlığını savunmak için görevini yapsın. Bana gelince, savaşı kabul ediyorum.

7 Ekim. — «Bir Cinayetin Tarihi»nin 2 franklık baskısı dün satışa çıkarıldı. Öğleye kadar 22,000'i satıldı.

(*) Seçimler yaklaşırken, Mac-Mahon bildirgesinde, yeniden seçilmese bile tutucuların çıkarlarını savunmak için yönetimde kalacağını imliyor. (Yayımcının notu.)

9 Ekim. — Bu akşam Gambetta'nın tutuklandığı söyleniyor. İnanmıyorum. Ama bu kafasız ve düşüncesiz yöneticilerden her şey beklenir.

11 Kasım. — Rochefort bana Leman gölünde kendi avladığı kocaman bir alabalığı göndermiş.

Bu akşam herkes kaygılı. Durum ciddi. Mac-Mahon.

12 Kasım. — Mecliste ilk çatışmalar. Soruşturma istemi.

2 Aralık. — İşte, o bilinen yıldönümü! Kendiliğinden kutlanacak gibi. Yeni bir cina-yet işlenmek üzere. Şimdiki başbakan Rochebouet (*), Montmartre bulvarını mitralyöz ateşine tutanlardan biri.

10 Aralık. — İşler başımdan aşkın. Günü gününe notlarımı tutamadım bir kaç gündür. 8 Aralık Cuma günü Grand - Hôtel'de bütün gazetelerin edebiyat eleştirmenleri onuruna bir şölen verdim. Yüz doksan sekiz konuk vardı. Sarah Bernhardt sağımda oturdu.

Bu arada ufuk karanlık. Mac-Macon bir millî felâket olmakta berdevam.

14 Aralık — Senato bir hükümet bildirisi için tezelden toplantıya çağırıldı.

* * *

(*) 14 Ekim seçimlerinden sonra Broglie kabinesi çekilmiş ve MacMahon başbakanlığa 1851 hükümet darbesinde eylemde bulunmuş olan General Rochebouet'yi getirmişti. (Yayımcının notu.)

26 Ocak. — Dialog

MAC-MAHON. — Gel, Ducrot, barışalım. Ducrot homurdanır.

MAC-MAHON. — Haydi, Ducrot ,benim eski dostum, bu akşam gel de birlikte yemek yiyelim.

DUCROT. — Gelemem.

MAC-MAHON. — Niçin?

DUCROT. — Bu akşam «**Hernani**»yi görmeye gideceğim.

MAC-MAHON. — Onu da al getir.

22 Mart. — Porte - Saint - Martine'e, «Se-filler»in(*) galasına gittik. Büyük başarı. Sevgili Charles'ımdan bahsettiler. Piyes güzel oynanmış. Cosette rolündeki kız çok cici Georges ile Jeanne da benimle geldiler.

12 Haziran. — Akademiye gittim. 34 üye hazır. Yapılan seçimde Thiers'in yerine 18 oyla Henri Martin, Claude Bernard'ın yerine de 19 oyla Ernest Renan seçildi.

Aumale Dükü yanıma gelip elimi sıktı.

(*) Victor Hugo'nun ünlü romanını oğlu Charles Hugo ve Paul Meurice birlikte sahneye uygulamışlar, ilk oyun 1863'de Brüksel'de verilmişti. Hayatta kalan tek yazar Paul Meurice 1878'de Paris'te ilk kez sahneye konan piyesi baştan başa değiştirmiş, yeniden yazmıştı. (Yayımcının notu.)

Kendisine bir şey söyledim, bunun üzerine benim gibi oy vermeye karar verdi.

* * *

1881

6 Ocak. — Bugün Akademiye gittim. Yarın 7 Ocak Akademiye seçilişimin kırkıncı yılı olacak. Mignet benden önce ölürse en eski üye ben olacağım.

12 Temmuz. — Bugün Avenue Eylau'nun adı Avenue Victor Hugo olarak değiştirildi.

1 Kasım. — **Cumhuriyetçi** işçi, başka imza atmayan ve adını saklı tutmak isteyen bu asil kadın, **ölüler günü** dolayısıyla oğullarım için her yıl gönderdiği armağanını gönderdi.

11 Kasım. — Alice ve çocuklarla Posta Bakanlığına gittik. Kapıda Berthelot'ya rasladık. İçeri girdik. Çok ilginç. İnsan kulağına duvarla bağlantısı olan iki kulaklık takıyor ve Operayı dinliyor, kulaklığı değiştiriyorsunuz ve Comédie Française'i dinliyorsunuz, v.b.

Çocuklar hayran kaldılar. Ben de öyle. Berthelot, Bakan, oğlu ve çok güzel olan kızı ile yalnızdık.

12 Aralık. — Senato. Gambetta çok güzel konuştu. Beğendim. Oturumun sonunda yanıma geldi, konuştuk. Bu günlerde eve yemeğe gelecek. İsteddiği gün gelmesini söyledim.

* * *

20 Mart. — Gazeteler beş hükümlünün(*) hayatını kurtardığını yazıyorlar. Diğerleri için de elimden geleni yapacağım.

(*) Rusya'da ölüm cezasına çarptırılmış olan nihilistlerin affı için Victor Hugo Rus Çarına aşağıdaki açık mektubu yazmış, mektup «Rappel» gazetesinin 8 Mart 1882 tarihli sayısında yayınlanmıştı.

«Dünyada yeni yeni garip olaylar cereyan ediyor. Baskı ve nihilizm savaşlarını sürdürüyorlar. Kötülüğün kötülüğe karşı amansız bir savaşı... Zaman zaman bir patlama bu karanlığı deşiyor; bir an için bir ışık belirliyor. Korkunç bir şey. Uygarlığın bu konuya el atması gerek.

Şu saatin görüntüsü şudur: Sınırsız bir karanlık; bu gölgenin ortasında, ikisi kadın (ikisi kadın!) on yaratık ölüm hükmü yemiş. Diğer on tanesi de Rus zindanlarına, Sibirya'ya gönderilmiş.

Niçin?

Niçin bu darağacı? Niçin bu zindan? Bir gurup adam toplanmış. Kendine yüksek yargı kurulu adını vermiş. Oturumlarda kimler bulunmuş? Hiç kimse. Dinleyicisiz yargılanmışlar. Duruşmaları kim anlatmış? Hiç bir gazete. Ya sanıklar Onlar da orada değillerdi. Peki kim konuşmuş? Bilinmiyor. Ya avukatlar? Avukat da yok. Hangi yasaya göre hüküm giymişler? Yasası yok bunun. Bütün bunlardan ne çıkıyor

On idam hükmü. Ve de ötekiler.

Rus hükümeti dikkat etsin.

Düzenli bir hükümettir. Düzenli bir yönetimden korkacak bir şeyi yoktur. Özgür bir millettten korkacak bir şeyi yoktur, bir ordudan doğru bir Devletten, namuslu bir iktidardan, politik güçlerden kor-

Haberi sofrada aldım. Ayağa kalkarak şunları söyledim: «Beş hükümlüyü affeden ve ötekilerini de affedecek olan çarın onuruna içiyorum.»

Alkışlar. Gazeteler bunu yazacak ve çar elbetteki okuyacak. Olumlu etki sürekli olursa ne güzel olur.

26 Mart. — «Doksan üç»ün yüzüncü oyununu için şölen. Ben çağıranlardan biriyim. Öteki Paul Maurice.⁽²⁾

21 Aralık. — Bu Oberdank meselesi fena halde canımı sıkıyor. Bugün Avusturya İmparatoruna bir mektup yazarak ölüm cezasının bütün uygar insanlar için kaldırılmış sayılması gerektiğini söylemeye karar verdim.⁽³⁾

kacak bir şeyi yoktur. Ama ilk karşısına çıkacak kimseden, sokaktan geçen adamdan, herhangi bir sestten korkacak çok şeyi vardır.

Af!

Rasgele bir ses hem hiç kimsedir, hem herkeştir, adı bilinmeyen büyük kalabalıktır. Bu sesi dinleyiniz; af! diyecektir. Ben de karanlığın içinden Af! diye bağıriyorum. Burada aşağıda af, yukarda da af demektir. Halk için imparatorndan af istiyorum; yoksa imparator için Tanrıdan af isterim.

VICTOR HUGO

(Yayımcının notu.)

(2) Victor Hugo'nun bu romanını da Paul Maurice sahneye uygulamıştı. (Yayımcının notu.)

(3) Victor Hugo daha önce, 15 Aralık 1882'de, Trieste fuarının açılışında el bombaları attığı için idam cezası yemiş olan Oberdank'ın affı için imparatora mektup yazmıştı. İkinci mektubunda ise şöy-

Akşam üstü Meurice'in damadından Oberdank'ın dün idam edildiğini öğrendim. — Mektubum postaya verilmişti.

* * *

1884

22 Şubat. — Bugün Senatoya gittim. Rahatlıkla diyebilirim ki fırtınalı bir oturuma rasladım. İşçi sendikaları hakkında bir yasa görüşülüyordu. Corboi konuştu, ve çok iyi nuştı. Komisyon başkanı.

Akademide seçimler yapıldı. François Coppée ve Ferdinand de Lesseps 24 ve 22 oyla üyeliğe seçildiler.

25 Şubat. — Rüyamda Senatoda konuşuyordum. Konuşmamın sonunda, belki bir gün gerçekten söyleyeceğim şu sözleri söyledim:

«Hür Fransa milletlerin hür olmasını istemektedir. Fransa istediğini ne olursa olsun elde eder. Ve milletlerin kardeşlik içinde özgürlüklerinin birleşmesinden ruhların sempatisi, insan nesli için evrensel hayatın başlayacağı ve adına Avrupa barışı denecek olan ışıklık bir geleceğin tohumları doğacaktır.»

le diyordu Victor Hugo:

«İdam cezası her uygar insan için kalkmıştır.

«İdam cezası (bütün tamalayıcıları ile birlikte) yirminci yüzyılın yasalarından silinecektir. Geleceğin hukukunu bugünden uygulamak ne güzel bir şey olur.»

(Yayımcının notu.)

Yönetim ve Genel Dağıtım:

YANKI YAYINLARI

Yeşilçam Sokak, 3 /1
Beyoğlu — İstanbul

Telefon : 49 86 75

VICTOR HUGO
(1802 - 1885)

KARACA OFSET BASIMEVİ TEL: 27 53 45

15 Lira